

SECTIO HISTORICA „SVOJINAE“
INSTITUTI CULTURALIS PARTIUM ORIENTALIUM
REIPUBLICAE BOHEMOSLOVACAE

I.

ANDREAS R. HALAGA

DE COLONISATIONE SLAVORUM
IN REGIONE TISCIAE

ET

DE SLOVACIS ORIENTALIBUS
GRAECI RITUS CATHOLICIS

CASSOVIAE 1947

PRÁCE
HISTORICKÉHO ODBORU „SVOJINY“
VÝCHODOSLOVENSKÉHO KULTÚRNEHO SPOLKU

I.

ONDREJ R. HALAGA

SLOVANSKÉ OSÍDLLENIE POTISIA

A

VÝCHODOSLOVENSKÍ GRÉCKOKATOLÍCI

KOŠICE 1947

Slovenským súkmeňovcom v Amerike

a ich národne-sociálnemu buditeľovi

Antonovi S. Ambrosemu

vernému synovi východoslovenskej zeme a obhájcovi

československého súručenstva

Le vrai patriot n'est pas celui qui cherche à dénaturer les faits et à se tromper soi-même, et le savant oublierait son devoir s'il évitait de dire la vérité, quelque pénible qu'elle doive être.*

O. Densusianu.

ÚVODOM

Isteže na každom kroku sa pociťuje veľká medzera, prázdnota v slovenskej literatúre v otázkach, týkajúcich sa východnej časti nášho národa. Pre túto medzeru habká nielen cudzia, ale aj celá čs. spisba v najrozmanitejšom nánose, o jaký sa zaslúžili susedia vsl. etnika a ktorý doteraz nemohol byť korigovaný pre neúčasť vsl. inteligencie, jako činiteľa v tomto duchovnom zápelení najkompetentnejšieho.

Touto monografiou chcem aspoň skromne napomôcť k prevetraníu tradíciou preplešnilého komplexu otázok, týkajúcich sa východoslovenskej oblasti a jej ľudu. Zaiste nie je ľahké spracovať tému v takom postavení, v akom sa nemôžno opierať o predchodcu. I keď jednotlivé náhľady nie sú — azda i vo väčšine prípadov — novotou, predsa v syntéznom spracovaní javí sa dielo jako nóvum, ba jako revolučný krok na ceste, kde doteraz dominovaly nepodložené síce, ale starobou zúcti-hodnelé domienky. Zato, že som si toho bol vedomý a dominantou mi nebol konečný úsudok, k akému som dospel ja, ale spravodlivá snaha pomôcť, v smysle citovaného hesla, k víťazstvu p r a v d e, bohato citujem jak pramene, tak príslušnú vedeckú literatúru, aby čitateľ mohol sledovať a kontrolovať môj úsudkový postup, overovať si opodstatnenosť mojich záverov, prípadne utvárať si názor vlastný. Veď nijaký vedecký problém není uzavretý a ani táto skromná práca nechce byť iba výhybkou na vývinovej ceste sem spadajúceho apriorizmu, mnohé dielčie otázky tohto problému potrebujú ešte osvetlenia.

Myslím, že bohaté poznámky urobia z knižky vítanú pomôcku pre orientáciu v literatúre, vzťahujúcej sa na východné Slovensko. Srdečne by som si priaľ, aby tam nadhodené otázky slúžily, najmä mojim

* Nie ten je opravdivým vlastencom, čo sa usiluje odňať skutočnostiam ich prirodzenú podstatu, klamajúc seba sameho, a vedec by zapomínal na svoju úlohu, keby sa okúňal povedať pravdu, nech už by bola akokoľvek nepríjemná.

východoslovenským rodákom, ako impulz k ich dôkladnému spracovaniu.

Nebolo mojou ambíciou zahaľovať nie príjemné historické skutočnosti slovenského národného života obvyklými nacionalistickými frázami, ktoré sú právom doménou básnikov, románopiscov a populárnych rečníkov, no nepatria do práce historickej. Tu musí ustúpiť pravde i tradičná pieta, keď len tak možno vysvetliť podstatu problému. — Práve tak som sa nemohol dať zastrašiť ani obavou, že moje úsilie o spravodlivejšie a historicky vernejšie hodnotenie východoslovenskej minulosti naproti jej doterajšiemu skresľovaniu v záujme akýchkoľvek ideológií a tendencií, bude vysvetľované ako namierenosť proti etniku susednému. Nič takého nemožno hľadať v úprimnom snažení o historicky pravdivé a ideologicky prirodzené, preto i pevné základy jak národného splynutia a ideového vyrovnania medzi východom a západom Slovenska, tak najmä rusko (ukrajinsko)-slovenského priateľstva a trvale úprinného súžitia, lebo práve v ukájaní sa tendenčne vydušanými legendami väzí šovinizmus, ktorý mi vždy bol a zostal cudzím.

Embrionálne štádium tejto päťročnej práce, ktorá je vlastne skôr úvodom k chystanému detailnejšiemu dielu o osídlení východného Slovenska, siaha do seminárnych prác u univ. prof. D. Rapanta („Stara vira“ — K dejinám vsl. gréckokatolíkov. 1943), ktorému úprimne ďakujem za vtedajšie vrele povzbudenie v predsavzatí, a ešte prv u univ. prof. E. Perfeckého („Slovanské osídlenie Karpát za valašskej kolonizácie“. 1942.)

Vďakou som zaviazaný p. prof. Karlovej univ. V. Chaloupeckému za láskavé vypožičanie kefového výtlačku svojej knihy „Valaši na Slovensku“, ako aj inej literatúry. Práve tak ďakujem správam univ. knižnice v Bratislave a býv. právnickej knižnice v Košiciach za ochotné vychádzanie v ústrety, ako aj iným inštitúciám a jednotlivcom, čo nejakým spôsobom prispeli k vyjdeniu tejto knihy.*

Košice, august 1947.

Autor.

* S vďačnosťou spomínam tu na pomoc sl. J. Bonislavskej, úradníčky Svojiny, pri maďarských textoch a niektorých technických prácach. Nemožno mi opomenúť ani výslovné poďakovanie pp. sádzáčom tlačiarne WIKO za poctivú pozornosť pri sázení nadmieru ťažkého poznámkového textu.

O B S A H :

Východoslovenská tradícia	9—12
Osídlenie Potisia	13—26
a) Predslovanské osídlenie	13
b) Preduhorskí Slovania a jich národný ráz	15
c) Bieli Chorváti	24
Kultúrne pomery	27—36
a) Východná i západná orientácia Potisia	27
b) Cyrilometodejská cirkev v „Nižnej“ Morave	29
c) Symbióza gréckeho a latinského obradu v árpádovskom Uhorsku	32
Slanské Slovensko a Červená Rus	37
a) Mohli Stredoslováci ľud Slanska slovakizovať?	38
b) Rozoznávanie prameňov medzi územím slanským a rusínskym	55
c) Kedy nemá meno z koreňa „Ruthenus“ a „Rus“, „Ros“ etnickej preukaznosti	58
Reštaurácia „starej viry“ za valašskej kolonizácie	64—103
a) Jus Valachorum (Ruthenorum) a „valach“ („rusnak“)	64
b) Valachi (Rutheni) slovenskej národnosti	74
c) Rusínska kolonizácia	97
Problém Slovjakov-rusnakov	104—116
Záverečná poznámka	117
Ruské résumé	119—125
Francúzske résumé	127—135

VÝCHODOSLOVENSKÁ TRADÍCIA

V starej východoslovenskej náboženskej literatúre nájdeme často pojem „stara vira“ znamenajúci vieru gréckokatolícku. Tak i v kalvínskom „Katekhisme“, ktorý „na slovensky preložil“ Imrich Šarkaň a vydal v Budíne r. 1895 je náboženstvo „Szlovjakov“ zreteľne vyznačené na str. 5: „To szicze, zse prez zsvota szvateho szpaszenye nyemozseme obsahnucz, vsiczki Kreszczanye jednak maju vericz: alye u nyekterih cslankoch v naucze rozlucsuju se jeden od druhého: to jeszt rimszki katholyici, sz t a r e j v i r y, aug. a helv. viznanya szuczí evangeliczí, z kterich persi lutheranye druhe reformovani lyebo kalvinye se menuju“. — Tedy presne podľa početnosti vymenuje pisateľ východo-slovenské cirkvi: katolíci, sztarej viry (gr.-kat.), luterane, kalvine.

V minulom storočí preráza tradícia o starobylosti slovanského obradu tam, kde by sme to najmenej očakávali: u kalvínov. Tradícia o úctyhodnom veku cyrilometodejskej viery v našej zemi. Ba i o tom, že oni — kalvíni a luteráni pochodia z tejto cyrilometodejskej viery, prečo ju volajú „stara vira“ a jej terajších príslušníkov starovercami.

O tej tradícii písal v minulom storočí i Hostinský: že národné povedomie zemplínskych Sotákov hovorí, „že pochádzajú oni od starých Slovenov, ktorých pokrstil sv. Cyril a Metod, a že sú potomkovia tých pradedov, nad ktorými dakedy panoval Salan — podľa podania ľudu — moravský“.¹

Ba podme o stolie hlbšie, kedy Prešovčan Szirmay vydal svoju knihu o Zemplíne.² Tam sa hovorí o Zemplínčanoch, že podľa záznamov boli Sloveni pokrstení sv. Cyrilom a Methodom na prosby Rastislava, kniežata Veľ. Moravy. Že je starodávna tradícia, v zemplínskom ľude všeobecná, že oni sú potomkami týchto Slovenov, čo ostatky vo-

¹ Letopis Matice slov. V. str. 77-80.

² Notitia historica comitatus Zempléniensis 1797. (Budae 1804) str. 50/1.

jenských sborov vojvodu moravského Salana.³ Už pred Szirmayom Korabinsky, narodený a vyrastlý tiež v slovenskom prostredí Prešova, napísal, že zemplínsky valal H r u b é mali obývať súkmeňovci Svatoplukovi, ktorí sa volajú Svotaci.⁴

Že tradícia o princípáte gr. kat. viery je nielen majetkom Zemplína a Užhorodska, poukážeme na našu najzápadnejšiu oblasť: horný Hron. Horehronie ako i Rejdovsko, Markušovsko, Muráňsko a Lomsko (Gemmer), ako ukazuje jazyk⁵ a história,⁶ bolo kolonizované z východu Slovenska a preto i ono vyznávalo najprv cyrilometodejskú vieru ako ostatný Východ. Ono až do nedávneho novoveku. Obyvateľstvo Horehronia súvisiac kmeňove s nami, pociťovalo sa byť čímsi zvláštnym od Zvolenčanov. Od Liptova, Spiša a vlastného Gemera je oddelené horstvom — nuž vyvinul si tamojší ľud svojské pevedomie, menujúc sa Hroncami. Zachovala sa nám história týchto Hroncov z prvej polovice minulého veku. A tam sa môžeme dočítať o pohanskej dobe Hroncov a starobylých zvykoch z nej zachovaných. Potom o ich obrátení na kresťanstvo cyrilometodejské. Súsední Zvolenčania boli katolíci, ale Hronci si zachovali „starú vieru“, hoc ich kňazi neboli tak vzdelaní ako katolícki a museli zďaleka dochádzať. Hronci boli „starovercami“ i vtedy, keď súsedné Muráňsko už bolo evanjelické. Len z donútenia sa stali Hronci evanjelikmi, ale evanj. cirkev neposlúchali, farárov vyhánali, zachovávali starý kalendár, radšej pochovávali sami, bez kňaza svojich mŕtvych, len aby nepochovával luteránsky farár. Za to boli opätovne všelijak trestaní luteránskou vrchnosťou. 9. okt. 1636 senior dokonca prisúdil „tým schizmatickým šelmám“ sepultura asinina (somárčí pohreb), pre sotrvávanie v „staroverských“ bludoch. Nie čudo že Hronci v tom zármutku sa rozpomínali na doby im vžitej starootcovskej viery a že evangelizácia pre nich bola medzníkom. Čo bolo pred ním, to si vraj pripomínali: „Stalo še za *stareg vjri*, keď ješče *stara vjra bula*.“⁷

³ „Hos adhuc 867 ad preces Rastislai Moraviae Principis per SS. Cyrillum et Methodum Christianitatis Sacris initiatos fuisse scribit Papebrochius. — Horumque posteros hodiedum se esse glorantur vallis Tavarnensis (Vranovsko) incolae... quos ducis Salani Marahanicarum copiarum reliquias esse antiqua et communis popularium traditio est.“

⁴ Geogr. — Histor. und Producten Lexikon von Ungarn. Pressburg 1786. Str. 244.

⁵ Srv. Tóbiš v Sborníku MS 1937, str. 128 a Šmilauer v Bratislave IV. 464.

⁶ Srv. p. 156 a str. 81/2.

⁷ Zbírky k Cyrkevnj hystorye hroncov, aneb: Sebranj tech případnostj, které se na Hrone ohledem na Cyrkev a náboženstv j dálj. Rkp. v knižnici gemer. ev. a. v. seniorátu v Revúcej č. 116.25. Píše o ňom Oberuč: Príspevok k dejinám ev. cirkvi na Hrone. Viera a veda III. str. 66/70, 117/121, 205/207; IV. str. 15/19, 117/119.

Tak na východe ako i na západe našej zeme, žije pojem „stara vira“, „staroverec“,^{7a} čo značí toľko, čo gréckokatolíck. Aj dnes i v čisto r.-katolíckom kraji počuť v prísloví na toho, kto sa prísne (tvar)do) postí, že je ako staroverec, kto sa veľa modlí — tiež staroverec, je konzervatívny — tiež staroverec, poverčivý a neprístupný moderným názorom — tiež staroverec. Ba mnohokrát už dnes ľud ani nevie, že staroverec je gr.-kat. Hoc užíva tých prísloví, gréckokatolíka už nazýva len „rusnak“. Všetci, čo hovoria o „starovercoch“ rečujú a píšu východoslovensky. Pojem „stara vira“ našli sme vo východoslovenských knihách, resp. československých,^{7b} ale z vých. slov. oblasti. Tradícia moravská a cyrilometodejská je čerpaná od východoslovenských ľudí. Tedy mali by sme predpokladať, že ten východoslovenský ľud pôvodne vyznával tú vieru, ktorú po storočia, takmer až podnes, menuje „stara vira“ a že aspoň dovtedy, dokedy je živý pôvodný smysel slova „staroverec“ — tedy do konca minulého storočia, museli byť medzi gréckokatolíckmi aj príslušníci východoslov. reči, bo len oni mohli byť brzdidlom výmeny pojmu „staroverec“ za kratšie, tedy praktickejšie „rusnak“. Keby totiž už pred stáročiami bolo celé Východné Slovensko opustilo „staru viru“, nebol by sa nám ten pojem mohol zachovať až podnes. Nutne by bol ustúpil praktickejšiemu slovu „rusnak“, keby ono bolo bývalo výrazom pre dva pojmy: i náboženstvo i národnosť.

Ako Česi majú (síce len učení) tradíciu o príchode do svojej zeme pod vedením praotca Čecha, tak i Maďari vedia o svojom príchode pod vedením Árpádovým a Rusíni si vytvorili imigračnú tradíciu koriatovičovskú. Len u východoslovenského ľudu nič podobného niet. Východoslovenské územie a východoslovenské etnikum je v reči nielen vsl. ľudu, ale aj v ľudovej reči miestneho obyvateľstva maďarskej, rusínskej, poľskej a nemeckej reči pojmom totožným. „Po ungarovsky“^{7c}

^{7a} V dosahu slovenských gréckokatolíkov niet od unie pravoslávnych a pojem „stara vira“ prirodzene ani nemôže mať vzťah k pravoslaviu, ako protikladu uniatov. Naopak v novo sa šíriacim pravoslaví po r. 1918 videl vsl. človek novú vieru „bajtkov“ (posmešné od slova baťko — pravosl. pop). Že ináč tomu neni ani u Rusínov srv. Petrov, Materiály dľa istorii ugarskoj Rusi II. (St. Peterburg 1906) str. 82: Narod že, kak v polovině XVIII. v., tak i v nastojaščeje vremia (po bolšej časti) prodolžal i prodolžajet žit v uběždenij, čto on ispovědujet tu že „staruju“ věru, „ó hit“, tu že „russkiju věru“, „orosz hit“, ktoruju ispověduvali jeho predki.

^{7b} Pod termínom „československý“ zpravidla netreba v tejto práci rozumieť obsah politický, ale etnický, ako hovoríme napr. „východoslovenský“ na všetko, čo sa týka etnickej oblasti Rusov, Bielorusov, Rusínov a Ukrajincov.

^{7c} Zpráva od Michala Durišina, gr.-kat. farára v. v., známeho horlivým sbieraním a propagovaním vsl. ľudových piesní, porekadiel a zvykov, prečo už ako užhorodský klerik r. 1899 dostal prímenie „tót Miska“.

a „po špišacký“ znamená práve tak rečovo-etnický pojem „východoslovensky“ ako „po šarisky“ alebo „po zemplinsky“. Jak inteligent povie „to je dobrý (irečitý) Východniar, tak dodnes v reči ľudu sa to povie: „to veľiký (tvardý) Ungvarčan“, „Zemplinčan“, „Špišak“, atď. To znamená, že miestni Rusíni, Maďari, Nemci a Poliaci považujú východoslovenské etnikum za osídlenie od svojho staršie, alebo ľudovo povedané, že „Slovjaci tu od nepameci šveta“.

Dávnovekosť hranice južnej je zrejmá aj z vsl. ľudovej tradície: V rozhovoroch starých ľudí, často nevediacich čítať a písať, počúval som v rodnom šariši od detstva nespočetne krát spomínať „až po Geňčanské Mosty“ (na východnejšom Zemplíne analogiou je zvrät „po Bilu Vodu“ [=Tisu]).^{7a} Až pozdnejšie som chápal, že je to vlastne etnické povedomie, že „po Geňčaňske Mosty“ sme „na Slovjakoch“ a za tou hranicou, že je to už „na Maďaroch“.^{7e}

Na podobné určenie etnickej hranice na severovýchode vsl. živilu, ktoré by poukazovalo na jej starobylosť, ako sa rozoznáva v povedomí ľudu dnes, som v tradícii dokladu nenašiel, hoc som ho úmyselne hľadal v ľudových piesňach, porekadlách, zvykoch ap. Výraz „na Rusnaky“ je len tvarove analogický s výrazom „na Maďare“, keďže nemá smysel etnický: Na „Rusnaky“ chodilo sa od nás (dolinný šariš) na drevo, na lesné plodiny a bačovské produkty. Na Rusnaky nechcel od nás ísť pôsobiť nijaký učiteľ a poštar či četník, keďže tam boli len „hury“ bez železníc, ciest, ľudia zaostalejší ap. Z „Rusnakov“ k nám vozili „ruske furky“ (voz dreva pod 2 m²). Zdravili síce nie katolíckym: „Pochválen...“, ale „po rusky“: „Slava Isusu Christu“, no hovorili „po našemu“ a jako som pozdnejšie často zisťoval „po rusky“ ani nevedeli. — Tedy výraz „na Rusnakoch“ predstavuje pojem územia, charakterizovaného určitými znakmi nábožensko-sociálnymi, nie etnickými.

Nuž skúmame, nakoľko história Východného Slovenska sa kryje s tou tradíciou, resp. nakoľko jej odporuje.

OSÍDLLENIE POTISIA

A) Predslovanské osídlenie

Horné Potisie, chránené prírodnou hradbou Karpát a tatransko-germerskou bariérou z troch strán, bolo územím, kde zväčša len doznievaly prečasté kruté a nivočiace boje národov, stretajúcich sa na prahu Potisia u Dunaja. Prírodný ráz kraja pôsobil, že mnoho z historických skutočností, ktoré postihly dunajské brehy, sa ani nedotklo potiského územia hore. Iné zas dotkly sa ho oneskorene a preto i nie tak intenzívne. Len ak príboj prichádzal od severu, cez karpatské hradby, zapôsobil ničivo a smietol s povrchu všetko, čo mu stálo v ceste. Z tých dôvodov patrí východoslovenská oblasť — Horné Potisie k väčšine slovanských zemí, s ktorými sa kultúrny starovek dostával len výnimocne do styku, prečo aj máme o ňom tak málo historických zpráv.

Spomenuté okolnosti umožnily v I. stol. pr. Kr. vytvoriť z Potisia⁸ mocnú ríšu dácku, ktorej panovník Burvista nielen susedil s ríšou Bojov (z toho Bojohemum-Čechy), ale ju i zničil.⁹ Pre Rimanov znamenal také nebezpečie, že Gaius Julius Caesar bol nútený robiť vojenské prípravy proti Dácii¹⁰. S Dáciou si nevedel Rím rady ani o poldruha storočia za Decebala. Meno Dácie vrylo sa preto veľmi do mysli Rimanov a dlho dávali Potisiu meno Dácia, i keď už v Potisi Dákov nebolo, ba keď už tam boli Slovania. Slovania totiž susedili s Dákmi v podhorí Karpát a miešali sa s nimi, takže dácka reč javí niekoľko styčných

⁸ „Pathissus“ — Potisie spomína sa už u Ptolemaia, Strabona, Plinia a Ammiana Marcellina. L. Niederle (Slov. starožitnosti I., II., 1-2, Praha 1906, str. 158) to má, a asi právom, za doklad existencie potiských Slovanov už v tejto dobe.

⁹ Strabo Geographica VII., 5, 2. a ib. VII., 1, 5. Parison = Pathison (alebo Marison — Maroš). Srv. V. Novotný, České dějiny. I. I., Praha 1912, str. 46 a d.

¹⁰ Strabo c. d. VII., 3, 11. Niekde pod Košicami znal Caesar sídla Anartov, asi galského pôvodu (B. G. VI. 25.).

^{7a} Vidz 7c.

^{7e} Srv. analogický tvar Čechy, v Čechách, do Čech: Vsl. „Čechy, na Čechoch, na Čechy“.

bodov so slovanštinou¹¹. Až cisárovi Traianovi podarilo sa premôcť a zčasti vykynožiť bojovných Dákov a kolonizovať v zemi ľudí posháňaných z celej rímskej ríše¹². Rímske panstvo trvalo v Dácii vyše poldruha storočia¹³. Pre vyčerpávajúce boje s barbarmi vzdal sa cisár Aurelian Dácie úplne a presídlil romanizované obyvateľstvo na druhý breh Dunaja (r. 275)¹⁴. Dácia sa tak dostáva úplne do rúk barbarov—Gotov, ktorí pred prvou polovicou III. stor. po Kr. už viedli boje s ďalšími dobyvateľmi Potisia — Gepidmi — niekde v našej oblasti pod Karpatami¹⁵. Ale spolu s nimi predierajú sa sem aj Slovania už od doby dáckej^{15a}. Tá smes národov zväčšuje sa poč. V. stol. ešte viac príchodom Hunnov¹⁶. Tak vedľa mena Dácia utkvieva na Potisí aj meno Gepidia, a najmä meno Gotov,¹⁷ i v dobe slovanskej.

Ešte pred zánikom pánstva Gepidov¹⁸ objavujú sa v druhej pol. VI.

¹¹ Napr. koncovka topogr. mien *ava* (*dava=ves*). Pre našu otázku je dôležité, že v rímskych pamiatkach spomínané osady z kmeňa „rus“, „ros“ sú z dačtiny (thráctiny): Rosia (Alburnus Maior-Vöröspatak), Rusidava, Rasia osada v Albanii (Makušev: Istorická raziskanja o slavianoch v Albanii v srédni je veka. Varšava 1871, str. 152). Z toho pravdepodobne zostal niejeden Rossberg, Reussdorf ap. (maď. Orosz) i do novej doby.

¹² Eutropius VIII., 6: Traianus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes *colendas*.

¹³ Hranicou provincie Dacie spomínajú sa na severe Karpaty, ba i horný Dněster (Tyras). Ovšem toto je len teoretická hranica. Hranica zbožných priání rímskych. Fortifikačný systém šiel medzi V. Varađinom a vých. priesmykom Borgo (Somlyó, Moigrad) — Mommsen: Corp. Inscr. Lat. III. (Berlín 1873), tab. II.: Dacia. V priesmyku Bereckom bolo vysunuté pozorovacie stanovisko. Pravda, existencia dáckej provincie mala význam aj pre časti horného Potisia a Zakarpattia, ktoré neboli v priamej rímskej držbe. Obchodné a iné styky ovlivňovali kultúru tunajších národov germánskych a sarmatských i Slovanov. Srv. p. 70.

¹⁴ Sextus Rufus, Breviar. 8: Dacia Gallieno imperatore amissa est et per Aurelium translatis exinde Romanis duae Daciae in regionibus Moesiae et Dardaniae factae sunt. Eutropius IX., 15: abductosque Romanos et urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit apallavitque eam Daciam. Súhlasne hovorí i Suidas: ek te ton poleon kai ton agron. Zprávy pre nás veľmi dôležité vzhľadom na otázku autochtonnosti Rumunov v Sedmohradsku. Zo zprávy jasne vysvitá, že románski Rumuni doniesli svoj románsky ráz s juhú. Od spomenutej udalosti nemohli si románskosť zachovať v Sedmohradsku. Vidz E. Fischer, Herkunft der Rumänen, Bamberg 1907.

¹⁵ Jordanis, Get. 99.

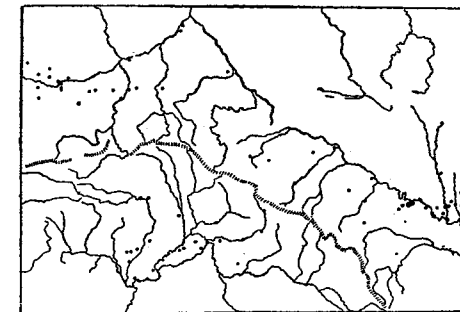
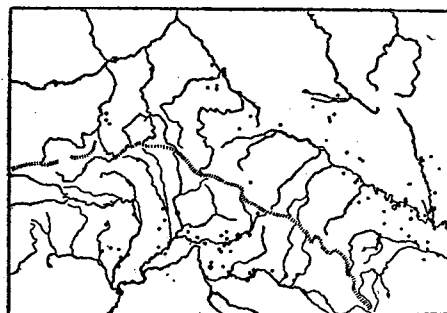
^{15a} L. Niederle výstižne líči sídlenie Neslovanov „jako superposicí výbojného a víťazného kmene nad vrstvou slovanskou“. c. d. 291.

¹⁶ Jordanis c. d. 226: ab Dacia et Pannonia provinciis, in quibus tunc Hunni cum diversis subditis nationibus insidebant. Srv. Niederle, c. d. str. 112.

¹⁷ Prokopios a slovanské kroniky dalmatské stotožňujú s Gotmi i Slovanov. Pre nás je najmä zaujímavé, že v listine splitskej synody (IX. stol. — Rački Docum. 206) stotožňujú sa s Gotmi Chorvati slovanského obradu.

¹⁸ V dolnej Dácii sa spomínajú za Claudia a Proba (Vita Claudii 6, 2; Vita Probi 18).

stol. noví kočovníci od Čierneho mora, Avari¹⁹. Ale toto je už doba, keď popri Avaroch aj Slovania prepadajú územie východorímskej ríše. Slovania prenikajú na Balkán, do Grécka ba i do Malej Ázie²⁰. Byzanc sa r. 602 aj teoreticky vzdáva Dunaja ako rímskej hranice, ktorú prakticky neovládala už prv. V VI. stol. sú už Slovania na Balkáne denným zjavom. O storočie zahrnuje už Theofanes do pojmu Sklavinia aj Balkán, takže sťahovanie Juhoslovanov musíme považovať koncom VII. stol. za skončené²¹. Tým viac, že súčasný autor hovorí o Dácii ako o území osídlenom kedysi Slovanmi tráckymi, makedonskými, achajskými a dalmatskými — tedy Juhoslovanmi²².

Č. 1. Nálezy z doby provinc.-rímskej a sťahovania národov (Podľa tab. VII. a VIII. c. d. Pasternákovho)

Č. 2. Nálezy z doby hradištnej (slovanskej)

Tak prichádzame v Potisí ku Slovanom, ktorí už zostali s touto oblasťou osudove spiatí.

B) Preduhorskí Slovania a ich národný ráz

Ako vieme, Slovania netvorili pôvodne väčších politických útvarov, ale žili pod kmeňovskými kniežatmi. Už v geografii Mojžiša arménskeho spomína sa v Dácii 25 slovanských kmeňov. Samozrejme, kmeňe sídlia v geograficky ucelenej oblasti boly zpravidla jednej reči a národnosti. Len čo sa vyskytla silná osobnosť, stmelovala drobné

V VI. st. ich spomína Jordanis v Banáte (Get. V, 33; XII, 73, XXII, 113). Zanikli po porážke od Langobardov a Avarov r. 567. Zbytky sa spomínajú ešte pri obliehaní Carihradu Avarmi r. 626.

¹⁹ R. 569 po dohode s Byzantiou obsadia Gepidiu a dostávajú od Byzantskej ríše poplatok.

²⁰ Prokop. III. 14, 29, 35 (BG). Theofyl. Sim. VI. 3.

²¹ Srv. L. Niederle c. d. str. 240: Koncom VII. stol. bylo osazení Balkánu od Slovanů na jisto již dokonáno. Pohyby trvaly sice ještě dále po celý další historický vývoj, ale byly už jen místní, uvnitř hranic polostrova a více jen výrazem politických nebo loupeživých snah.

²² Velikaja strana Dakia; v ktoroj živut Sklavy — 25 narodov. Města ich vojnoj zaniai

kmene vo väčšie jednotky. V IX. stor. vieme o niekoľkých takýchto politických jednotkách, ktoré sa lokalizujú do Potisia. Sú to Abodriti a Praedenecenti Annalov regni Francorum, Osterabtrezi a Merehani geografa bavorského i Abatrána (Ostotrána, Ostobrána) Mas' údiho.

Abodritov spomína história v severnom Nemecku medzi Rostokom a Lübeckom i medzi Slovanmi na východ od Bavorska. Toto meno kladie sa do súvisu so sliezskou riekou Odrou a preto ho niektorí čítajú Obodriti,²³ (iní Bodrici). Výklad zaiste aspoň v prípade východných Obodritov (Osterabtrezi) až veľmi lákavý, keď máme na mysli filologické údaje²⁴.

Východných Abodritov (Osterabtrezov) kládol na Bodrog už Šafárik²⁵, Rački²⁶, Píčov²⁷, Králíček²⁸, Niederle²⁹ a i. odvodzujúc meno od slova Bodrog. Anonymov zápis „Budrug“ je zrejme už formou zmaďarčenou. Je možné, že Obodriti usadlí v Gotii — Gepidii (Potisi) prispôbili si nejak podobne znejúce meno tunajšej rieky menu, aké poznali v pôvodných sídlach na Odre a podľa toho nazval ich annalista Abodritmi. „G“ v mene Bodrog ukazuje, že sa to meno zachovalo u nás prostredníctvom cudzím. Či len tak sa nezachovalo i náslovné „b“, nevieme. Meno mohlo vzniknúť aj ako charakteristikon od slova bodrý, resp. odrý (srov. zvrät „odry kuň“). Niederle vysvetľuje formu Abodrit omylom annalistu, ktorý si meno Bodroga splietol s menom Abodritov polabských. To všetko sú však hypotézy.

Myslím, že Šafárik zbytočne hľadá Praedenecentov až u Braničeva (Požarevac) a po ňom ho iní nasledujú³⁰. Správne poukazuje Niederle na zprávu Ann. r. Franc. k roku 824: Abodriti, qui vulgo Praedenecenti vocantur et contermini Bulgaris Daciam Danubio adiacentem in-

Goty, príbyvsie iz ostrova Skanii, nazyvajemoy Germanskim Gemiusom. No Sklavy perejdia rěku Dunaj, zaniati sebě druguju oblast v Thrakii i Makedonii i prošli v Achaiu i Dalmaciu... Geografia Mojžiša arménskeho v preklade K. Patkanova v ŽMNP. 1883, č. 226, 25. Srv. Archiv. f. sl. Phil. XXV. 313.

²³ A. Brückner, Bibl. Warsz. 1900 Luty 207.

²⁴ Srv. ďalej pozn. 54. Pozoruhodná analogia: Niederle c. d. 140 (príchod západoslovan. ľudu od Odry do str. Uhier). Srv. aj nižšie (27) c. d. Píčovo str. 255.

²⁵ Slovanské starožitnosti II. 227.

²⁶ Rad LVI. 111 a d.

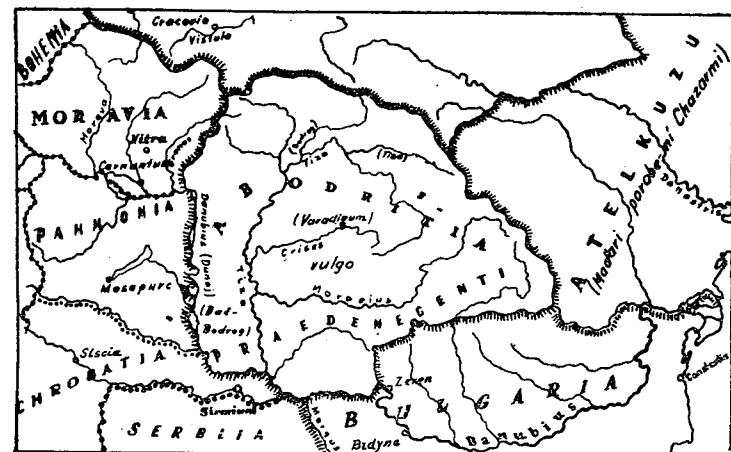
²⁷ Věstník král. spol. 1888, 245.

²⁸ Der sogen. bayrische Geograf und Mähren. v Zs. des Vereines f. Gesch. Mährens u. Schl. II. 1899.

²⁹ c. d. 420.

³⁰ Vidz p. 25. Srv. Niederle c. d. 419. a d.

colunt, ktorá jasne hovorí, že Abodriti sa v ľudovej reči nazývajú Praedenecentami, sú tedy s nimi totožní a sídlia v pridunajskej Dácii. Meno Praedenecenti je rozhodne skomolené na nepoznanie. Ale keď ho už máme voľne vykladať, prečo nie takým (pri tom veľmi prirodzeným) pojmom, aký história pre opísanú oblasť už pozná — Bracta?³¹ Tak by sme sa dostali k identite Merehanov, spomínaných geografom bavorským, a Abodritov-Praedenecentov.

Č. 3. Potiskí Slovania (Abodriti) podľa Ann. regni Franc. (Podľa F. W. Putzger's Hist. Schul-Atlas — Wien 1886 str. 15)

V prvej štvrtine IX. stol. sú títo Slovania slobodní, od susednej bulhar. ríše neodvislí. Vidno to z toho, že letopisec ich spomína ako „contermini Bulgaris“³². Ba sú v dobrých stykoch aj s ríšou nemeckou (ako aj Česi). Len tak mohli posilať svojich legátov na ríšske snemy³³. Zasaňovanie východo-franckej ríše v tejto oblasti je už staršieho dáta. V rokoch 791-9 viedol Karol Veľký výpravu proti Avarom, za ktorej

³¹ Simon de Keza (ed. Florianus I/II. str. 70/71): Surrexit tandem Zuataplug filius Morot princeps quidem in Polonia, qui Bracta subiugando Bulgaris Messianisque imperabat. Srv. Sebestyén Gy. A magyar honfoglalás mondái. Bp. 1905, str. 90/1... Attila hun király, a Hun-krónika szerint a braktai király leányát Mikoltot vette feleségül. E királyról és király-leányról krónikásunk a hagyományból vett tudomást.

³² Annales regni Francorum ad a. 824.

³³ Ib. ad a. 818: Erant ibi (Heristalli) et aliarum nationum legati, Abodritorum videlicet ac Bornae, ducis Guduscanorum et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant et ad nostros fines se contulerant simul et Liudewiti ducis Pannoniae inferioris. — ad a. 822: in quo conventu omnium orientalium Sclavorum, id est Abodritorum, Soraborum, Wilzorum, Beheimorum, Praedenecentorum et in Pannonia residentium Abarum legationes audivit (Hludowicus).

boli zničení aj Avari medzi Dunajom a Tisou³⁴. Akiste príklon Abodritov a Praedenecentov k západnej ríši bol príčinou sporov medzi cisárom Ludvikom a Bulharmi, ako sa domnieva aj Niederle³⁵.

Azda v Anonymovej zmienke o vyprávání užských Slovenov o tom, ako sa ich po smrti Attilovej zmocnili Bulhari s pomocou Grékov a usadili ich k horstvu (confinium), susediacemu (zač. 13. stol.)^{35a} s Ruteniou^{35b} môže byť echo nejakej trestnej expedície (pravdepodobne za spojenectvo „Abodritov“ s Franckou ríšou), výsledkom ktorej mohlo byť donútenie k presídleniu do najsevernejších oblastí Potisia, kde nemohli byť Bulharskej ríši nebezpeční ako na eurupskej križovatke u Dunaja.^{35c} Na toto posunutie bulh. panstva medzi Dunaj a Tisu poukazuje geograf bavorský, ktorý zachycuje asi stav blízky dobe najvýchodnejšieho rozpätia franckej moci. V popise sa hovorí o územiach na sever od Dunaja, ktoré susedia s hranicami ríše;³⁶ Česi s XV hradíšťami, Moravia, majúci XI. hradíšť, Bulhari, ktorí majú ohromné územie a sú

³⁴ Regin. Chron. ad a. 889

³⁵ Ann. r. Franc. ad a. 827, 828 a 829.

^{35a} Pozn. 37 a 373.

^{35b} Cap. 12 (Endl. RHMA 15).

^{35c} Väčšia jazyková príbuznosť Sotákov so strednou slovenčinou, než akú vykazujú ostatné západnejšie vsl. nárečia, by takto bola vysvetliteľná jich býv. susedstvom s terajším tzv. stredo-slovenským žiavlom niekde u Dunaja a Tisy. (Srv. J. Liška c. d. 22—3).

³⁶ Šafárik c. d. 712, Bielowski Mon. Pol. hist. I., 11, 10.:

Marharii habent civitates XI., Uulgarii regio immensa et populus multus, habent civitates V, eo quod multitudo magna ex eis sit et non sit eis opus civitates habere. Est populus quem vocant Merehanos, ipsi habent civitates XXX. Istae sunt regiones, quae terminant in finibus nostris.

Šafárik myslel pod Merehanmi na Moravanov balkánskych, c. d. 616, 824, 981. Správne to zamieta V. Novotný: ale to není dobře možno, poněvadž, jak Králíček dobře ukazuje mimo Bulhary Slované jižní v seznamu jmenování nejsou. (c. d. str. 500, p. 1) a správne usudzuje „na Moravany a Slováky“. Podobne aj Červinka: Moravany nazývali se Slované usedlí po obou březích řeky Moravy až na Dunaj. Geograf bavorský nazývá je Marharii a klade je mezi Behaimare a Uulgarii, ale za Bulhary zná ještě druhé Merehanos. Tyto Merehany stotožňují historikové s Marharii v jeden národ“ (Slované na Moravě a říše Velkomoravská, str. 29). Anonymus spomína oblasť zvanú „Bracta“, ako pánsťvo Morota a po ňom Menumorota (Morout=id est e Moravia originem accepit=Moravsky, z Moravy — podľa Szentpéteryho v p. 38. c. d. str. 49).

Ako bol i v dobe maďarskej kolonizácie Potisia vžitý u tunajších Slovenov názov „Moravan“ dosvedčuje to, že novoprišlé maďarské obyvateľstvo pomenovalo zachované ešte slovenské obce týmto prívlastkom ako nám ho ztradovaly historické záznamy: 1245: Morout (Fejér IV. 3; 280), 1291: Marouch (Csánki II. 773), 1308: Morouch (HO III. 57), 1339: Maroth—Marowth (Csánki III. 440), 1354 v Bihari (srov. šarišský Becherov!): Marouthlaka (Csánki I. 616),

početným národom no nemajú vo zvyku stavať hrady. Za nimi sú zase Moravia a majú XXX. hradíšť.

Že samostatnosť a nezávislosť na rozmáhajúcej sa ríši bulharskej nebola len krátkou epizódou, vidno i z toho, že sa ešte aj o niekoľko storočí objavuje v tradícii³⁷. Podľa Anonyma tvorilo terajšie východo-slovenské územie s Užhorodom a Mukačevom zvláštne kniežatstvo³⁸. uznávajúce svrchovanosť Salanovu, ktorý panuje nad územím medzi Dunajom a Tisou.³⁹ Od Tisy na východ medzi riekami Samoš a Maroš rozprestiera sa kniežatstvo Moravské⁴⁰. (Bracta) a za ním pánsťvo Geloua,^{40a} kniežaťa valašských Slověnov (Blasii et Sclavi).^{40b} Na juh od potiskej Moravy a východ od Tisy vládne Glad^{40c} a po ňom Achtum. V 30 rokoch IX. stor. susedí už Bulharská ríša s Pannoniou⁴¹. R. 853 vieme o obnovení bulharsko-franckých bojov⁴². O 10 rokov sú však už obidvaja súpermi spojencami v boji proti Rastislavovi (a Arnulfovi)⁴³. Nadviazanie spojenectva s východo-franckou ríšou v čase keď bulharské pánsťvo siahalo od Čierneho mora po Adriatické a na západe k V. Morave, iste znamenalo uvoľnenie bulharských síl k podrobeniu aj horného Potisia. Celkom určite ovládali Bulhari už pred r. 892. celé Horné

1332—1418: Moroch (Csánki I. 740. a 730.), 1431: Marocza (Csánki II. 505.) a dodnes zachované lúky, nivy a vodstvá v Sabolčskej, Aradskej, Bekešskej a i. župách (Maróc, Maró, Marót, Maroda — E. Moór v p. 46 c. d.). Na terajšom východoslovenskom území je to osada Moraviany pri Revúcej a obec Moraviany pri Michalovciach.

³⁷ Srv. Sebestyén Gy. c. d. str. 15. Uhorskí kronikári nepomíšali len ľudovú tradíciu doby Attilovej s tradíciami zabrania zeme, ale aj s tradíciami udalostí z pozdejších dôb (ib. 25).

³⁸ Anonymi Gesta Hungarorum (ed. Szentpétery I. Bp. 1937.) c. 12, 13. Srov. Píč: Der nationale Kampf gegen das ung. Staatsrecht. Leipzig 1882, str. 10/11: „nördlich vom Sajo oder von Tokaj und zwar zwischen der Theis, den Karpathen und dem Hegyaljagebirge finden wir einen von Salan abhängigen Fürsten oder Statthalter, den Anonymus Laborcy nennt...“

³⁹ Anonymus: „Terram vero, que iacet inter Thisciam et Danubium, preoccupavisset sibi Keanus, magnus dux Bulgariae, avus Salani ducis usque ad confinium Ruthenorum et Polonorum...“ (c. d. 48.)

⁴⁰ „Terram vero, que est inter Thisciam (Tisou) et silvam Igfon (pohorie Réz—Bihar) que iacet ad Erdeuelu (Erdély—Sedmohrady), a fluvio Morus (Maroš) usque ad fluvium Zomus (Samoš) preoccupavisset sibi dux Morout“.

^{40a} C. 26 a 27 (Endlicher c. d. 25/26) a c. 24 (ib. 24).

^{40b} Vidz p. 269.

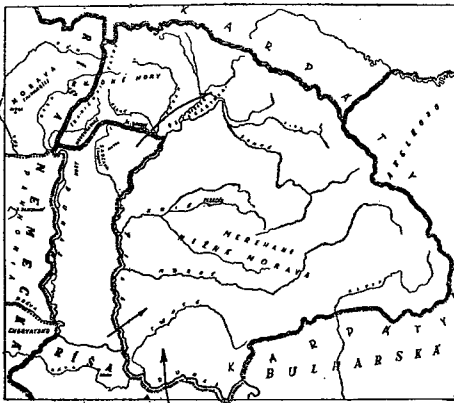
^{40c} Cap. 44 (ib. 39/40). Srv. str. 33.

⁴¹ Podľa Conversio Bagoariorum 10 (Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev, II. 98) uteká Pribina so synom Kocelom k Bulharom cez Sávu. R. 829 majú už Bulhari aj Srieim. (Gelzer, Byz. Zs. II. 53). Alfréd (871—901) zná „Pulgara-land“ na východ od Korután (Bielowski, Mon. Hist. Pol. I. 10, 13).

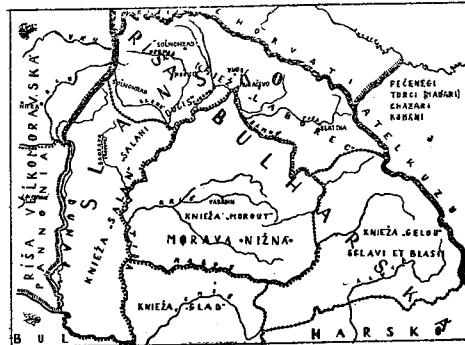
⁴² Prudentii Trecensis ann. ad a. 853 (ed. Pertz I. 448).

⁴³ Srv. V. Novotný, c. d. 308/9.

Potisie⁴⁴. Len tak totiž vieme opodstatniť žiadosť Arnulfa k bulhar. Vladimírovi, aby dal zákaz k vývozu soli na Svatoplukovu Moravu⁴⁵. Potisie má totiž soľ v Prešove a Slatine.

Č. 4. „Nižná“ Morava podľa Geografa bavorského

Č. 5. Slovanské kniežatstvá v Potisí podľa Anonyma uhorského

Treba nám ešte zodpovedať otázku, akej národnosti a či reči bolo obyvateľstvo potiských kniežatstiev.

Maďari menovali potiských Slovanov „tot“. Nemci „Wind“, „Wend“. A po latinsky ich menovali „Sclavus“. To sú však všetko názvy všeobecne i keď treba uznať, že koncom stredoveku Rusi, Bulhari a Srbi už neboli týmto menom označovaní, lebo v Uhorsku sa už dobre rozoznali od iných Slovanov⁴⁶. Jedine slovenskému obyvateľstvu Potisia a Naddunajska, ako i Slovincom bolo dávané. Z tých dôvodov pojem „tot“ býva vzťahovaný v danom prípade len na Slovanov.

Vzhľadom na Anonymove údaje historici krčovite sa pridrižovali pôvodne (ba ojedinele ešte donedávna) tézy, že tunajším obyvateľstvom boli Bulhari⁴⁷. Túto tézu však dnes nutno revidovať proste preto,

⁴⁴ Hoc v IX. storočí siahalo panstvo bulharské až do končín Šariša a Marmaroša, predsa ako správne podotknul už L. Niederle: „V tom není ještě dokladu, že zde všude seděli též Slovanyé „bulharští“ v dnešním filologickém slova smyslu“ c. d. str. 450.

⁴⁵ Annales Fuld. ad. a. 892 (ed. Kurze 121): ne coemptio salis inde Maravanis daretur exposcit.

⁴⁶ Srv. o tom viac Kniezsa István: Ungarns Völkerschaften im XI. Jh. v čas. Archivum Europae Centro-Orientalis. Budapest 1938, str. 319; Elemér Moór: Die slawischen Ortsnamen der Theiszeebene v Zeitschrift für Ortsnamenforschung VI. (München-Berlin, 1930), str. 132-4.

⁴⁷ Šafárik, Niederle (i keď si bol vedomý, že konečnopltný súd nemôže vyniesť, lebo slovenská nomenklatúra v Sedmohradsku bola „bohužel dosud nezpracovaná“ — c. d. 457), Chaloupecký je si tu neistý a opiera sa len o práve tak neisté tvrdenia L. Niederleho: S hlediska národnostního byla krajina ta původně a si osídlena Slovany bulharskými

že nemá ani najskromnejšieho filologického podkladu⁴⁸. Nielen že tunajšia topografická nomenklatúra a najmä reč tunajšieho obyvateľstva nevykazuje ani prvky ani charakter reči bulharskej, ale dokonca javí charakter vzorne čistý, nenaštrbene západoslovanský, čistejší a správnejší než susedné nárečia stredoslovenské, ktoré vykazujú rad prvkov, shodných s bulharštinou:

vsl.	česky	stredoslov.	bulharsky
slup	sloup	stlp	stl̄b
krev	krev	krv	kr̄v
dluh, dluzstvo	dlouh	dřlg	dřlg
deska	deska	daska	dřska, vysl. daska
dyšč	dial. dyšč, spis. děšč	dažd'	dažd'
lokec	loket	lakeť	lak'et' ⁴⁹
čekam	čekám	čakám	čakam
roztok	roztok	ráztok	raz', napr. razvod
bednar	bednář	debnár	debnar
zavíram	zavírám	zatváram	zatvariam
také dobre	dobré	takó dobrô	takvo dobro
trojka, trebič	jetel	d'atelina	dětelina
les (lesník)	les	hora (horár)	gora
celo, celko, celičko	tělíčko	tielce	tielce
čolečko	čelíčko	čielce	čelce
viž, ženo!	viz, ženo!	viď, žena!	vižď žena
daj, chlapče!	dej, chlapče!	daj, chlapec!	daj, chlapak! = ako nom.
šidlo	šídlo	šilo	šilo
jadlovec	jedlovec	jalovec	jelovak
apod.			

(St. Sl. 273). Ale poukazuje súčasne na československý ráz tunajších topík (ib. p. 1071). Kniezsa priznáva: Was die Bulgaren betrifft, so sind sie nur auf Grund einer geschichtlichen Wahrscheinlichkeit in Rechnung zu nehmen, da in Ortsnamen keine bestimmten Spuren von ihnen nachzuweisen sind c. d. 295.

⁴⁸ Kniezsa ib. 326: Hierfür können jedoch keinerlei sprachwissenschaftliche Beweise angeführt werden, da unter den Namen kein einziger vom zweifellos bulgarischen Charakter zu finden ist. Im Gegenteil besitzen wir zwei Namen, die gegen den bulgarischen Charakter zu sprechen scheinen (o slov. Bulharoch). Ib. 345: Es liegt kein Ortsname vor, der ohne Zweifel aus dem Turko-Bulgarischen stammen würde und noch weniger ist ein Gebiet zu finden, wo bulgarisch-türkische geografische Namen in grösserer Anzahl nachzuweisen wären (o Bulharoch turkotarských). Ján Stanislav (Náš národ II. 211): O bulharskom obyvateľstve niet tu však nijakého presvedčivého dokladu.

⁴⁹ Srv. L. Novák: Případy ra-, la- za praslov. ort-, olt- v slovenčine. (Sborník na počest. J. Škultétyho, MS 1933, str. 584): Pri dotaznikovej akcii „sa podarilo len zo západného a stredného Slovenska shromaždiť vyše 3700 zpráw z viac ako 1000 osád (veľmi bohatý materiál zo slovenského východu mal, pravda, iba negatívny význam, lebo sa tam ra-, la- pravidelne nevyskytuje...)“

A na str. 605: „proces všeobecného zdlženia v likvidových diftongoch vyšiel najpravdepodobnejšie z juhu a spôsobil, že stredná slovenčina zamenila starší, konzervatívny dialektický rys (zachovanie likvidových diftongov v počiatkových slabikách bez zmeny) v nový dialektický rozdiel, ktorý ju neprestal spojovať s južnou slovančinou. Takto teda je uvedený proces... zásahom izoglosy z juhu... Záverom možno preto pokladať ra-, la- za „jugoslavizmus“...“

S ruskej strany byly v dobe romantickej vyslovované náhľady, že i v Podkarpatí a v Sedmihradsku sídlili Rusi už v IX. stol.⁵⁰. Dnes však sa už vážne na tom stanovisku trvať nedá, natoľko mu odporuje ako história, tak poznatky lingvistické⁵¹.

Najvýznamnejší súčasný maďarský slavista, Kniezsa István, šancoval konečne aj v maď. vedeckých kruhoch to, čomu sa tam tak dlho úporne stoporčili: medzi terajším slovenským obyvateľstvom Horného Potisia (Bodrogu) a preduhorským slovenským obyvateľstvom, nie prerušenia. Medzi topografickými názvami niekdajšími a terajšími je nepretržitá kontinuita⁵². Iný maďarský slavista, Elemér Moór, už pred ním dokázal, na základe topografických názvov, že celé Potisie včítane Sedmohradska hovorilo v dobe preduhorskej rečou, ktorú možno stotožniť,

⁵⁰ Karpaty považoval za kolísku Rusov Naděždin (Zápiska o puteštvii po južnoslav. stranam v ŽMNP, 1842, č. 34, II. 105). Sem patria aj Kočubinskij (Trudy arch. s. Jaroslav I. 66 II. 24), Vasilevskij (ib. I. 123 a d.), Holovackij v svojich Pěsniach (673), Grot (Moravia 66, 94), Barsov (Očerki 284), a svojimi prácami sa sem začlenil aj Filevič (Ist. drev. Rusi I. Varšava 1896, str. 270—72; Ugorskaja Rus i svjazanyje s nej voprosy — Varšava 1894 —; Očerki karp. terr. i naselenija v ŽMNP 1895, IV. 361, V. 156). Dobrianskij hľadal Rusínov od Krakova a Ostrihomu, Matry a Slanej na východ po Samoš. (ŽMNP 1880, 208, 159).

Už Jagič to odsúdil a nazval „eine starke Übertreibung“, keď sa v Karpatoch hľadá všade Rus, ba keď sú Karpatorusi považovaní za „Centrum des Russentums“ (Archiv f. sl. Phil. XIX. str. 230-231). Podobne už prv Kunik považoval uhor. Rusínov za prístahovalcov z Haliče z XIII. stol. (Berufung der schwed. Rodsen, 1844, 169), Sobolevskij ich tu nezná pred XII. stol. (Kak davno russkije život v K.—Živ. star. 1894, 525). Srv. Petrov: „zdeš russkij element ne možet sčitaťsja avtočtonnym t. j. voschodjaščim ko vremeni pervonačal'naho razselenija slavian“. Materialy d'ja ist. ug. Rusi VI. S. Peterbg 1911, 149. Niederle: „Rusy hlouběji pod Karpaty a v Sedmihradech pokladám za živel, který sa sem později přistěhoval“. (SS I-II, 1-2, Praha 1906, 454. S ha mindennek daczára mégis lakottnak fogadnók el e területes, éppenséggel nem következik, hogy azok a lakók rutének voltak. Mindössze is annyit fogadhatnánk el, hogy szlávok lehettek. — A. Hodinka, v pozn. 99 c. d. str. 61.

⁵¹ Srov. Kniezsa c. d. 295: Auf Grund des ungar. ON materials war nur soviel festzustellen, dasz das zur Zeit der Landnahme hier befindliche Slawentum weder russischen, noch polnischen Charakter hat... (podobne srv. o Samoši a Maroši ib. str. 319) ib. 325: zeigen diese ON überhaupt keinen ruthen. Charakter. Moór c. d. 135: Klar, deutlich und vielseitig ergibt sich aus, dasz die vorung. slaw. Bevölkerung dieses Gebietes nicht Klr. (Malorusi), Bulg., Serben oder Slowenen (Slovinci) bzw. Kroaten waren.

⁵² Doch ist hervorzuheben, dasz zwischen der heutigen slowakischen Einwohnerschaft des Gebietes nördlich und östlich von Zemplén und der slawischen im XII. Jh. keine Unterbrechung besteht; — die heutigen slowakischen ON entwickelten sich hier unmittelbar aus den slawischen des XII. Jhs (oder noch älterer Zeit), woraus klar ersichtlich ist, dasz die heutigen slowakischen Einwohner entweder Nachkommen der alten slawischen Einwohnerschaft sind, oder dieses Gebiet noch im Laufe des XII. Jhs bezogen“.

výlučne s nárečiami čs. a ešte bližšie s rečou východoslovenskou⁵³. S týmito poznatkami filologie história sa len kryje a doplňuje. Z toho vysvitá, že východoslovenský element nie je tu ani novodobý⁵⁴, ani slovakizovaný miešanec⁵⁵, ale že je zvýškom pôvodného slovenského národa západoslovenskej proveniencie⁵⁶ s výrazným charakterom česko-slovenským⁵⁷.

⁵³ Wesentlich weniger Merkmale gibt es, die das Tschechische und Westslk. ausschalten... „Die Sprache der vorung. slaw. Bevölkerung des Theisz, Szamos — und Kraszna Gebietes war also eine Sprache, die dem heutigen Ostslowakischen am nächsten stand.“ c. d. 135/6.

O území medzi Marošom a Tisou píše (ib. str. 138): „Die Sprache des vorung. Slawentums dieser Gegend war weder das Klr. noch das Bulg. oder das Serbische, auch das Slov. ist nicht anzunehmen. Wahrscheinlich war also auch die Sprache dieses Gebietes das Ostslowakische.“

⁵⁴ Holandský slavista N. van Nijk predpokladal pôvodnú jednotu sídel východoslovenského kmeňa s obyvateľstvom sv. Moravy a Sliezska (Poodrie), s ktorým je si jazykove najbližší. Podľa neho východoslovenský kmeň „etwa im XI. oder XII. Jh. durch Váh-Tal nach dem Späher Lande gezogen ist, dort vor der deutschen und ruthenischen Kolonisation zu polnischen Stämmen in eine nähere Beziehung getreten ist... und sich später... nach dem Süden hin ausgedehnt hat.“ Sborník MS na počest Škultétyho str. 564-5.

⁵⁵ Niederle sa domnieva, že východoslovenská reč je „jen pozdě nabytou akvisicí slk. národa“ a preto mu predstavujú staré slk. oblasti kmeňové len oba západné dialekty. (SS. I. III. 1927, s. 208). Východní Slováci sú, podľa neho, „většinou poslovenštělí Rusové, ovšem tak poslovenštělí, že dnes o jejich národnosti slovenské neni pochyby“ (SS. I. IV. str. 171). Labilnosti týchto tvrdení bol si však Niederle vedomý plne. „Ale určitého nelze říci nic“ (SS. I. III. s. 209). Takýto názor je dnes možný len u toho, kto mechanicky dedukuje z Niederleho a iných, dnes už čiastočne prekonaných, prác.

Niejeden primitivistický názor Slovákov je len dôsledkom toho, že vychádzajú z apriorného stanoviska o výlučnosti štúrovčiny, ktorá jediná je čistá, správna, pôvodná a pekná, a preto pre vysvetlenie odlišnosti vých. slov. potrebujú v Potísi „kaziteľa“ tam usídlených „čistých“ Slovákov. Tak dostáva J. Stanislav do Potisia pánsku stredoslovenskú vrstvu vojenskú (ovládajúcu), ktorá je potrebná k „slovenčeniu“. (K južnej a východnej hranici slk. osídlenia v stredoveku. Brat. 1944, str. 5) a ostrovy Rusov už v IX. stol. ako „kaziteľov“ (Náš národ II. 211 a 221). Doklad so zemplínskou Koromľou sa mu však nepodaril vôbec, pretože „Koromľa“ je známa aj z Vesprímskej stolice. — Csánki III. 239 (1364) — podľa Stanislava v starej stredoslov. oblasti — a tak zdá sa byť pravdepodobnejším, že tunajšia slovenčina si podržala čiastočne epentetické -l-, resp. ho práve strácala v dobe obsadzovania zeme Maďarmi, ako sa domnieval E. Moór (c. d.) a ako na obdobu poukázal Kniezsa (c. d. 318 pozn. 74) aj u Čechov a Poliakov: Davle, Třebovle, Vidovle, Drhovle, Litovel, Trembowla.

⁵⁶ Východná slovenčina má s ostatnými západoslovenskými jazykmi spoločné všetky typické znaky: e za prasl. ѣ, ѣ (džeň, len, tlumek — str. sl. je tu nevýrazná, tvoriac prechod k rečiam nezápadoslovenským), c, dz za prasl. tj. dj (pec, medza); chýba epentetické -l- (hrabe, žurav, Krem — str. slov.: hrable), náslovné kv, gv (kvet, hvizda); stály prízvuk; skupina tlat, trat (chlapec, vrata, stribro.)

⁵⁷ Východoslovenský ľud je podľa van Wijka „von Haus aus eine českoslovakische Volksgruppe“ (Slavia X. 692.), J. Liška: Všetky pokusy o zaradenie východnej slovenčiny inde ako do skupiny slovenskej, resp. československej sú neopodstatnené. (K otázke pôvodu východsl. nárečí. MS 1944. str. 70).

C) Bieli Chorváti

Susedmi vsl. predkov na severných svahoch Karpát bol slovenský kmeň, ktorý historické pramene menujú Bielymi Chorvátmi⁵⁸. Sídla bielochorvátskych kmeňov rozprestierali sa zo sv. Čiech Sliezsom

J. Stanislav (Bratislava IX. 65): „rovnaký vývoj niektorých zjavov vo východnej a západnej slovenčine ukazuje, že záp. a vých. oblasť slovenská kedysi súvisely a že vklínenie strednej slovenčiny medzi ne je neskoršie“. — „Vých. slovenčina tvorila prechod od strednej slovenčiny k slovenčine západnej“. J. Líška c. d. str. 70. — „tak staré procesy: o-u; e-a-e; or-ro; er-rě; el-le; g-h. ktoré má východná slovenčina spoločné s ostatnou českoslovenčinou... dokazujú starú spolupatričnosť ku českoslovenčine“. (N. van Wijk v Slavii IX. str. 5.).

Hodno si povšimnúť špeciálne západoslovenskej zmeny — asibilácie — (d, t, dz, c; poľ. dź, ć. — Trubetzkoy v Zs. f. sl. Phil. VII. 384), v ktorej východná slovenčina vykazuje väčšiu príbuznosť s Moravou ako so susednými str. Slovákmi. Sr. Kašík: „pozoruhodno jest, že se c vyskytá v listinách nejstarších. Území kterého se tyto doklady týkají přesahuje z Moravy do Čech“. (Listy Filol. XXXI. 340). Aj v staročeských pamiatkach je zaznamenaná výslovnosť, akú si dodnes zachoval Východ: s radoscu, svietloscu, múdrosci ap.

Srv. záznamy obcí: Cešice (1131)	dnes: Těšice
Maječin	Majetín
Koječin	Kojetín
Macejka (zač. XV. stol.)	Matějka
Mucinín (u Prahy, 1291)	Mutinín
Cichovice (1238—1241)	Tichovice
Ščecín (1334)	Štětín
Ščicín (1337)	Štítín
Břecislav (Dalimil)	Břetislav (os. m.)
<u>Bracizlaus</u> (Cosmas II. 14, Fontes R. B. II. 88)	—, —
pečac (z doby Otakara II.)	pečet

Pamiatky z XV. veku: žici—žiti, voraci—orati

vosici—ositi, hájici—hájiti ap. (Kašík c. d.)

Srv. v novej češtine:	ztracen	vs. straceny	str. sl. strateny
	potvrzen	potverdzenny	potvrdeny
	narozneniny	narodzeniny	narodeniny
	uchvaceni	uchvacene	uchvatenie.

⁵⁸ Byzantský cisár Konstantín Porfyrogenet (De administrando imperio kap. 31. písano asi r. 949—952) v preklade L. Niederleho Sl. St. I.—II. 1—2 (Praha 1906), str. 245—9: Chorváti s príméním Bieli „bydlí za Turkií (= Uhry) poblíže Frank (Nemecko) a sousedí se slovanskými nepokřtěnými Srby (Lužickými)... jsou stále vydáni útokům Franků (Nemcov), Turků (Maďarov) a Patzinakitů (Pečenegov).

Lavrentijskij letopis k r. 992: Volodimir „ide na Chorvaty, přišedšiu bo jemu s vojny Chorvatskija i se Pečenězi pridoša po odnoj storoně ot Suly“. (III. 119). K r. 907: ide Oleg na Greky... poja množestvo Variag, i Sloven, i Čud, i Kriviči, i Meriu, i Derevljany, i Radimiči, i Poljany, i Sěver, i Viatiči, i Chorvaty, i Dulěby, i Tiverci, aže sut tolvkoviny. (III. 29) Ib. 5: Chorvate Bělii. Zakl. listina pražského biskupstva (FRB II. 116): Psovane,

až po východnú Halič u Sanu, Tarnopole a Dnestru.⁵⁹ O etnickej príslušnosti Bielych Chorvátov niet úplnej shody.⁶⁰ Isté je však, že historické pramene nepočítajú Bielochoorvátov k národu ruskému.⁶¹ V poslednej dobe uznával Bielochoorvátov i Šachmatov za kmeň západoslovenský, ktorý bol od ruských Tivercov v X.—XII. stor. zatlačený do uhorských Karpát. Za český (ďudlebský) kmeň mal Bielochoorvátov A. Szelačowski. Bielochoorvátov s Čechmi stotožňoval V. Chaloupecký. Nazieranie na Bielochoorvátov, ako na kmeň západoslovenský podporuje aj argument z archeologie. Uhorské vlivy dostávaly sa do Haliča cez Sliezske (Váh—Odra), a nie priamo ťažko prechodnými Karpátmi.⁶²

Chorvati et altera Chrowati, Slasane, Trebowane... Leg. sv. Václava: „ubojavši že sia mati jeho (Drahomíra) smerti, běža v Chorvati“ (Pastrnek vo Věstníku král. spol. nauk 1903, 78).

Zpráva angl. kráľa Alfréda z konca IX. stol.: „Be nordham eástan Maroara sindon Dalamensan and be eástan Dalamensena sindon Horiti (Chorváti) and be nordhan Dalamensena sindon Surpe; and be vestan him sindon Sysele. Be nordhan Horiti is Mägdhaland, and be nordhan Mägdhaland is Sermende ódh tha beorgas Riffin (Bielowski, Mon. Pol. hist. I. 13).

⁵⁹ Srv. p. 58. Niederleho c. d. str. 263: V Zakarpátí a to v době poměrně ještě pozdní musíme uznati existenci rozsáhlého území osazeného nebo ovládaného Chorvaty, na němž se ještě do X. stol. udržoval název země Chorvatské. V. Novotný (cit. Čes. děj. I. I. 233) považuje existenciu Bielochoorvatska a vedľa neho Bielorsbska za nutný predpoklad apriori a lokalizuje Bielych Chorvátov až po Krakov (c. d. 508, p. 1). V. Chaloupecký stotožňuje Konstantínovo Chorvátsko s panstvom českým, ako ho opisuje zakl. listina pražskej diecezy po Bug a Styr (Staré Slovensko, Bratislava, 1923, str. 31/2.) Do východnej Haliče ich kládol K. Potkanski. Chorvátske centrum kládol Barsov (c. d. 284, pozn. 198) ku Premyslu. Aj Šafárik uznával Chorvátov v Haliči (SS. II. 111 a d.) Niederle mienil, že „sídla jejich byla podle všeho někde na východě Haliče při Dněstru a Prutu“ (SS I. IV. 155). Podobne súdil aj Šachmatov. Ibn Rosteh umiestňuje chorvátske centrum na riekú Ruta „ktorá vychádza z hôr na hranici Pečenegov, Maďarov a Rusov, tečie zemou Rusov a smeruje k Slovanom“ (podľa Tumanského Niederle c. d. 271).

⁶⁰ Niederle myslí, že B. Chorváti „nejsou nic jiného než zbytky velké kdysi větve chorvatské, jejíž středisko bylo kdysi na horní Visle, jež po odchodu hlavního jádra na jih, k Sávě a k Adriatickému moři, zůstaly seděti, jeden na západě při Visle a Sudetských horách, druhý kdesi v Haliči při Sanu“. (SS. I. III. 1927/194) Podľa toho Chorváti — pôvodne jediný národ — po roztrhaní asimilovali sa prostrediu českému, poľskému a ruskému. (SS. I. II. 1—2 266 a 272 i d.) Za Rusínov ich považoval Dobrianskij a i. (Vidz pozn. 50.)

⁶¹ Srv. i Niederleho (SS. I. IV. 154.): Letopis hovoří několikráte o Chorvatech v průběhu X. stol. Neprohlašuje jich při tomnikde za kmen ruský a nejsou také jmenováni ve výčtu kmenů ruských.

⁶² J. Pasternak: Ruské Karpaty, Praha 1928, str. 61. a 82. Aj roľnícky ľud haličský mal jednotnú „lužickú“ kultúru s ľudom Sliezska, odkiaľ sa rozšíril do Haliče. Ib. 40.

Pro obchodní styky býv. Haliče s podkarpatskými končinami v době stěhování národů

Najnovšie dokazuje aj sliezsky autor L. Peřich, že Slezania sú potomkami západoslovanskej skupiny kmeňov v histórii menovanej Bielymi Chorvátmi.⁶³ Za ich potomkov považuje aj Podhalanov (Goralov).⁶⁴

Podľa všetkého sa vidí, že pravde zodpovedá názor, ktorý pokladá Bielych Chorvátov za kmeň západoslovanský. Ba zdá sa byť celkom oprávnený aj náhľad Peřichov a to tak z dôvodov historických, ako aj lingvistických.⁶⁵ Takto by reč Bielych Chorvátov bola najbližšia terajším nárečiam sliezskym („moravským“) a teda blízka aj reči Slovanov hornopotiských.⁶⁶

Vzhľadom na to považujem za nemožné, aby Rusi, či Ukrajinci, boli mohli prenikať do Uhier pred XI. stor. dokedy historické pramene robia rozdiel medzi tzv. Biel. Chorvátmi a Rusmi. Takému styku stal v ceste neruský kmeň. Prísťahovalci ruského jazyka mohli sem prenikať až po vytisnutí Bielochořvátov, resp. po ich porušení.

nemáme ani na severní straně Karpat žádného archeologického dokladu... (ib. 79). Srv. o Morave ako prostredníci stykov medzi Potisiím a Haličou i P. Eisner v Bratislave III. str. 1068. (Posudok Pasternakovej práce.)

⁶³ L. Peřich: Slezsko, Praha 1945. Kapitola: „Bílí Charváti“ 37—71.

⁶⁴ Ib. str. 64. Peřich sa domnieva, že bielochořvátске obyvateľstvo bolo rozčesnuté na časť západnú a východnú a vtlačené do karpatských hôr príchodom poľského kmeňa Lachov zo severu (Mazovska) medzi San a hornú Vistlu východne od Krakova. Tou skutočnosťou vysvetľuje aj vznik východoeuropského názvu pre Poliaka: litevsky—Leňkas, rusky—Liach, maďarsky—Lengyel, persko-turecky: Lechistan. Západ s týmto ľašským kmeňom, prísťahovavším sa z pol. severovýchodu na juhovýchod, neprišiel do styku a preto ten termín nepozná. (ib. 65—66.)

⁶⁵ Poľské dialekty nad Karpatami mazuria. Nie však nárečia u Sanu a v Hornom Sliezsku (Kaz. Nitsch: Próba ugrupowania gwar polskich. Rozpr. akad. T. 46 — Kraków 1910).

⁶⁶ Srv. vyššie pozn. 57 a 53—54 a ďalej str. 85—88.

KULTÚRNE POMERY

A) Východná i západná orientácia Potisia

Keďže už sama príroda oddelila Horné Potisie vysokým horstvom od východu, severu a západu, ostala pohodlne otvorená brána pre kultúrne vlivy len z juhu (Grécko a helenistický Orient) a juhozápadu. Aj tunajšia vyspelá kultúra bukovohorská (kušťanovická), šířila sa tým smerom k dolnému Hronu a Morave.⁶⁷ Najmä kováctvo Horného Potisia bolo svetochýrne a zásobovalo svojimi výrobkami i ďaleké okolie.⁶⁸

Toto kultúrne niveau Potisia bolo dvíhané obchodnými stykmi, s helenistickým Východom, ako to dosvedčujú barbarské mince nájdené v Podkarpatí. Zo Slovenska práve na Východe našlo sa najviac strieborných napodobnenín tetradrachiem Filipa Makedonského. Zlaté napodobneniny stateru Alexandra Veľkého a jeho nástupcov našly sa len na východnom Slovensku (Spiš—Zemplín).⁶⁹ O podobných stykoch s Rímskou ríšou svedčia predmety a mince provinciálne-rímskej doby, nájdené u Bardyjova, Ostrovian (Šariš); N. Vadása, Gibartu, Inanča, Zádielu (Abov); Skároša, Oborína, Nového Mesta pod Šatorom, Stredy nad Bodrogom, Uh. Žipova (Zemplín); Brestova, Mukačeva (Bereg) a i.⁷⁰

Už od najstaršej doby dá sa dokázať dolovanie soli v Marmaroši. Lokality v Baranici, Solotvine, Novoselici, Terebli a na pohorí ne-mecky zvanom „Wraik“ ukazujú stopy po dolovaní v dobe rímskej. Sem viedla hore Tisou čulá obchodná cesta.⁷¹ Aj skromná hradištná

⁶⁷ V. Krička: Výtvarný prejav slk. praveku. MS 1942, 27, a Pasternak c. d. 15/16.

⁶⁸ Krička c. d. 28, Pasternak c. d. 57.

⁶⁹ Pasternak c. d. 58.

⁷⁰ C. d. 67—69 a 183—8. Srv. J. Eisner, Slovensko v pravěku, Bva 1933, kapitola „Hroby v oblasti vandalské“ (210—214, tab. LXXXII. č. 1—3 a str. 232—3 i 236—8.

⁷¹ Pasternak c. d. 69; J. Eisner c. d. 233.

keramika slovanská⁷² je v genetickej súvislosti s výzdobou keramiky pozdne-rímskej.⁷³ Obchodné styky a tým aj kultúrne vlivy s Byzanciou a Arabskom potvrdzujú nálezy mincí z IX.—XI. stor. nájdené v podkarpatských župách.⁷⁴ O dlhom grécko-východnom vlive v Potisí svedčia i hodnostné názvy tunajších vládcov a vojvodcov, spomínaných Anonymom a inými kronikármi v dobe zaujatia zeme Maďarmi.⁷⁵ Niektoré z nich sú grécizmami, sprostredkovanými už cirkevnou slovančinou.⁷⁶ Pripadá nám to samozrejme, keď máme na mysli fakt, že tunajšie politické pomery vyvíjaly sa práve opačne, než pomery na Morave Svatoplukovej: bez Wichinga a pod vlivom bulharskej nadvlády, ktorá grécke vlivy mohla len utvrdzovať a pri vyhánaní Metodových žiakov z Nitry, byť vítaným útočiskom a príhodnejším pôsobiskom.

Keď berieme do úvahy archeologiu dosvedčené obchodné styky Horného Potisia s Itáliou a Gréckom a srovnáme aj styky politické tesne po VIII. stor. s Nemeckom,⁷⁷ zdá sa nám byť veľmi pravdepodobným súvis mena pohoria na jv. od Košíc „Caponta“ s menom Caponteměr, zaznačeným nejakým pútnikom koncom VIII. stor. v civildalskom evangeľiu.⁷⁸ Toto vsl. meno sa totiž u iných slovanských ná-

⁷² „Zúštvává tedy téměř celá rusko-slovanská země od V. do IX. stol. v temnotách, věc podivná i tím, že se opakuje i u západních i jižních Slovanů. (Niederle SS. I. IV. 243—4. Srv. ib. SS. II. 506 a J. Eisner c. d. 240).

⁷³ Pasternak c. d. 82.

⁷⁴ Mezi ojedinělými nálezy pozoruhodné jsou byzantské a arabské mince, jež jsou v podkarpatských končinách známy ze dvou nalezišť v Zemplinské stolici, a to ze Stredy nad Bodrogem, kde se v popelu mezi uhlím a střepy našel byzantský zlatý peníz Basilia a Konstantina (867—886) a pak celý jich poklad, — a z Tokaje, kde se v pokladě spolu s esovitými náušnicemi a jinými stříbrnými šperky vyskytly též zlaté byzantské mince Romana a Christophora (920—944), Nikephora II. (963—969), Basilia II. (976—1025) a z mincí vykrojené kotoučky s hlavou Kristovou. Pasternak c. d. 82. Srv. J. Eisner c. d. 255—6.

⁷⁵ Srv. Sebestyén Gyula, c. d. (pozn. 31) str. 34—36.

⁷⁶ Srov. Anonyma: in lingua eorum duca vocabatur. „Duka“ je podľa Stanislava slovo prevziate z cirkevnej slovančiny. (K južnej a východnej hranici slov. osídlenia v stredoveku. Bratislava 1944.)

Srv. o dobe árpádovskej: Magyarország területén, — legalább is bizonyos részein — éppen az ország földrajzi helyzete következtében, utat próbált magának törni a nyugati világgal annyira ellenkező görög kultúra is. „H. Sztripszky. Jegyzetek a görög kultúra Árpádkori nyomairól. (Bp. 1913) str. 46. Tam uvedené i bohaté doklady na vlivy gréckej cirkvi v Uhorsku.

⁷⁷ Srv. pozn. 34 a príslušný text.

⁷⁸ J. Stanislav: Slov. pútníci do Talianska koncom VIII. a v IX. storočí. Náš národ II. str. 91: Meno Caponta je názvom hôr od Košíc na juhovýchod, nad Telkibánya, od Göнца (zo sloven. Gonec) na východ. Názov hory, ako ukazuje nosovka, je prevzatý Maďarmi pri ich

rodov nenachodí (u Čechov je niecelkom totožný tvar: Capita).⁷⁹ Z tohto súvisu vysvitá, že medzi Slovanmi z okolia terajších Košíc boli už na prelome VIII.—IX. stor. kresťania, čo putovali do Itálie.⁸⁰ Vzhľadom na charakter tunajšej reči⁸¹ možno azda sem lokalizovať aj skupinu pútnikov grécko-slovanskej liturgie, u ktorej Stanislav vvbadal prechodné stredoslov.-západoslovenské prvky nárečové.⁸² Že kresťanstvo prenikalo k Slovanom už aj pred misiou Cyrila a Metoda, potvrdzuje Legenda o sv. Metodovi c. 5: „i sаѣъ vъ ny vъsъli učitele mъnozi chръstъjani iz Vlachъ i iz Grъkъ i iz Němьsъ učęste ny različъ...“. Taktiež aj Leg. Const. c. 14. hovorí, že moravský ľud už pred príchodom sv. Cyrila a Metoda „poganьstva sę otъvъrgъšemъ i po chръstъjanskъj sę zakonъ dъžęstemъ.“

B) Cyrilometodejská cirkev v „Nížnej“ Morave

V tejto súvislosti možno považovať aj náhľad V. Pogorčlova za správny, že sv. Cyrilovi a Metodovi pomáhal pri prekladní bohoslužobných kníh Slováč, keďže sa v nich užíva slovka „hej“, čo je len u Slovákov.⁸³ Treba však pripomenúť, že ten Slováč mohol byť najskôr vsl. reči, lebo len ona resp. ňou ovplyvnené nárečie má výlučne „hej“. Stredná slovenčina ho užíva len zriedka aj to iba ak na odvvrkanie, kým na Východe

príchode, t. j. koncom IX. a zač. X. stor. — Maďari prenikli do tohto kraja už koncom IX. stor., mohli teda tento názov prevziať už vtedy. Časový rozdiel medzi zápisom capontemere a názvom Caponta je teda asi sto rokov. Caponta je pôvodne osobné meno. Musel prejsť čas, kým z mena osoby, asi majiteľa hôr alebo osady, sa stál názov hôr. Musíme teda život osoby Caponta posunúť o pár desaťročí nazad.“

⁷⁹ Isté je toľko, že takého mena nikde u Slovanov nenachodíme — okrem práve u Slovákov. Podľa toho nemáme iného východiska, ako pokladať meno capontemere s najväčšou pravdepodobnosťou za slovenské. Podotýkam, že východné Slovensko bolo pred príchodom Maďarov slovenské a nie bulharské... (Ib).

⁸⁰ Meno capontemere v súvislosti s názvom Caponta ukazuje, že Slováci boli zapojení do európskej kultúry už na konci VIII. stor. — Slovom, Slováci boli účastníkmi západnej kultúry veľmi zavčasu — podľa uvedených faktov už na konci VIII. stor. Už vtedy mali vysoké kultúrne potreby. Takou bola v tých časoch návšteva kláštora, v ktorom bývali návštevníkmi nemeckí panovníci, rozličné naše a cudzie kniežatá, náš Rastislav, Svätopluk atď. — Zpomedia západných Slovanov nemáme na to iného príkladu. (Ib. 92.)

⁸¹ Srv. pozn. 57.

⁸² Ib. str. 90.

⁸³ Bratislava I. str. 183 a d.

x = hlavné heslo

je „hej“ výrazom celkom náležitým, slušným. Na vlivy východoslovenskej reči na cirkevnú slovančinu poukazoval už V. Jagić.⁸⁴ V. Jagić kládol do Horného Potisia i vznik cyrilskej časti Remešského evangelia, a to výlučne redakcii slovenskej.⁸⁵ Práve tak sem lokalizuje i vznik Pražských zlomkov.⁸⁶

Ale aj odhliadnuc od toho všetkého, zdravou úvahou musíme dôjsť k záveru, že sv. Cyril a Metod neochabli bez záujmu kraj ich vlasti bližší, pohodlne po Dunaji a Tise prístupný, ktorý aj tak bol v častých stykoch s Byzanciou. Z Leg. Const. (c. 15) vieme, že sv. C. a M. prešli Pannoniu prvý raz až cestou z Moravy do Ríma, keď sa zastavili u Kocela. Z toho vychodí, že na Moravu došli r. 863 asi cez Potisie.

V tom prípade — pravdepodobne počas prechodného misionárovania v tejto oblasti — prekladali aj niektoré bohoslužobné knihy z gréčtiny do slovančiny za spolupráce miestnych učeníkov. Ináč by sme ťažko vedeli vysvetliť germanizmy (a „moravizmy“) v cirkevnej slovančine a fakt, že za niecelé tri roky idú už do Ríma s hotovými prekladmi bohoslužobných kníh (na ktoré je práve východná cirkev tak bohatá) a častí sv. Písma. Pri misionárovaní medzi ľudom — o akom je reč — nebolo by na to času, ak predpráce by neboly vykonané už prv a tak i na Morave u dolného Dunaja a Tisy. Snáď v tom tkvie aj rozoznávanie dvoch Moráv v krátkom životopise sv. apoštolov asi z XIII.—XIV. stor., pri čom sv. Metod sa považuje za arcibiskupa „Vyšnej“ Moravy („irepodobný otec naš Methodie, archiepiskop vyšniuiu Moravu“).⁸⁷ V životopise sv. Klimenta, Metodovho žiaka, zase za biskupa „Pannonskej“ Moravy. Nakoľko Metod bol biskupom pannonským, resp. pannonsko-moravským, „Nižná“ Morava mohla byť len m i m o Pannonie a Svatoplukovej Moravy. Tedy nižšie vzhľadom na tok Dunaja, na území nami už spomínanej potiskej Moravy—Brakty.⁸⁸ O existencii Moravy v rámci rozsahu bulharskej nadvlády (tedy vskutku „nižšie“) dozvedáme sa aj zo slovanského textu Soluňskej leg., kde sa medzi bulharskými kniežatami spomína aj mo-

⁸⁴ Entstehungsgeschichte der Kirchenslavischen Sprache. 1913. str. 268.

⁸⁵ Ib. str. 104/5: „nur hat es keine spezifisch russischen Merkmale... so ist weniger an die Ruthenen zu denken als an die Slovaken.“

⁸⁶ Ib. 268.

⁸⁷ Jagić v c. d. II. str. 10 usudzuje, že tvar „vyšniuiu Moravu“ je srbským prepisom stredo-bulharského tvaru gen. sg.

⁸⁸ Vidz p. 31—32!

ravské veľkoknieža Desimir („Veliki kniazъ Desimirъ Moravski i Radivoj kniazъ Prěslavski i vsi kniazi Blgarski...“) Z atribútu „veliki“ vidíme, že to nebol obyčajný vazal, ako ostatné bulharské kniežatá, ale že jeho postavenie bolo vzdor odvislosti od Bulharska mimoriadne, iste značne voľné a nadriadené ostatným „kiazom“ — kniežatám jeho panstva — Moravy.

O reálnejších výsledkoch misijnej práce a valnej pozornosti misionárov a Carihradu voči „Nižnej Morave“ — svedčí aj fakt, že už za života sv. Metoda má ona vlastnú cirkevnú organizáciu na čele s arcibiskupom („Agathon Morábon“), ktorý sa r. 879 zúčastňuje Fotiovho soboru v Carihrade.⁸⁹ Možno, že Carihrad sa usiloval vytvoriť v tejto oblasti, ktorú vždy považoval za svoj prirodzený revír, protiváhu Rímu podriadovanej cirkevnej organizácii na Morave „Vyšnej“, podliehajúcej mocenským vlivom nemecko-rímskej ríše.

Zriadenie grécko-slovanského arcibiskupstva pre „Nižnú“ Moravu (Potisie) Carihradom mohlo byť o to jednoduchšie, že sa tu i tak konzervatívne kruhy cirkevné mohli oprieť o tradíciu. Z listu Pilgrina pápežovi Benediktovi VII. sa totiž dozvedáme, že už počas panstva Gepidov⁹⁰ spravovalo Potisie sedem cirkevných hodnostárov.⁹¹ Akiste je to odozvou tejto dávnej cirkevnej organizácie v Potisí, keď sa v listine splitskej synody stotožňujú Chorváti slovanského obradu s dávnymi obyvateľmi Potisia, Gotmi,⁹² ba keď sa k bichorskému biskupstvu pripína meno odvoditeľné z tráčtiny.⁹³

⁸⁹ Assemani Kalend. III. 138 — Safárik SS. II. 229.

⁹⁰ Srv. poznámku 18.

⁹¹ R. 974: „quia et quondam Romanorum Gepidarumque tempore proprios VII antistites eadem orientalis Pannonia habuit“. Pilgrinus Laureacensis de Conversione Hungarorum ad Benedictum VII. PP. Ed. Endlicher, Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana, Scriptorum, Sangalli 1849, str. 132.

⁹² Vidz pozn. 17.

⁹³ Episcopus Biarch, cuius sedes dicitur Orosiensis. (Zápis z konca XII. stor.) Endlicher c. d. 245. Srv. pozn. 11.

XII. stor. je ešte prívčasná na to, aby sa latinská cirkevná tradícia v Uhorsku mohla pripínať k menu Rusov, ktorých imigrácia iba ak počína. Srv. V. Chaloupecký, Staré Slovensko, str. 123. Jadro pre tradíciu konzervatívnej cirkvi nutno hľadať v staršej dobe.

C) Symbióza gréckeho a latinského obradu v árpádovskom Uhorsku

Slovanské kniežatstvo medzi Trans. Karpatmi, Tisou a Marošom zachováva si samostatnosť aj v X. stol. pod vládou mocného panovníka Achtuma⁹⁴ a v ňom prekvitá cyrilometodejský obrad nehatene.⁹⁵

Ani príchod Maďarov neohrožoval natoľko grécku vieru, ako skôr existenciu tunajších Slovanov, keďže sami Maďari podliehali už v pravlasti gréckym kultúrnym vlivom⁹⁶ a tak nemohli mať záujem na protežovaní viery latinskej.⁹⁷ Zato strata samostatnosti východoslovenských kniežatstiev neznamená i stratu cyrilometodejskej viery. O jej osudoch hovoria domáce pramene síce nadmieru skúpo.⁹⁸ Pevne zato, že grécko-slov. cirkev v Uhorsku nepodľahla schizme a tak pre Uhrov nebolo ani príčiny pozastavovať sa nad jej existenciou. Veď často bola spravovaná i jednotnou hierarchiou⁹⁹ a príslušníci i mnísi oboch obradov žili vedľa seba.¹⁰⁰ O jej existencii dozvedáme sa najčastejšie od cudzincov. Sprievodné domáce skutočnosti

⁹⁴ In diebus illis erat quidam princeps in urbe Morisena nomine Achtum, potens ualde. qui ... nimium gloriabatur in uirtute et potentia sua ... et usurpabat sibi potestatem super sales regis (S. Stephani) descendentes in Morosio, constituens in portibus eiusdem fluminis usque ad Ticiam tributarios et custodes, conclusitque omnia suo tributo ... seruiebat namque eidem uirc terra a fluuio Keres usque ad partes Transiluanas, et usque in Budin (Vidin) et Zeren ... Vita S. Gerardi c. 10, ed. Endlicher c. d. 214—5.

⁹⁵ Achtum „secundum ritum Grecorum in ciuitate Budin fuerat baptizatus ... accepit autem potestatem a Grecis, et construxit in prefata urbe Morisena monasterium in honore beati Ioannis Baptiste, constituens in eodem abbate cum monachis grecis, iuxta ordinem et ritum ipsorum“. Ib.

⁹⁶ Srv. Sebestyén Gy., A magyar honfoglalás mondái, Bp. 1905 34 a i. Sztipszky H. c. d. str. 18 a i.

⁹⁷ Magyarország területén, — legalább is bizonyos részeken — éppen az ország földrajzi helyzetét következtében, utat próbált magának törni a nyugati világgal annyira ellenkező görög kultúra is. Sztipszky c. d. 46.

⁹⁸ Srv. ib. 38: Feltűnő, hogy hazai forrásainkban a magyarországi görög egyházi vonatkozásnak olyan kevés nyoma van, ellenben a pápák levelében többször is találkoznak velük.

⁹⁹ Vito episcopo Nitriensi administratori in spiritualibus temporalibus monasterium Graecorum S. Demetrii Colocensis Dioecesis. List Klementa VI. z r. 1344 (Sztipszky c. d. 23). Miestami je zdôraznené, že ide o latinského kňaza (Knauz, Monumenta Eccl. Strig. I. Strigonii 1874, str. 40).

Srv. Hodinka Antal, A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Budapest 1909, str. 147.

¹⁰⁰ C. d. 39: A hazai görög hierarchia a XIII. sz. végéig hitettségben élt a latinnal, sőt a monostorokban is közösen lakott görög és latin barát. Srv. Vita S. Gerardi v c. ed. 218—9 a pozn. 108.

však tiež hovoria o tom, že tu máme do činenia i s gréckymi veriacimi.

Aj po porážke Achtumovej zostávajú mnísi gréckeho obradu na starom mieste. Ba po vystavení votívneho gréckeho kláštora na mieste, kde sa vraj počas obliehania Achtumovho sídla zjavil dobyvateľom k povzbudeniu lev,¹⁰¹ presťahujú sa ňa.¹⁰²

Sv. Štefan zakladá grécky kláštor vo Vespréme,¹⁰³ zavolá gréckych staviteľov a dá vystaviť prvý kamenný kostol v Uhrách a oltár podľa východného vzoru.¹⁰⁴ V Carihrade a Jeruzaleme buduje kostol a hospitál pre pútnikov z Uhorska.¹⁰⁵ Duch gréckej cirkvi sa odráža na dekrétach sv. Štefana (napr. pravidiá pre žebnú kňazov, spôsob postenia ap.)¹⁰⁶ i administratívnom zriadení štátu.¹⁰⁷ Pri smrti sv. Štefana uvádza sa grécky biskup, ktorý má víziu o nanebevzatí jeho duše¹⁰⁸ (iste výmluvný doklad o vďačnosti gréckej cirkvi!) Ak sa nestal uznaným svätcom aj východnej cirkvi, najskôr je to práve pre loyaltitu jak jeho, tak uhorskej gr. kat. cirkvi voči Rímu.

Podobný vzťah ku gréckej cirkvi si zachovali takmer všetci Árpádovci. Styky s haličským dvorom k tejto orientácii ešte len prispievaly. Jeden Gejzov synovec má grécko-slovanské meno Vasil' (Vasul).¹⁰⁹ a druhého synovca Mscislavom Haličským adoptovaného, volá maď. kronikár „cárom Ladislavom“¹¹⁰ (aj podľa viery nie neprávom). Kronikár zo XIV. stol. spomína na východ od sedmihradskej Bystrice

¹⁰¹ Lev = maď. oroslány. Podľa toho meno kláštora Oroszlán.

¹⁰² Vita S. Gerardi v c. ed. 218.

¹⁰³ Fejér, I. 2. 312 k r. 1025.

¹⁰⁴ Századok 1901, 1012. — Sztipszky c. d. 29.

¹⁰⁵ Hartvici episcopi Vita S. Stephani regis c. 13 ed. Endlicher c. d. 177.

¹⁰⁶ Endlicher St., Die Gesetze des H. Stefan, Wien 1849, str 15; Sztipszky c. d.

¹⁰⁷ István vármegyének mintaképe nem a frank grófság, hanem a görög thematon és a szláv zsupa. Sztipszky c. d. 26. Endlicher, Die Gesetze... str. 52.

¹⁰⁸ Quidam autem episcopus Grecorum sancte conuersacionis, in ipsa transitus sui hora audiuit animam sancti Stephani in celum deferentem per angelorum choros, et laudantes dominum Iesum Christum. quod statim nuncium in Hungariam in Albam transmisit et ita sicut audiuit et uidit sanctus episcopus... literis autem de obitu eius a capitulo acceptis ad dominum suum in Greciam remeavit. Cronica Hungarorum c. 11. ed. Endlicher, Rer. Hung. Mon. Arp., 78. Podobne i Hartvici Vita S. Stephani regis c. 18, ed. ib. 183.

¹⁰⁹ Simonis de Keza Gesta Hungarorum c. 2, ed. Endlicher cit. Mon. Arp. str. 108 a d.

¹¹⁰ Hunc autem (Ladislavum) dux Russie Mscislaus in ciuitate Halicz in adoptium filium accepit et ei cum filia sua ... Galicie regnum ... tradidit. Cronica Hungarorum c. 13, cit. ed. Endlicherova str. 81.

vrch, obyvateľmi zvaný „Kyrieleys“.^{110a} Meno ukazuje na gréckych kresťanov. Len gréckeho obradu mohol byť aj varadínsky biskup, lebo ináč by sa sv. Ladislav nebol mohol domnievať pri prenasledovaní nejakého Kumána, nesúceho na komi dievča, že je to biskupova dcéra.^{110b} Rímske kanonické právo ženbu biskupa nepripúšťa. Ondrej I. zakladá kláštor gréckych baziliánov na Vyšehrade (Vysehrad).¹¹¹ R. 1025 spomína sa aj grécka dieceza, rozprestierajúca sa na arcidiecezi kaločskej.¹¹² Pápež Inocent dokonca vytýka r. 1204 kráľovi Imrichovi, že na jeden latinský kláštor pripadá v jeho kráľovstve mnoho grécko-katolíckych!¹¹³ Za takých pomerov miestami cyrilo-metodejský obrad nieže neupadal, ale dokonca prifahoval k sebe aj Maďarov a Nemcov.¹¹⁴ Veď jeho bohoslužebná reč a ikonostazion sa dostaly aj na korunovačný plášť uhorských kráľov! Táto situácia sa iste nevytvorila náhle po XII. stor., ale bola výslednicou dlhého vývinu, ktorý sa nám odzrkadľuje v menách osôb (Ilia, Kozma, Vasil, Fedor, Filo, Simon, Makar, Demeter, Ivan) a osád (Kuzmice, Žipov, Humenné, Gomonna, Viszoly) aké nachodíme v najstarších uhorských listinách a najmä vo varadínskom registru „praudae“¹¹⁵ Samozrejme, väčšina takýchto mien sa vzťahuje na vsl. Potisie. Že o existencii kresťanov gréckeho obradu v Uhorsku vedel aj Carihrad, svedčí titul valašského metropolitu „Pades Ungrias kai Plagenon“.¹¹⁶ Ak takýto vývin pomerov bol v Uhorsku vôbec, nuž v periferných východných oblastiach zvlášť. Z nie tak dávno objavených Spišských cyrilských úlomkov¹¹⁷ vidíme, že na konci XII. a zač.

^{110a} Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Szentpétery, SS. rer. hung. (Bp. 1937). str. 367.

^{110b} Ib. 368: putans illam esse filiam episcopi Waradiensis.

¹¹¹ Fejér III. 1. 310—11. Srv. list pápeža Honorio III. ed. Knauz, Mon. Eccl. Strig. I. 228.

¹¹² Fejér VI. 1. 88.

¹¹³ Fejér II. 447: Quia vero nec nouum est, nec absurdum vt in regno tuo diuersarum nationum conuentus vni Domino, sub regulari habitu, famulentur; licet vnum sit ibi Latinorum coenobium, quum tamen ibidem sint multa Graecorum.

¹¹⁴ Fejér III. 2. 399 k r. 1234: nonnulli de regno Ungariae, tam Ungari, quam Teutonici. transeunt ad eosdem (Graecos).

¹¹⁵ Ritus explorandae veritatis, seu iudicium ferri candentis. M. Bél: Ad apparatus ad historiam Hungariae, Posonii 1735. Endlicher: Reg. de Varad cit. Rer. Hung. Mon. Arp. (Scriptores) Sangalli 1849, str. 640—742. Karácsonyi—Borovszky Reg. Var. Bp. 1903 (s pokusmi o lokalizáciu mien).

¹¹⁶ Miklosich: Acta Patriarch. Const. I. 523. k r. 1370.

¹¹⁷ Miškovič—Pogorelov: Spišské cyrilské úlomky XII.—XIII. storočia v revue Bratislava III. (1929) str. 80—87.

XIII. stor. byly tu konané cyrilometodejské bohoslužby. Ich stredobulharský pôvod ukazuje, kde bolo ohnisko i cyrilometodejského obradu na Spiši.¹¹⁸ Pamiatkou po grécko-slovanskej cirkvi na Východe¹¹⁹ je nám dodnes názov pre litánie (nešpory): večerňa,¹²⁰ babinec, svätenie pasky u vsl. rímkokatolíkov ap. Vsl. výrazy, vytvorené grécko-slov. tradíciou, prevzali od nás i Maďari (vecsernye, utrenye), z čoho vidno, že ide o tradíciu veľmi dávnu.

Gr.-kat. viera v Uhorsku stala sa postupom času predovšetkým náboženstvom spodných vrstiev, neslobodnej chudoby. A to tak slovanskej, ako aj maďarskej¹²¹ a zmaďarčenej. Už toto naznačuje, že to bolo kresťanstvo dosť hrubé. Umiestnilo sa v ňom nie málo zvyklostí pohanských. Nie celkom neprávom gréckych kresťanov latinské duchovenstvo (najmä z Nemecka a Itálie) ani nezahrňovalo pod pojem „christianus“, označujúc takto len r.-katolíka,^{121a} ba pri konverzii krstilo ich znova akoby pohanov. Nie zriedka preto najdeme ich v prameňoch pod označením „pagani“ (metatezou za pohanov „Cumani“), schizmatici (metatezou aj „Bulgari“)¹²² ap. Keď máme na mysli množstvo čiastočne až dodnes zachovaných ľudových zvykov,

¹¹⁸ Všeobecný charakter písma... písmená... svedčia skôr na XII. než na XIII. storočie. (ib. str. 82) ... srbský odpis učiněný bol zo stredobulharského originálu (ib. 84).

¹¹⁹ Vraj u Wagnera a Bárdossyho sú zmienky o spišskom biskupovi „graeci ritus“. (Cit. práca v Bratislave III. 80). Nepodarilo sa mi to nájsť.

¹²⁰ Zaujímavé, že dnes majú „večerňu“ len vsl. rímkatolíci a evanjelíci, kým dnešní grécko-katolíci už majú „večernú“ (vliv poľsko-haličských kolonistov).

¹²¹ Azonban ismeive a nyugati egyháznak a keletivel szemben tanúsított engedményekre való politikáját, egyáltalában nem kell tagadásba venni Magyarországon a görög egyház létezését a magyarság közepette is. Elvégre a magyarságban is volt szegény ember, a görög vallás pedig kiválóan a szegények vallása volt, most is az. Sztripszky c. d. 34. Srv. p. 114.

^{121a} Lelesz, Actor, 1418 nr. 24: „in Sarkad... 2 capellas ligneas, unam christianorum cum turri lignea, aliam Ruthenorum, ambas cum cimeterio et sepultura“, — „in Makaria... 2 capellas ligneas, unam christianorum, aliam Ruthenorum, ambas cum cimeterio, dictam capellam Ruthenorum cum sepultura“, — „in Dolha capellam ligneam Ruthenorum cum cimeterio et sepultura“. A. Hodinka, c. d. str. 80, pozn. 1.

¹²² R. 1232 dáva arcib. ostrihomský Uhorsko Ondreja II. pod inderdikt: ut de iniuriis et violentiis preposito et plebanis de Scepus, per ipsum et suos illatis, ad presens taceamus, tacere tamen nolumus... preterea Sarracenos et falsos christianos in sua malicia protegit... imo Sarracenos et falsos christianos similes sui, substinet et defendit... donec omnes Sarracenos... sive sint Ungari, sive Bulgari, sive Cumani, vel cuiuscunque nationis homines. Knauz, Mon. Eccl. Strig. I. 282. — „Cum Rex Ladislaus... pie recordationis terram Scepus intrasset et Suburbio Castri de eadem descensum habuisset, timore Dei postposito, gens Bulgarorum, Cumanorum, et aliorum Schizmaticorum Ecclesiam B. Martini invadentes, et eandem, ac Sacristiam armatis manibus potentialiter debellantes. Wagner, Anal. Scp. III. Posonii et Cassoviae 1778, 14.

pozostalých z dávneho pohanstva,¹²³ musíme uznať, že ani gréckoslovanský obrad nevymiznul z pamäti ľudu vymretím Árpádovcov.¹²⁴ Tým skôr, že v tejto dobe už „staroverci“, ako ich vsl. tradícia nazýva, nachádzali posilu v kolonizačnom prúde Valachov a po nich Rusínov.

¹²³ Srv. pozn. 7.

¹²⁴ Srv. Niederle SS. I. III. str. 177: „Poslední slovanská mše čtena prý byla ve Wostrowě (Polabské Nemecko!) r. 1751“ a r. 1798 zomrel posledný sedliak, čo vedel slovanský Otčenáš, Varac. — O Čechách, Novotný v c. d. 715: není nemožno, že někde pokoutně udržely se v Čechách nepatrné zbytky slovanské liturgie, a že ji Prokop poznal zde.

Biskup Faber (†1541) sa zmienil, že v dieceze ostrihomskej sa slávi pamiatka sv. Cyrila a Metoda (Chaloupecký v Bratislave X. 447). O zachovaní aspoň zbytkov grécko-slovanského obradu do polovice XVII. stol. hovorí predmluva Cantus catholici, vydaného r. 1655 v Trnave za podpory spišského kanonika Jur. Soosa: adhuc nostris temporibus, in quibusdam ecclesiis... Canonis pars lingua vernacula ad altare peragebatur; in choro vero Kyrie, Gloria, Credo, in omnibus fere Pannonicis (=slovenských) ecclesiis de facto peragitur. (Vilíkovský v Bratislave IX. 272). — Z privilégia daného spišskou kapitulou obciam Štrba, Vážec a Virtus (Východná?), podľa ktorého dostávali tamojší kňazi právo birmovať (tako býva zvykom vo východnej cirkvi), usudzuje P. Ratkoš (p. 155f), že tamojší kolonisti (srv. p. 156 a str. 81) boli grécko-slovanského obradu.

SLANSKÉ SLOVENSKO A ČERVENÁ RUS

Doteraz sme sa v tejto historickej práci vyhýbali politikou inšpirovaným pojmom, ako je ruský západ (juhozápad), západná Ukrajina, poľský juh, alebo slovenský východ (východné Slovensko), ktoré každý z dotýčaných národov používa podľa svojho pre oblasť Horného Potisia (historického Bodrožska,¹²⁵ a „Nižnej“ Moravy). Nakoľko sa nám bude postupne zúžovať náš záujem na povodie rieky Slanej a užsko-zemplínsku oblasť Slanských hôr, ako kolonizačné jadro terajšieho východoslovenského kmeňa, substituujeme aj pojem Horné Potisie za presnejší geografický výraz Slansko.¹²⁶

Na základe uvedeného i neuvádzaného historického i pomocnehistorického materiálu sme konštatovali, že terajšie východoslovenské obyvateľstvo je zachovaným zvyškom pôvodných kmeňov československej národnej skupiny, usídlených v Potisí (Slansku) a že do preduhorskej doby spadajú i počiatky grécko-slov. obradu v tejto oblasti. Dostali sme sa tak do rozporu s tradičnou hypotézou o slovakizačnom procese v „ruskom“¹²⁷ resp. „bulharskom“¹²⁸ prostredí oblastí Slanska. Zodpovieme si preto najprv zásadné vedľajšie otázky.

¹²⁵ Srv. str. 23—4. Budrigiensis, Budrugiensis, Bodrogiensis, Budricensis nachodíme v listinách od poč. XII. stor. ako meno comesa. Bodrožský (bodrický?) comes patril v staršej dobe medzi významnejších ríšskych hodnostárov, keďže sa uvádza hneď za hodnostármi cirkevnými, palatínom a curialom. Ostatní comesi idú až za ním. (Knauz, Mon. Eccl. Strig. I. 108, 146; Wenzel, Árpádkori új okmánytár I. — Pest 1860 — str 51). Po roku 1200 dostáva sa stále viac na koniec poradia. „Budurog“ a Bud, Bod je doložené často aj ako osobné meno (Knauz I. 242 a i.). Oblasť Bodrožská je pojmom ešte aj v dobe Anonymovej (c. 41: „ad partes Budrug“).

¹²⁶ Toto geografické meno sa odráža aj v mene „Salan“, aké dáva tunajšiemu slovanskému panovníkovi Anonymus, a v mene pohraničného hradišťa „Castrum Salis“ v kronike uh. (Cronica Hungarorum). Anonymný notár preniesol meno slanského kraja na jeho panovníka práve tak, ako meno Moravy na jej vládcu Morout. Je tedy len samozrejme, keď tá charakteristika zeme má hojné uplatnenie i v momenclatúre (Vyš. a Niž. Slaná, Slančík, Slanec, Soľ, Soľníčka, Soľník, Szalacs, Szalárd, Szalka, Szoloka).

¹²⁷ Vidz pozn. 50.

¹²⁸ Vidz str. 26.

A) Mohli Stredoslováci ľud Slanska slovákizovať?

Rozvodie Dunaja a Tisy je hranicou dvoch typov povrchu a vodstva,¹²⁹ dvoch značne odlišných typov podnebných¹³⁰ a tiež dvoch odlišných typov sídlenia.¹³¹ Tak sa terajšie „slovenské národné územie delí na dve od seba odlišné oblasti západnú a východnú“, ako hovorí Hromádka.¹³² Zdá sa, že tento fakt sa doteraz v histórii prehliadal, namiesto aby sa priamo úmerne s dávnosťou minulosti bral do úvahy. Až Chaloupecký a po ňom Korčák venovali zvýšenú pozornosť tomuto rozvodu, poukazujúc na jeho hvozdy, zalesnené hory, ktoré „hradbou stejně neprostupnou odlučovaly staré Slovensko od krajín východných“.¹³³

Túto priehradu spišsko-gemerskú uznáva aj D. Rapant,¹³⁴ ktorý ináč je v rozpore s Chaloupeckým. Do XIII. stor. volalo sa celé horské rozvodie Dunaja a Tisy Tatrami, ktorý pojem sa zúžil postupne na najvyššie končiare.¹³⁵ Spišský a Matranský les siahaly skoro až k Tise a Bodrogu¹³⁶ a byly tak prirodzenou hranicou Slanska. Ako kedysi Abovská župa siahala až do oblastí terajšieho Šariša¹³⁷ a Spiša, kým početnosť jeho osídlenia nedostúpila významu komitátneho, tak aj Liptov a Orava tvorily dlho so Žvolenom jedinou oblasť

¹²⁹ J. Hromádka: Všeobecný zemepis Slovenska (Slovenská vlastiveda I. Bratislava 1943, str. 150—2): Môžeme hovoriť o dvoch typoch riečnych sústav, západoslovenskom a východoslovenskom. — Na východe, v povodí Tisy, sú iné podmienky pre vývin riečnej siete ako na západe.

¹³⁰ Ib. 133: Nakoľko Slovensko má tvar pretiahly od západu na východ, postupom na východ ubúda oceánskych znakov a pribúda znakov kontinentálnych. Vidieť to dobre v ročnej amplitúde teploty, ktorá rastie smerom na východ a v posunovaní srážkového maxima tým istým smerom s mája na júl. *(Strieda ústredným-uzivac hľadeli div v roku 1858)*

¹³¹ Ib. 210: Kým vo vysočinách východného Slovenska je viditeľná tendencia po sústredných osadách, na západnom a strednom Slovensku sú rozsiahle plochy celkom drobných osád roztratených, svojráznych vznikom i vývojom“. Rozdielnu polohu mali aj osady preduhorských Slovenov v Potísi a Panonii (Kniezsa c. d. str. 332).

¹³² C. d. 194.

¹³³ Cit. Staré Slovensko, str. 56. J. Korčák: Geopolitické základy Československa (Praha 1938) a Etn. vývoj čsl. Potísi v Nár. Obzore III. 32. sv. 3.

¹³⁴ Bratislava VII. 1933, str. 530.

¹³⁵ Chaloupecký c. d. 60.

¹³⁶ Anonymus c. 16: siluam iuxta fluium Budrug. Mon. Eccl. Str. od Knauza II. (Strigonii 1882) str. 350 nr. 353: Nycolao filio Martini aduenticio in Strigonium de villa aranyas, de partibus montis Matra (Aranyas podľa Chal. c. d. 62 u Tiszafüredu). Chaloupecký c. d. 135: Udolí Hernádu... bylo věrojatně až do století XI... lesnatým neosídleným pomezím, takže masív lesu sahal od Tater, Spišského a Zvolenského hvozdu ďaleko na východ až k Bodrogu. Anonymus c. 32: A Thyscia usque ad siluam Matra. Chaloupecký ib. 62: sahal tudíž podľa pojmu v XIII. stol. ešte bežných, kraj matranský až k Tise.

¹³⁷ K r. 1321: possessio Kabalafalva (Kobyle u Bardyjo) in... comitatu de Abaujwar. Magyar nyelv IX. 147.

— vo vyšších polohách takmer ľuduprázdnu¹³⁸ — tzv. Zvolenský les. „Pravdepodobne“, hovorí Chaloupecký, „kraj obydlený sahal s jednej strany asi do polovice údolí Ipoly, s druhej pak asi do polovice toku Slané. Krajem medzi týmito úseky šla pak horská stezka, jejích konce s obou stran zavíraly brány a stráže a kde pro ochranu obyvatelstva byly hrady, po nichž v stol. XIII. zůstala známa nám už hradiště (Bludinec-Gemer).“¹³⁹

Koncom XI. stor. spomínajú sa na Pohroní len lesy, vody, rybolov, a lovecké revíry.¹⁴⁰ Kde je hlavne to, tam je málo obyvateľstva, i to osídleného väčšinou ako panských hájnikov poľovníkov,

¹³⁸ A. Húščava, Kolonizácia Liptova do konca XIV. stor. (Bratislava 1930) str. 13/4: Najstarší osidlenci na území Liptova... boli... rybári, pastieri a lovci zveriny, ktorí zakladali v Liptove prvé osady a ktorí sa živili produktmi bohatých potôčkov a lesov. Kráľovskí psiari a sokolníci „vychovávali loveckých psov a sokolov, s ktorými kráľ poľoval v Liptove...“ A na str. 37: S osadzovaním Liptova sa začalo na rozhraní XII. a XIII. stor., ale prvé kolonizačné pokusy nesiahajú pred začiatky vlády Ondreja II. Pred jeho vládou sa nám javí Liptov ako beztvárny — bezživotný komplex lesov, oplývajúci bohatstvom bystrín a zveriny.

Naproti tomu D. Rapant (v kritike Húščavovej práce — Prúdy XVII. 1933-str. 57) trvá na hypotéze „o riedkom síce, no pôvodnom slovenskom obyvateľstve v tomto kraji, ktoré sa dostáva do faktickej závislosti na kráľovi, resp. jeho úradníkovi vo Zvolene pomerne dost pozde“. Srv. i Rapantovu diskuziu v Bratislave VII. na str. 535 a 531.

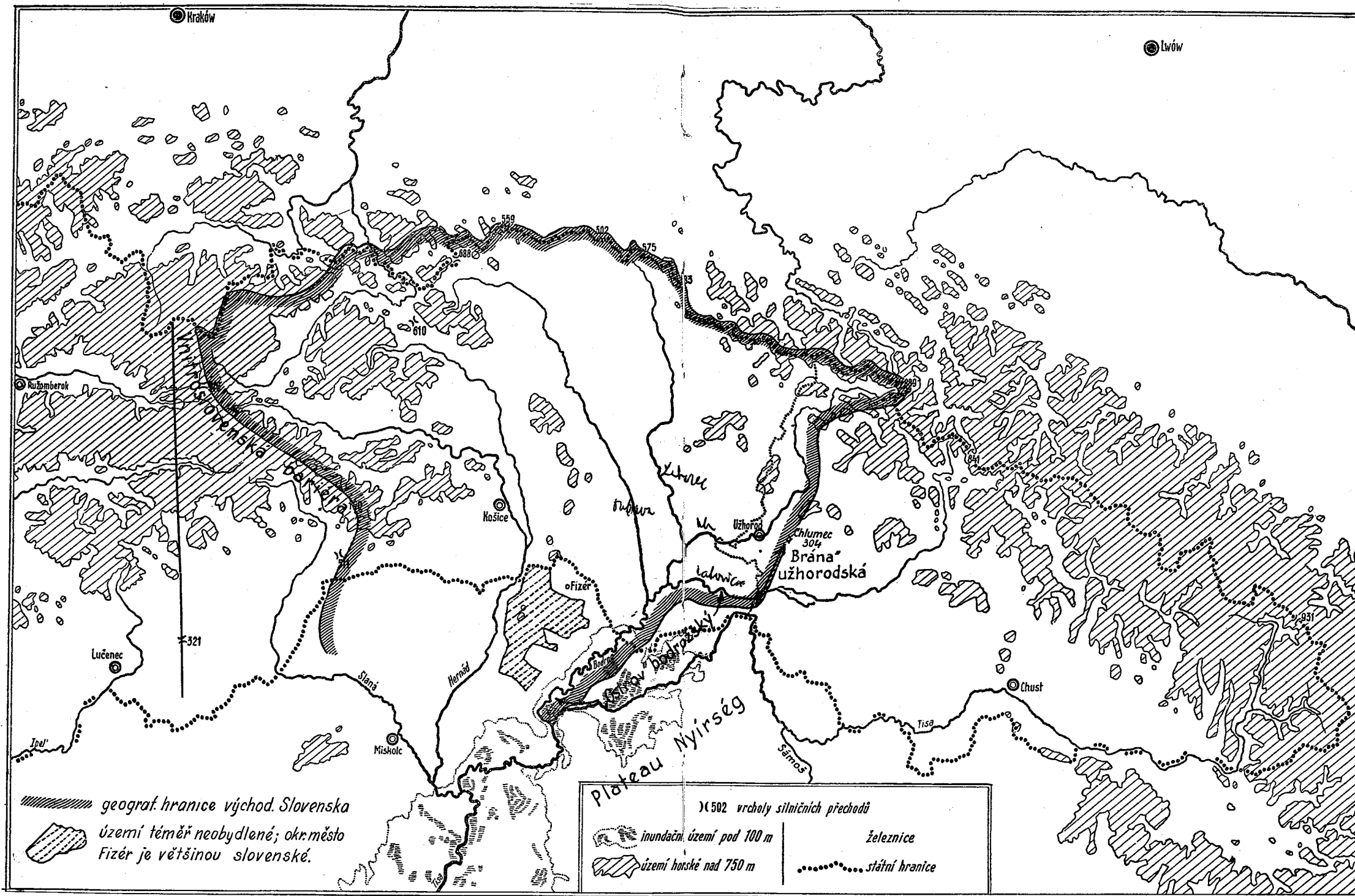
Ing. V. Mencl, v cit. Bratislave VII.: „že náleží (Liptov) k nejpzději osídleným krajům Slovenska vůbec, po případě, že jeho osídlení před r. 1260 bylo téměř bezvýznamné pro kulturní vývoj země“. Aj dnešný Liptov je takmer zpolovice pokrytý lesmi.

¹³⁹ Chaloupecký c. d. 104. Srv. mená D. a H. Strehová, D. a H. Strháry (Modrý Kameň); a Striežovce (Rim. Sobota).

Strážci sa spomínajú na tatransko-matranskej hranici dlho: 1607: Nogewrem... vsque dum Tyza et Budrug in unum coniunguntur; et ibi Tiza cedit michi per omnia a Nogewrem... ad Budrug. Wenzel c. d. I. str. 26. Ib. I. str. 25: „de tumulto Branka“ na Slanej. Strážci („exploratoribus“) sa spomínajú na strednej Slanej i r. 1194. (Wenzel c. d. XI. str. 56.) Roku 1230: Vrs... in parochia Borsod (Hazai okm. VII. 18). R. 1248: terra Noggeur (Fejér, c. d. IV. 2. str. 17.) R. 1261: villa Eurem (pod Matrou na Tise. Fejér, c. d. IV. 3. str. 36). V Heveši r. 1264: terram Castri Vjuar, Eörs vocatam — Fejér c. d. IV. 3. str. 204. V XIV. stor. Ostoros na Slanej pri Miškovci — Csánki I. 172 a 177.

Na Spiši: tenet metam cum Eur (k r. 1269 — Schnauk, Suppl. Anal. Scepus 12). R. 1299: dostali kartuziáni k stavbe kláštora Lapis refugii seu speculationis... (Wagner, Anal. Scepus I. 393). 1307: possessio regia Ever vocata in confinio terre Scepus (Schnauk, Suppl. Anal. Scepus 12). 1322: usque ad antiquam portam ad preposituram ecclesiae S. Martini de Scepis pertinentes (Wagner c. d. I. 310) a r. 1330 villa Eur (ib. I. 408).

¹⁴⁰ R. 1075 zakladá Gejza I. kláštor benediktínov na Hrone a ho dotuje: Terram, per cuius medium transit flumen, quod uocatur Gran, ubi etiam ecclesiam sancti Benedicti construxi, cum siluis, uenacionibus, aquis piscacionibus, comulonibus ac omnibus commoditatibus utilitatibusque in predictis siluis, aquis et terra... dedi... Knauz, c. d. I. str. 53, nr. 25.

Č. 6. Dnešné geografické hranice Východného Slovenska podľa J. Korčáka
 —————: Západná historicko-geografická hranica

náhončích lesnej zveri, rybárov a sluhov, živiacich sa dodávaním kožušín.

Na takéto, z panských lesov žijúce (tedy pomerne pozdné), osídlenie ukazujú mená pohronských obcí ako Hájniky, Králiky, Podkornice, Vlkanová, Rybáry, Kováčová, a v oblasti ipelsko-matranskej Tesáry, Koláry, Kobeliarovo, Kotmanová, Chrfany. Na severe Koniská, Bobrovec, Krtovce, Turík, Sokolče, Diviaky, Dechtáry. Charakter miestnych mien (hoc neni vždy smerodajný) a preniknutie vsl. živlu i na strsl. stranu bariéry (Liptov, Horehronie), ukazuje, že východné svahy tatransko-matranského lesa boli včiasšie osídlené než svahy západné.¹⁴¹

Spišsko-gemerská bariéra bola tak ideálnou hranicou, že sa na nej

Fejér, Cod. Hung. IV. 2. str. 61: et peruenit ad magnam viam, que vadit de villa Zolyo in Lypcsa; ... et vadit per longum spatium ad orientem ad magnam siluam ... et ibi separatur a silva regali (k roku 1250!).

Z archeologie vieme, že nebolo to ináč ani v dobe rímskoprovinciálnej: Hojně nálezů, i zlatých mincí, známe též z Podkarpatské Rusi... hlavně v okolí Mukačeva (kolonizačné jadro ter. vsl. živlu)... Zato máme málo nálezů římských mincí ze středního a severního Slovenska. — J. Eisner: Slovensko v pravěku, Bratislava 1933, str. 231.

¹⁴¹ Platí to najmä o dolnom toku Hernádu a Slanej i povodí Torusy, kde viedla „via magna“ k bráne haličskej (Porta Rusciae). Kým na liptovsko-zvolenskej a hontianskej strane bariéry sú mená s dávnou koncovkou -any s nekolonizačným obsahom výnimkou, na východnej strane sú v hojnej miere (Novačany, Olšoviany, Cepličany, Chabžany, Smižany, Pekľany, Kosceľany /castellum/, Lemešany, Mchyňany /Chmiňany/, Močidlany, Medzany, Zubčany, Lipiany, Kriviany, atď.). Na pozdnejší kolonizačný pôvod poukazujú mená Sv. Mara, Ján, Ondrej, Michal, Jakub, Mikuláš, Peter, Martin, Anna, Sv. Antol, Ilija, Sv. Kríž ap. Podobných na východnej strane bariéry takmer niet (práve Sv. Dzur, okr. Sobinov, Sv. Král, okr. Tornaľa, Ruský Kazimír — i V. a M.—), keďže tu vznikaly patričné obce za okolností a vtedy, keď bola obvyklá koncovka -iany a -ovce (Margecany, Jakuboviany, Križoviany, Jakoviany /gréckoslovan./, Michalčany, Petroviany, Michalovce, Miklušovce, Petrovce, Mirkovce, Venčelovce, Stefanovce, Macejovce, Imrichovce, /Rožňava/, Ilijašove /Levoča/, atď.) Podobné koncovky tu dostaly aj mená, o jakých je reč hore: Viľkovce (Levoča), Sokolany (Košice), Kobyľnice (Giraltovce). Len výnimočne sú iné (Sokol, Kobyle, Kovácsi /Rožňava/). O vsl. osídlení záp. strany bariéry srv. pozn. 157.

Okolie solných baní v Šariši: bolo však čiastočne osídlené už pred koncom X. stor., kedy tunajší maďarskí strážcovia baní a známej dráhy do Haliče, prevzali od šarišských Slovanov nosovky (1411: Pankota — Harsi okm. 353.). Pankota sa spomína v XIV. stor. i v Bichoru a v XV. stor. i na juh od rumun. Ternovej (Csánki I. 619 a 746). Prinajmenej v polovici XII. stor. (pred výmenou g > h) boli už osídlené aj niektoré vedľajšie prítoky Hernádu na Spiši, keďže nemeckí kolonisti prevzali pred koncom XII. stor. od Slovanov meno Hnilca s „g“ (Göllnitz. — Srv. Kniezsa c. d. 264). Vzhľadom na slovanskú nomenklatúru tohto, pozdnejšie nemeckého kolonizačného územia, (Rudno a i.) usudzuje Chaloupecký, že spisškie Slovania boli baníci (c. d. 178).

musela zastaviť aj ríša Veľkomoravská i za svojho najvýchodnejšieho rozsahu.¹⁴² Na tej hranici vie Anonymus o vybudovaní hradu Boršodu vo Zvolenskom lese na ochranu kráľovstva proti vpádom Čechov a Poliakov, čiže o jej funkcii rozhrania medzi týmito tromi štátmi.¹⁴³ Z privilégia pražskej diecézy vidíme, že za túto hranicu sa nedostala ani vláda a či nároky českej ríše Boleslava II., už či sa tam spomína Bug a Styr haličský, alebo nejaký iný v Podunajske.¹⁴⁴ Tu sa zastavila i poľská ríša Boleslava Chrabrého, ktorej hranice siahaly k Dunaju u Ostrihomy, išly k Jágru a Tise na riekku „Cepla“ k Solnohradu (castrum Salis-Galis), kde boli hranice medzi Uhrami, Haličanmi a Poliakmi.¹⁴⁵ S ruským historikom Hruševským prichodí nám

¹⁴² Srv. Anonymus c. 33: egressi sunt a loco illo qui dicitur Paztuh, equitantes iuxta fluuium Hongun et eundem fluuium transierunt iuxta fluuium Souyou (Slaná). et inde egressi sunt per partes castri Gumur, ... et inde ad partes Nougrad uenientes... castra metati sunt iuxta fluuium Ypul... tunc omnes Sclavi habitatores terre, qui primo erant Salani du cis... se... subiugauerunt eis.

Podľa toho oblasti hradov Novohrad a Gemer podliehaly najprv slanskému kniežatstvu, ale v dobe príchodu Maďarov, keď už mu nepatril, ovládol ich knieža nitriansky — Srv. Pič c. d. 59 a Niederle Sl. St. I—II. 1—2. str. 454, p. 1.

Ak Slansko bolo pod bulharskou nadvládou (str. 25-6), potom je prirodzené predpokladať nejaké doklady existencie Bulharov práve na hranici Slanska a Moravy (Svätoplukovej), kde boli stráže na kontrolu a ochranu hraničných prechodov. Stanislav skutočne aj uvádza stopy po bulharskej kolonizácii v Novohrade: Pri dedine Ryba je vinica (Bolgár), Obec Bulhary (m. Bolgárom) pri Fiľakove. „Tieto názvy ukazujú, že Bulhari tu nežili ako kompaktný a prevládajúci resp. domáci živeli“. Náš národ II. 213. Tu je aj vrch Belgrád pri Nézsi, čo je obyčajne juhoslovanská forma.

Že reč Gemera vykazuje niekoľko zjavov, ktoré možno vysvetliť bulharským vlivom, je už dávno známe.

¹⁴³ Anonymus cap. 34: irent in siluam Zouolon, qui facerent in confinio regni municiones fortes... ut ne aliquando Boemi uel Poloni possent intrare causa furti et rapine in regnum eorum: et tunc Borsu... castrum fortissimum construxit... et inde... usque ad siluam Zouolon perexit, et maximam municionem de lapidibus facere precepit, quod nunc castrum Borsod Zouolon uocatur.

¹⁴⁴ St. Zakrzewski sa domnieva, že privilegium z r. 1086 spomínajúc Krakov, Bug a Styr nemá na myslí kraj na severe Karpát, ale v Uhorsku. Zakrzewski myslí na nejaký Krakov v Považí, prípadne ešte skôr v Podunají. Podľa toho lokalizuje aj Bug a Styr. (Východní hranice priv. pražského z roku 1086 v Sborníku Jar, Bidlu — Z dejin východní Evropy a Slovanstva, Praha 1928 str. 194—208.).

¹⁴⁵ Tribus uero post coronacionis sue (Stephani) mensibus elabsis... Astricum et... Albam... auunculum suum Meschonen duce Polonie transmisit... Quo congregato omni exercitu suo ad regem ante Strigonium uenit, ibique in terminis Polonie et Ungarie tentoria sua fixit. nam termini Polonorum ad littus Danubii ad ciuitatem Strigoniensem terminabantur. Dein Magriensem (Jager) ciuitatem ibant, in fluuium qui Tisia nominatur cedentes. regirabant iuxta

tedy súhlasí: v dobe, keď Nitriansko (západné Slovensko) bolo pripojené k ríši poľskej, Slansko bolo vo sfére politických vlivov kijevskej ríše Vladimíra Veľkého.¹⁴⁶ Na túto haličskú nadvládu nad nehaličským miestnym obyvateľstvom mohlo by poukazovať azda meno rieky a osady Halič v Novohrade a Gemeri,¹⁴⁷ meno Sečoviec (Gall-Szecs), príp. i meno hradu Zemplína pre jeho epentetické I.¹⁴⁸ Maďarmi aspoň tieto kraje obsadené neboly, ako vidno z toho, že v listine z r. 1075 sa ešte vyzdvihuje, že obce v stokaji Slanej a Tisy ležia v Uhorsku.¹⁴⁹

Treba ešte podotknúť, že aj v prípade, keď poľský kronikár položil hranicu Poľska priaznivejšie, to je bral namiesto rozvodia Dunaja a Tisy (silva media) východný okraj hraničných pralesov (silva orientalis) na Topli (ako to mnohí myslia), rozsah faktickej poľskej vlády obmedzoval sa rovnako na staré osídlené Nitriansko. Je však pravdepodobnejšie, že Soľnohrad (castrum Salis) treba hľadať v ob-

fluuium qui Cepla nuncupatur usque ad castrum Salis, ibique inter Hungaros, Ruthenos et Polonos finem dabant. — Cronica Hungarorum cap. 7. ed. Endlicher c. d. 72. Srv. Knauz, c. d. I. 10. str. 38. a Bielowski, Mon. Pol. hit. I. 505.

¹⁴⁶ Istorija Ukrajny-Rusi I. 1913, str. 224, 494. Srv. E. Perfeckij: Sociálně-hospodárske poměry Podkarp. Rusi ve stol. XIII.—XV. str. 5.

¹⁴⁷ Zase tedy na tej hranici, kde sa stretáme aj s Bulharmi. Vidz pozn. 142. posledný odsek. Srv. Halič — m. Gács, Stará Halič — Gácsfalu, potom býv. Gácsliget (Lehota), Gácsprága (Praha).

¹⁴⁸ Mohlo sa dostať do úst zemplínskeho ľudu ako cudzie slovo vtedy, keď už ňňo bola strata epent. 1 završená. Ináč by ho tunajší ľud nebol mohol tak zachovať. (Ak sa ovšem epent. 1 nezachovalo len prostredníctvom maďarčiny — srv. pozn. 55. odsek druhý).

¹⁴⁹ In supradictis uero terris in hungaria, scilicet in meler, Sapi, Pelu, Sagi, alpar, Chonu, et fizeg. Knauz, c. d. I. 59, nr. 25.

Aj po XI. stor. je ešte Boršod (Kniezsa c. d. 303—4) a Tisa pri močiarí Szernye hraničnou zásekou (indagines), zaistujúcou Uhry od severu. Až v XII. stor. sa tieto záseky (brány) a stráže prekladajú severnejšie. Ani v XIII. stor. severná hranica Uhier neprekročila Matru a Bukové hory. Srv. Kniezsa c. d. 269: Die im Komitate Szabolcs der groszen Theiszbiegung entlang befindlichen zahlreichen Ortschaften Namens Ör und Lövö (Örmezö, Örladány, Örpátroha, Ör, Lövö-Petri) weisen überzeugend darauf hin, dass die älteste Grenze des Ungarums gegen Osten auf diesem Gebiet die Tisza (Theisz), genauer der mächtige Szernye-Sumpf am rechten Ufer der Theisz war. Srv. tiež str. 267—8.

Azda aj hranica tiská, na akú naviazala dieceza košická má tu svoj dôvod. Srv. Slov. dioecese od V. Chaloupeckého (Bratislava 1928).

lasti gemerskej. Vysvitá to aj z Anonyma¹⁵⁰ a iných historických skutočností.¹⁵¹ Napokon sama kronikárova záměna Galis za Salis nebude asi náhodná, ale súvisí naiste so slovom Haliče (Gallicie).

Tatransko-matranská bariéra podržuje si funkciu prirodzenej hranice aj po rozdelení Uhorska medzi kráľom Ondrejom a jeho bratom Belom.¹⁵² V druhej polovici XI. stor. na východ a juhovýchod od tejto bariéry v Nyrsko-Bichorsku panuje Ladislav, západne od nej v Nitriansku Gejza.¹⁵³ Územie šariško-spišské spomína sa ako voj-

¹⁵⁰ Anonymus cap. 17: Arpad ... et sui nobiles, egressi de castro Hung... castra metati sunt in campo iuxta fluuium Tucota, usque ad ... Zerenche... omnia loca sibj uicina subiugauerunt ... usque ad fluuium Souyou et usque ad castrum Salis. (Endl. 19) *Šauke*

¹⁵¹ Castrum Salis resp. Galis, má podľa poľ. kronikára byť u (iuxta) rieky Cepla. Dnešná Topľa sa musí vylúčiť, už aj preto, že hranica poľského Nitrianska na nej by bola neudržateľná, ba ani dost prístupná vlastnému majiteľovi, kým na druhej strane by siahala takmer do jadra susednej kolonizačnej oblasti. Pod Ceplou rozumel tedy poľský kronikár zaiste niektorú riekku nie na východ, ale na západ od Hernádu. Meno Teple je doložené pre horný tok Iplá (Fejér, c. d. III. 1. str. 115). Gemer, Borsod a Liptov je konečne oblasťou, kde sa často stretáme s menami Tapolcsány, Teplica, Topľa, Teplá, nielen v prameňoch, ale i dnes.

Že ide o Soľnohrad (castrum Salis) neďaleko od Teplej-Iplá, z Nitrianska ľahko prístupný, ukazuje ďalší text kroniky: Post hec (slávnosti u Ostrihomu) uero separatur. dux Polonorum in castrum Salis perrexit rex uero Hungarorum in Albam suam dilectam properauit. (Cr. Hung. cap. 7, Endl. 72.) a zase: „dux Boleslaus“, keď porobil poriadky v Uhrách po bitke u Pešti, secessit in terminos suos in castrum Salis, et ibi delectabatur inenacionibus“. (ib. cap. 13. Endl. 80). Ťažko predpokladať, žeby pri každej príležitosti robil si prechádzku po ťažkom horskom a pralesom porastom terénu bariéry kvôli tomu, aby sa od Tople len poďíval na ľahko dostupné a zaľudnené roviny Zemplína bez toho, aby svojho prechodu cez bariéru nebol využil na výboj! A čo sa poľovačky týče, sotva možno predpokladať, že by mu okraj lesného masívu (Slanské hory) mohol poskytnúť viac, ako bariéra (silva media), cez ktorú by bol musel prejsť z Ostrihomu. Boleslav prešiel síce i na územie Slanska, keď bol prijal ženu „de Romano imperio“ pre Belu a „post nupcias uero dux per Rusiam Poloniam ingressus est“ (ib. cap. 13.). Ako Nitriansko volá prameň podľa vlády poľského panovníka Poľskom, tak tu podľa ruskej nadvlády pod pojmom „Russia“ asi rozumie kronikár oblasť viae magnae — Slansko. (i keď očividne neni to výklad nepostrádateľný, keďže po prejení Slanska mohol ísť cez ozajstnú Rus — Halič).

K tomuto Castrum Salis vzťahuje Chal. aj zprávu Thietmara k r. 1018 o custodovi Boleslavovho mesta Prokuovi na rozhraní poľsko-uhorskom. Ed. Kurze 1889, IX. cap. 4 — St. Sl. 33—34.

¹⁵² „diviserunt regnum in tres partes, quarum duae in proprietate regie Mtis ... manserunt, tertia vero pars in proprietatem ducis est collata“. Chron. pic. cap. 49.

¹⁵³ Srv. Chaloupecký c. d. 44. Tam i zpráva o boji, v ktorom „in medio siquidem Bihoriensi agmine Ladizlao locato ... Geysam vero Nitriensi agmine in medio collocaverunt. — Chron. pict. cap. 58. Szentpétery SS rerum hung. I. Bp. 1937, str. 389.

vodstvo (Ducatus) ešte v r. 1352.¹⁵⁴ Jeho západná hranica — bariéra — je práve tak strážená, ako na severe.¹⁵⁵

Ani rozsah arcidiecezy ostrihomskej nesvedčí proti uvedenej funkcii bariéry, keďže vieme, že jej východná hranica je v teorii myslenou čiarou „silvae orientalis“ a v praxi dielom storočí jako výslednica mocenského postavenia primasa v Ostrihome. Ved' ešte v XIV. stol. je neustálená, jako svedčí spor medzi arcibiskupom ostrihomským a biskupom krakovským o severný Spiš^{155a} r. 1332/33 a o tri roky (1336) nový spor arcibiskupa s biskupom jagerským o severný Šariš.^{155b} Len čo kolonizácia Spiša pokročila, je snaha osamostatniť sa od zadelenia proti prírode a zriadiť samostatné biskupstvo spišské. Už koncom XIII. stol. sa spomína spišský biskup, Jakub.^{155c} R. 1348 píše delegáti apošt. stolice o povýšení spišskej prepozitúry na biskupstvo a Colegiátneho kostola na katedrálu.^{155d} Pod jurisdikciu spišskú patrily aj farnosti distriktu torýsského.^{155e} K spišskej prepozitúre náležal i východný Liptov. Do XIV. stol. boly najvýchodnejšou farou archidiakonátu hontianskeho (kam prislúchal i ostatný Liptov) Hybe. Až do r. 1776 hranica ostávala medzi Východnou a Vážom.^{155f} Popierať však historický význam južnej hranice ostrihomskej diecezy, nakoľko ide územím osídleným ešte pred XII. stol. nemožno práve tak, ako klásť hranicu Veľkej Moravy za bariéru uprostred tiskej roviny.^{155g}

¹⁵⁴ Wagner, Anal. Scep. I. 26. S tým akiste súvisí, že sa o ceste levočsko-prešovskej hovorí v listine z r. 1297: „qua itur versus Hungariam“, akoby oblasť Levoče a Prešova nebola v Uhorsku (Fejér, Cod. Hung. VI. 2 p. 75/6). Srv. cap. 57; Dux vero Zulta... fixit metas regni Hungarie, ex parte Grecorum usque ad portam Wazil et usque ad terram Racy... et ex parte Teothonicorum usque ad pontem Guncil („Genčanské Mosty“ vsl. tradície?) et in eisdem partibus dedit castrum construere Ruthenis, (Göncz-Ruszka, srv. koniec pozn. 185), qui cum Almo duce suo in Pannoniam venerant.

¹⁵⁵ Vidz pozn. 139. Srv. Chaloupecký c. d. 102: Strategické a strážní vyzbrojení kraje pod Matrou podobá se až příliš strategickým zařízením na východním úpatí Nízkých Karpat. V jednom i v druhém případě mělo nepochybně stejný účel: hájiti a chrániti země proti nepřátelským přepadům ze západu.

^{155a} Wagner, Anal. Scep. I. 316.

^{155b} Pray, Spec. hier. Hung. str. 31 (osobne nedostupné).

^{155c} Wagner, c. d. I. 592, 394, 393, 308. Srv. listinu Pia II.: ... Ecclesia praedicta, quae nunc Collegiata est, olim Cathedralis fuit... J. Hradzky, v pozn. 211 cit. Additamenta... str. 118.

^{155d} Ib. 319.

^{155e} Ib. 310.

^{155f} P. Ratkoš, Hranice Liptova a Spiša po stránke cirkevno-správnej. Sborník MS (1947), 68.

^{155g} Tak sa robí rado v slovenskej literatúre v snahe dostať aspoň čiastku Východu do ríše Veľkomoravskej. Srv. P. Ratkoš, Sv. Cyril a Metod. Bva 1947.

Za veľkej kolonizácie síce lesy miznú do značnej miery, okrem iných aj zásluhou kolonizácie z oblastí Slanska,¹⁵⁶ ale súčasne kladie sa nová a ešte horšia barikáda: kompaktná kolonizácia na juhu bariéry Maďarov, na jej severe Nemcov.¹⁵⁷ V dobe, keď býv. Nitriansko ovláda Matúš Čák, Slansko je sústredné pod vládou Omodejov. Ich porážka uhorským kráľom Karlom Robertom z Anjou r. 1312 u Rozhanoviec zarazila síce vývoj Slanska, smerujúci k samostatnému, na Korune málo odvislému postaveniu,¹⁵⁸ ale priamo prírodou mu vnucovaná samostatnosť sa prejavovala v administratíve ďalej. Počas okupácie Maďarska Turkami boly z horného Uhorska vytvorené dva kapitanáty s hlavnými mestami v Košiciach a Bratislave. Tak

¹⁵⁶ Neboť nové tyto stolice (na úpatí Matry) osazeny byly nepochybně aspoň z větší části lidem z Potisí. Ib. 124.

Že sa tu Chaloupecký nemýlil, dokazuje aj dnešný jazykový stav. Srv. o tom Št. Tóbič: Prechodná jazyková oblasť stredoslov.—východoslovenská. Sborník MS 1937 str. 104 a ď. Tur najšie obyvateľstvo si zachovalo okrem vsl. reči aj meno Slovjaci (Rožnava Slováč) tak ako inde na Východe (ib. str. 128). Podľa Tóbika z 3/4 Gemer má shodné znaky so slovenčinou východnou (ib. 127). Niektoré presahujú až do Hontu: bul, konc. 3 a 6 p. pl. och, pl. konc. -ne (Cisoveňa, panove), konc. -en miesto -na (cehelen), inf. na -nu (buchnúť), na Horehroní krátkosť ap. Srv. i E. Novák, c. d. 589.

O Liptove srv. J. Stanislav, Liptovské nárečia, T. Sv. Martin 1932, str. 66: Kolonizačný prúd od východu na západ, do prostriedku Liptova postupoval potom najprv širokým pásom až k rieke Boci a Belej... tu naráža na starú vrtvu obyvateľstva, zatáča sa smerom severozápadným popod Liptovské hole až zase k starému osadenému územiu... a menej pod Nízké Tatry. Ib. str. 31: Až na západ od Východnej, možno povedať, tiahne sa východná hranica stredoslovenských nárečí v Liptove.

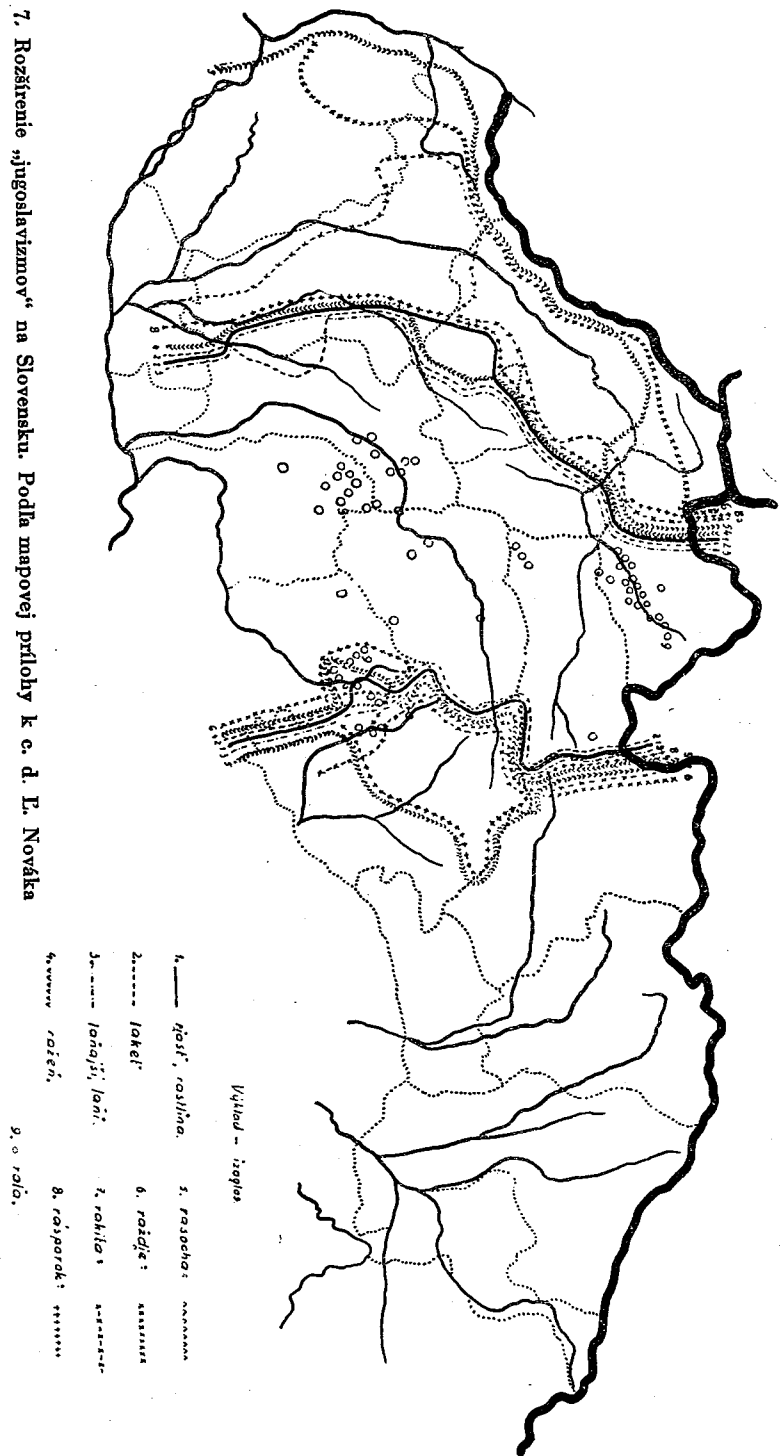
Vsl. dz, c tedy siaha až na liptovskú riečku Petrušku (Pavlova Ves, Bobrovček) a v naj-severnejšom Liptove až po Oravu. (Ib. 38). Na Horehroní siaha vliv vsl. reči až po Polomku. Najmä od roku 1918 sa ovšem pôvodný charakter nárečia silne sotiera vlivom spisovnej reči (súsedstvo!), ale pred sto rokmi cítil sa všestranný rozdiel výrazne. Srv. Hurbanovu Nitru IV. (1847) str. 37: „Slovenskeho nárečia ráz sa najlepšie v Liptove udržau, tu sa najkrásnejšie a najplnšie hovorí, vímuc daktorje d'ed'ini, ako Štrbu, Vážec, kde ale sotvaj mali původni Slováci (v štúrovskej terminológii, t. j. strední) svoje sedaliská, ako sa to dá znať aj z tamnejších škaredích tváří (!) a zakrpatelích foriem reči. D'ed'ini: Východná, Teplička, Huťi, Borovuo a Lužná sú obdlenje kmenom polsko-slovenským, krásneho (!), običajno visokjeho zrostu a obratnjeho tela“.

Aj pôvodne nemecké mesto Dobšina bola založená zo Spiša podľa práva Teutonicorum de Corpona r. 1326 (Wagner, Anal. Scep. I. 447.).

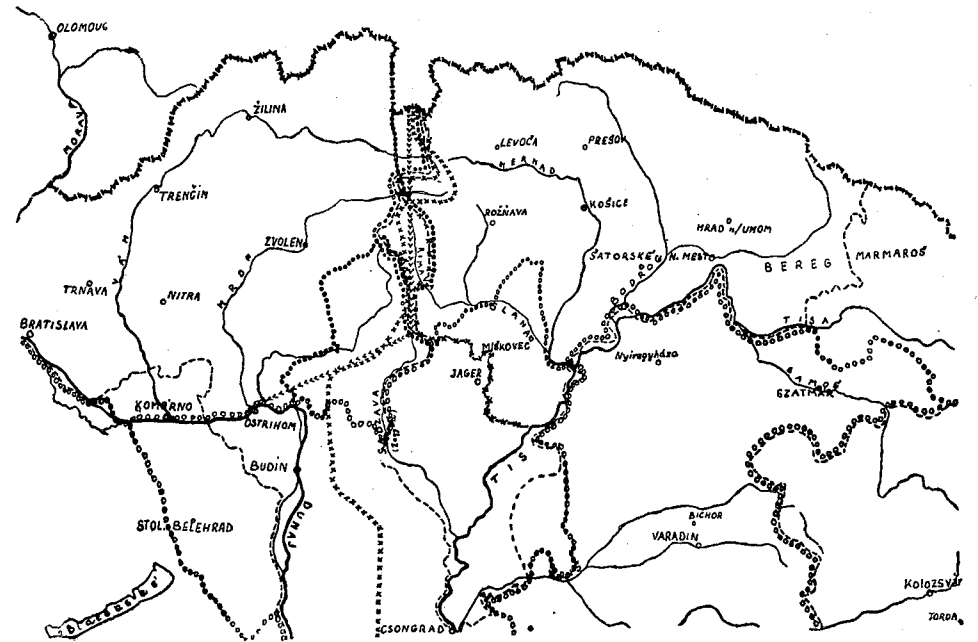
¹⁵⁷ O dávnom súseďskom ovlivňovaní sa slovenských a nemeckých obyvateľov Slanska hovorí obojstranne vypožičané slová, z ktorých mnohé prekonalý stredoveké procesy tej reči, čo si ich vypožičala. (srv skupinu —dl— v slove šamerdlík — Schammerl.).

¹⁵⁸ Na strané Omodejových slověn. poddaných bojovali v spojeneckom vojsku Matúša Čáka krem Slovákov aj Češi. (J. Rys, M. Čák. Trenč. vo Věstníku král. č. spol. nauk 1927).

Č. 7. Rozšírenie „jugošlavizmov“ na Slovensku. Podľa mapovej prílohy k c. d. L. Nováka

boly administratívne prediely zase na historickej hranici oboch slovenských zemí horného Uhorska. Slansko na čele s kráľovským miestodržiteľom (Supremus Cassoviensis Capitaneus) zostáva samostatnou administratívnou i hospodárskou oblasťou s kráľovskou komorou v Košiciach a vlastnými colnými hranicami nielen voči cudzine, ale aj voči iným uhorským oblastiam.¹⁵⁹

Č. 8. Tatransko-matranská bariéra jako historická hranica Východného Slovenska na západe

Výklad izoglas:

- xxxxxx rozvojie Dunaj-Tisa
- hranica archidiakonátu Hontského a prepozitúry spišskej (silva media?) [archd. Gemer a Novohrad]
- >>> čiara najvýchodnejšieho rozpätia panstva Cákovo
- x-x-x-x rozhranie oblastí stredovekých banských komôr
- administratívne rozdelenie Uhier v r. 1718—1848 (Podľa K. Kogutowiczovho Atlasz a magyar történelem tanításához. Bp. 1913, str. 12)
- oooooo administratívne rozdelenie Uhier v r. 1849—1860 (Podľa c. d. str. 14)

Z rozboru je jasné, že slovakizácia Slanska je nemysliteľná. Na slovakizáciu bol nevyhnutný obojstranný bohatý styk a silné ovplyvňovanie medzi Slovákmi Nitrianska a ľudom Slanska. Toho však takmer niet, lebo mu stály v ceste ťažko prekona-

¹⁵⁹ Pič, Der nationale Kampf gegen das ung. Staatsrecht. Leipzig 1882, str. 208. Srv. Corpus iur. Hung.: Decr. Karola z r. 1342 § 1. a Decr. Ludvika II. z r. 1521 (Kovachich v p. 342 c. d. str. 514). O najnovšej dobe srv. D. Šulc, Regionálne členenie Slovenska, Svojina I. (Košice 1946—7), 89—90.

teľné prekážky geografické (široké, do zač. XIII. stor. skoro neobyvateľné priestory) a v nemalej miere samy pomery politické,¹⁶⁰ pozdnejšie i ostrovy cudzonárodných živlov. Slováci Nitrianska mali dosť práce s osídlením stredoslovenských lesov, v čom im dokonca prišla pomoc z východu, takže skôr by bolo možno považovať reč slanských Slovanov za komponenta tzv. stredoslovenských nárečí než napak.¹⁶¹

Že sa ľudia sosskupujú v kmene a národy podľa reči, to preto, že rečová individualita je odrazom práve týchto geograficko-historických, politicko-kultúrnych a hospodárskych pomerov, lebo ony túto individualitu tvoria. Geograficky samostatne položená, od ostatných československých kmeňov práve tak ako od národa poľského¹⁶² a ruského pohorím odrezaná oblasť Slanska prirodzene musí predstavovať i samostatný vývin lingvistický, ako verný obraz reagovania tunajšieho ľudu na život, jeho pohotovosť a výrazotvornú schopnosť, s akou sa vypořiadal s vynorujúcou sa potrebou nových pojmov. Že pri všetkom čs. ráze reči vývoj nebol vždy paralelný, že to isté slovo nadobudlo iný význam na Slansku ako v západných oblastiach československých,¹⁶³ že pre ten istý pochop vytvorila si každá oblasť vlastný výraz,¹⁶⁴ že často sa vytvoril dokonca z toho

¹⁶⁰ Už Pič konštatoval, že Slansko (podľa neho územie „zwischen Theisz und der Slowakei“) patrilo k systému štátov Východu, kým Nitriansko (eigentliche Slowakei) k systému štátov Západu (c. d.).

¹⁶¹ Podľa N. van Wijka, keby sme chceli východnú slovenčinu považovať za pôvodne prechodný českoslov.-poľský dialekt, museli by sme vylúčiť strednú, ako komponenta. — Sborník na počesť J. Škultétyho, str. 563.

Ovšem z lingvistických dôvodov apriori nutno predpokladať i existenciu pôvodného stredoslov. rečového jadra. — Srv. Šmilauerovu repliku Chaloupeckému v Bratislave 1933 č. 4—5.

¹⁶² Srv. Šmilauer: Bol Spiš v XIII. stor. poľský? (Bratislava 1930, str. 30).

¹⁶³ Napr. chovane (živenie) — chovanie osobne (zvlášť) — osobne (sam, s vlastnú osobu)
 čerstvy (vyschlý, starý) — čerstvý (šviži) letný (vľazný-i vsl.) — letný (letušný)
 chvíľa (počasie) — chvíľa (čas) prijazny (privetivý) — priaznivý (vdžečný, dajny)
 šviži (novopripravený) — svieži (rezky, švitky) samotny (slobodný) — samotný (sam)
 služka (kto slúži za šaty a stravu) — služka (služnica) ujímac se (okúňat sa) — ujímat sa (po-dejmác se)
 ľubic (páciť) — ľubiť (ľubovac) naremny (prchký) — náramný (ohromný)
 patric (pozerat) — patriť (prisluchac, primaležec) kapac (hrdľáčit, tratit sa) — kapat (zdychac)
 pytam (prosím) — pýtam (žadam) dzivi se (pochabí sa) — diví sa (čuduje se)
 dopily (dobiedzavy) — dopily (dopity) repa (cukrovka) — repa (runkľa)
 hadac (dbať) — hádať (shadnuc) mervic (rozhadzovať župnú slamu) — mrvít (drobic)
 tlačic (pohlavný úkon) — tlačit (ciskac) ukľad (možnosť, príležitosť) — úklad atď.
 batoh (bič) — batoh (zajda) marcova chvíľa — aprílové počasie (=nestála povaha)
¹⁶⁴ očivšie — zjavne padac — pštat marcova chvíľa — aprílové počasie (=nestála povaha)
 samočac — svojvoľne kuric — padať (sneh) tuni — lacný zmojkac — učičkat
 poždnic — meškac

istého kmeňa pojem s inakším sufixom¹⁶⁵ je len prirodzené. Keď tunajšia reč vytvorila sama zo seba aj také výrazy, ktoré slovenčina na Západe si vypožičala z cudzích jazykov,¹⁶⁶ alebo keď každá z nich si vypožičala inakšie cudzie slovo,¹⁶⁷ svedčí zase iba o samostatnom, na čs. západe nezávislom, jazykovom a kultúrnom vývoji Slanska.¹⁶⁸ Ba keď ešte i tak významné cirkevne-náboženské slová ako Hody¹⁶⁹—

zmeškac — vynechať, zanedbať	rucac — hádzat sumene — svedomie	ľabdac — tárat rozpesceny — zhýčkaný
chustka — šatka	pevne, nabyc, nadzem, jak bač — hádam	hýľkac — vzlykať pek — vztek
zvalic — prekotit	topic — kúrit	zahľavek — poduška (vankuš)
naklasc — vynadať	ruč — akonáhle, len čo	mech — vrece bečka — sud
spodzivac še — nazdať sa	vyvalic — vyplazit	sklepene — kľenutie priklet — pitvor
ojeň (č. jení) — srieň narozčizaj (od „čihat“) — dokorán	ta — nuž	sklep — obchod atď.
točka — krtica	bídne — chůďa	šmerdzaci — smradľavý
zateržka — zádrapka	hače — žrieba	zbešnety — besný
¹⁶⁵ školár — školák	zepsuc — skazit	hibal — iba
sypanec — sýpka	stadlo — stanovište	das — asi atď.
posluchmanny — poslušný	zmyľka — omyl	
vyrozumny — rozumný	boľaci — boľavý	
stolek — stolička	domašny — domáci	
¹⁶⁶ mutevka — háberka (n.)	vysluha — beďinung n.	falatek m. — kúsok
jarec — raž (n. Roggen)	belave — vašplau n.	dylong fr. — slabšie (peiorativum, ako vaj- čiak, bujak)
livik — trichter n.	zatentyž! — just n.	gemba poľ. — ústa (i vsl.) <i>gamba</i>
brudny — upísaný m.	kuric — fajčit n. atď.	turbovac l. — obťažovať
vyplat (muž. r.) — lón (n.)	a naopak:	zakapčac m. — zapnúť
čuchac — rajbať n.	drilic fr. — sotit	aprehenduje l. — odpovedá, hubuje
stolek — ziceľ n.	nalpa lat. — opica	šurgot — pochábel atď.
mlatek — hámrík n.	makulic lat. — mazať	štrenfla (n.) — pančucha (strhn. bantschuoch) atď.
ščetka — kefa n.	dýškurovac fr. — vyprávateľ	
doruček, dovažek — radáš m.	smrud poľ. — smrad	
¹⁶⁷ tepša — plech	hinclik — šinter	
blajvas — céruca	ľarma — rámus	
tabla — fišpret	rachovac — rátať	

Germanizmy prebral Západ bavorské, kým Východ sliezske, takže ani v prevzatom slovníku nemeckom niet shody (H. Weinelt, Die mittelalterliche deutsche Kanzleisprache in der Slowakei. Brno—Leipzig 1938. — Lingv. slov. III. 163/8 a R. Rudolf c. LS, 108).

¹⁶⁸ A opäť sa musíme postaviť proti vžitému námyslu o výrazovej chudobe v slov. (Srv. Rovnianek, Zápisky za živa pochovaného, amer. vyd. 104.). Vznikol asi z toho, že mnohý záp. Slovák nevidiac obdobný nárečový tvar na zsl. výraz, domnieval sa, že taký výraz vsl. reč nemá. Hoc sa v slov. nedopľňuje umele, ako od 100 rokov štúrovčina, predsa i dnes najdeme niejeden výraz vo vsl. reči, na ktorý zsl. reč nemá obdobie.

¹⁶⁹ Srv. č. Hod boží. Slovo Kračun (gemersko-zempl.) prešlo i do maďarčiny: Karácsony. Doložené už v najstarších listinách v Potísi. K r. 1201 Szentpétery, Az Árpád-házi kir. okl. krit. jegyz. I. 59 a pred polovicou XIII. stol. v Reg. varadínskom. Iste bude domáciom slovom potíského Slovnstva. — Výraz Vianoce je sprostredkovaný nemčinou: Weihnachten.

Kračun, Rusadle,¹⁷⁰ šveto,¹⁷¹ pleban,¹⁷² a stariny: perun,¹⁷³ ogara (zsl. obor)¹⁷⁴ nemajú spoločného menovateľa, dokazuje to, že tento stav siaha do dávných dôb, čo napokon poznať aj z celkového konzonantického a vokalického rázu východnej slovenčiny.^{174a}

Ako v reči^{174b} tak aj vo fyzickej konštrukcii je príkrejší rozdiel medzi obyvateľom Slanska a susediacim Slovákom stredným, než obyvateľom severne-primoravského Slovenska, ktorý zase má viac shodných antropologických rysov s tzv. Východniarom, než so susedným Turčanom. Podľa Zd. Frankenbergra „Nejvíce blond vlasů je v severním pohraničí se zeměmi historickými a na východě, nejméně na jihozápadě.“¹⁷⁵

Ib. tab. IX. vlasy:		blond	hnedé	čierne
(I.)	s-z. Sl.	42.10 %	44.89 %	12.18 %
(III.)	v. Sl.	39.25 %	46.02 %	14.39 %
(II.)	str. Sl.	36.62 %	51.02 %	11.63 %

¹⁷⁰ Rozlíšenie Rusadle-Turice je prastaré, spadajúce do doby pohanskej. Podľa väčšiny slavistov „rusadle“ majú základ v latinských rosaliách. U Slovanov sú doložené od XI. a XII. stor. (Niederle, Život starých Slovanů, Praha 1924, str. 55.). Cs. skupina —dl— ukazuje na udomácnenie ešte v dobe, keď prejaté slová tu zmenu prekonávaly. Rusadle ako názov pre Turice doložené z Gemera r. 1585 a 1591 (Br. Varsik, Bratislava III. 129 a d. Srv. Zíbrt, Český lid II. 107—8). Podľa Niederleho aj na Morave sú známí „rusadelní králové“. V Rusku vraj nosia na „Rusale“ kosnú hlavu. Srov. rčení „na koňske Rusadle“ = nikdy.

¹⁷¹ Šveto—šveta i šviatka = zsl. sviatok—sviatky.

¹⁷² Vsl. pleban (z lat.) = zsl. farár (z n. Pfarer).

¹⁷³ Vsl. perun = zsl. hrom. Vsl. perun není nikdy používaný v rčeníach personifikovaný ako napr.: Hrom do teba! Tisíc hromov páralo tvoju dušu! V Mošonskej st. je doložená obec Perunfal (Szentpétery, Az Árpádházi kir. okl. krit. jegyz. I. 427).

¹⁷⁴ Vyskytuje sa i na s.-v. Morave: „Ogar, jako jedle, silný, že by mlýnské kolo na Radhošť mohl válet...“ F. Sokol-Tůma: Valašská svěťice (Praha 1922), str. 7. — Zsl. obor je pamiatka po Avaroch (Avar > Abar > Obor).

^{174a} A. V. Isačenko (Versuch einer Typologie der slav. Sprachen. Lingu. slov. I/II. Bva 1939/40 str. 67/9 a 70 zadelil vých. slovenčinu do inej skupiny než slovenčinu strednú a češtinu a to jak z hľadiska vokalizmu, tak i konzonantizmu. Obojím sa vsl. reči viac blíži čeština, než str. slovenčina. Ib. 76: So fallen z. B. jene ostslowakischen Dialekte, die die Betonungen auf der vorletzten Silbe eingeführt haben und somit die freie Quantität nicht mehr besitzen, in einen anderen Typus, als die zentralslowakischen, denn in diesen Dialekten finden wir auch die erweichten Laute š, ž und z. T. č. Das Verhältnis zwischen dem Konsonantismus und dem gesamten Phoneminventar drückt sich in diesen Dialekten in der Proportionszahl 80,4 aus, ist also vom Schriftslowakischen mit 61,4 weit entfernt.

^{174b} Okrem slovníka srv. napr.: ie > i (riedky-řidky-ridky, sneh-sníh-šnih, otvára-otvirá-otvira), ia > i (rozhlíada-rozhlídá-rozhlida, ľahá-ľihá-liha), a—e (úradník-řředník-uredník, ľahký-lehký-lehky), ia—a (čiapka-čáпка-čapka, oddial-oddál-oddal, poriadok-pořádek-poradek, šiali-šálí-šali), o—e (odo mňa-ode mne-ode mne, vojde-vejde-vejdze, sober sa-seber se-seber še), o > ů (Boh-Bůh-Buh, synov-synův-synuv, můj-můj-muj, lahůdky-lahůdky-lakutky, stůl-stůl-stul), vyhýbanie sa kopeňu spoluhlások (dlhý-dlouhý-dluhy, krstný-křestní-krestny, jablčko-jablučko > jabličko-jablučko), gen. sg. m. (od sluhu-sluhy-sluhy), vok. (žena! ženo! ženo! sluha! sluh! sluh! tata! táto! tato!), v Šariši i instr. sg. m. (s otcom-otcem-ojcem, makom-makem-makem), nom. a vok. pl. m. (učitelia-učitelé-učitele, Zemplínčania-Zemplínčané-Zemplinčane, tvorovia-tvorové-tvorove), dat. a lok. sg. f. (nohe-noze-nože, [drá]he-dráze-draže, váhe-váze-važe, lávke-lávce-lavce, Amerike-Americe-Americe), lok. pl. v Giraltovciach-Giraltovcích-Giraltovci[ch], v Michalovciach-Michalovcích-Michalovci[ch], vo Vlachoch-Vlaších-Vlašič[ch] atď.

¹⁷⁵ Zd. Frankenberger, Antropologické studie ze Slovenska. Bratislava 1936, str. 36.

tab. XX. oči:	modré	šedé	tmavohnedé	čierne	žltazel.	zelenavé
I. s-z. Sl.	36.41 %	11.94 %	23.83 %	13.52 %	12.89 %	1.41 %
III. v. Sl.	28.82 %	15.74 %	23.94 %	13.21 %	17.15 %	0.78 %
II. str. Sl.	29.38 %	17.08 %	29.70 %	11.24 %	11.12 %	1.48 %

Nápadný je tu nielen rozdiel medzi s.—z. Slovenskom (I.) a blízkym Martinskom (II.), ale aj shoda medzi krajom I. a krajom III. (Zemplín), ktorý je severne-primoravským nárečiam relatívne menej blízky, než oblasti Spiša-Sariša.^{175a}

Samotný kmeňový názov „Slovjaci“, pod aký sa obyvateľstvo Slanska zahrňuje,¹⁷⁶ prezrádza domácu samorodosť, pôvodnosť. Naproti tomu susediaci str. Slováci meno „Slovák“ prevzali z pomoravskej rečovej oblasti, kde sa v prameňoch najvčasnejšie objavuje¹⁷⁷ a to bez toho, aby si boli meno v duchu svojej reči prispôsobili na „Sloviak“.

Na vzájomný styk bol ľud východnej a západnej čiastky býv. horných Uhier tak málo zvyklý (hospodárska orientácia šla severozápadne),¹⁷⁸ že keď sa jeho príslušníci dostali v Amerike vedľa seba, ich spolunažívanie začalo bojom a nenávisťou.¹⁷⁹

^{175a} Kým tedy obyvateľstvo str. Slovenska (Martin) javí známky rasy alpinnej, zatiaľ na Slansku (III.) „nutno počítať s väčším procentom plemene nordického“ (ako v kraji I. a českých zemiach). Ib. str. 41.

¹⁷⁶ Pod pojem „Slovjaci“ miestny ľud nezahrňuje ostatných Slovákov západne od Kráľovej hole, pre ktorých má výraz Čech. „Čisto po slovensky“ znamená v ľudovej reči toľko, čo východniarsky (slovo „Východniar“ sa ešte len vžíva od prvého prevratu). Vlivom pomerov i ľud už často vyslovuje „Slovaci“, čo ešte nemusí znamenať vždy širší obsah ako „Slovjaci“: tak bol som svedkom, ako na otázku, či žandári, o ktorých bola reč, nie sú Západniari, odpovedal asi 70-ročný tehliar v Prešove (r. 1944): Ale hej (=kdeže by)! Oni Slovaci, ne Západňare. — Po 6. októbri 1938, keď sa rozmohla kolonizácia Východu zsl. inteligentami, arizátormi a vedúcimi, často sa ľud sklamané čudoval, že sa všeobecne kričí „Česi von“, „Čechoch sme vyhnali“ a že vraj „zaš nam lem Čechoch pošilaju“ (podobné zprávy mám od záp. Slovákov).

¹⁷⁷ J. Liška v Slovenskej reči X. (MS) str. 239. a v c. d. (pozn. 57), str. 14. Pražák Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrova, Praha 1922, str. 23. a d.

Jaškovičove Slovenské noviny (USA) nie bez nenávisti síce, ale správne vystihly, že „keď prišiel drutar, platenkar, oblaňar lem o tych sme znali, že jestvuju“ a ohradzovali sa proti štúrovcine, lebo „tu v Americe jich net lem paru tysice a čistych Slovjakoch jest tu na sto a sto tysice“ T. Čapek 99.

Skutočne možno len ľutovať, že tak skvelý a vynaliezavý odborník, akým je J. Korčák, dal sa dovtedajšou literatúrou doviest takmer k absurdnosti: Tím více jest pozoruhodné kulturní vítězství Slovenska, jež národnostně ovládlo tuto („ruskú“) oblast přes všechny přirozené překážky. Přirozenou její funkcí jest přece spojení Alfeldu s Krakovskem; nicméně ona se nestala ani maďarskou, ani polskou, ale přijala národnost od západu, od něhož jí příroda odloučila nejuplněji. — Etnický vývoj čsl. Potiší v Národnostním Obzoru III. 32. sv. 3.

Boľa to denacionalizácia platonická?

¹⁷⁹ „Jen tu i tam zablondil do Ameriky i Slovák ze západních stolic, tento však jen sám sebe nazýval Slovákem“ a vsl. krajanov, že nazýval vraj „maďarony vynalezeným (!) jménem Slovjak“. Naše Slovensko, 1909, str. 63. — M. Getting, Americkí Slováci a vývin čsl. myšlienky, New York 1933, str. 10: často stávalo sa, že jestvovala väčšia psychologická medzera medzi západnými a východnými Slovákami, než medzi Slovákami a Čechmi. — T. Čapek, c. d. str. 99: Plamennou nenávisťou hořeli Slovjaci k Slováckům ze západných stolic a proti těm, kteří se hlásili k pokročilým Slováckům (pokrokárom). — Rovnianek c. d. str. 147: „New Yorkčania pyšní

Bez sentimentality vlasteneckých čítaniek, s výlučnou snahou po historickej pravde, nech je už ona akákoľvek, rozobrali sme tu i najcitlivejšie miesta slovenského národa. Z uvedeného je naprosto jasné, že geografické a historické pomery boli natoľko nepriaznivé národotvornému procesu v tejto čiaske Európy, že mohly prispieť k deľbe jednotného národa, ale nie ku tvorbe národnej jednoty z dvoch pôvodne rôznych etnických prvkov. Ak napriek tomu ľud Slanska i so svojimi špeciálnymi — kmeňovsky samostatnými — atribútmi nemožno ani dnes inam zadeliť, než do skupiny slovenskej, či správnejšie československej, je to zrejmý dôkaz jeho „sloveňskej“ pôvodnosti. Ak tedy geografické meno Slanska rozširujeme o atribút „slovenský“, nerobíme to ani kvôli západným Slovákom, ani v povedomí, že sme Západom slovakizovaní už či Bulhari, či Rusi alebo Poliaci, ale z toho dôvodu, že tunajší ľud seba a svoju reč i zem takto nazýva. Pre objektívnu politickým pozadím neinšpirovanú vedu je takýto dôvod pre pomenovanie kraja konečnoplatný.

boli na meno „Szlolvjak“ a nebratříčkovali sa so Slovákmí“. Zaujímavé, že údovia spolku, ktorý si dal do stanov, že v maďarčine „zsadne naverhi nyemaju bicz prijate“. (Culen, Dej. amer. Slovákov) r. 1892, ako Rovnianek píše: „značné prekážky nám (Slovákovi záp.) robené boli... zo strany „Szlolvjakoch“ ... Pri pochode mestom (New Yorkom) obhádzaní sme boli záprtkami“ (c. d. 150).

Ináč to nebolo ani doma: „Slovenský východ jakoby nežil s ostatným Slovenskom tentýž spoločný kmenový život. Měl v nejedné příčině vlastní historii“ (Húsek v p. 255 c. d. 316). Dôležité je, že ani Slováci dlhovo neměli moderního národního spojení se svým Potisím. — J. Korčák, c. Etn. vývoj čs. Potisí. — Cránjala uvádza sdelenie prof. Dr. J. Stanislava, že „v Lipotově dělníci, kteří tam přicházejí na práci z východu Slovenska a z Podkarpatské Rusi, jsou pojmenováni lidem Rumuni, ačkoliv to prý Rumuni nejsou“ (c. d. 417). — Srv. T. Capek: Naše Amerika, Praha 1926, str. 99, kde sa spomína, že vsl. krajanovia mali len svoju reč za slovenskú „zavrhující své krajany ze západních stolic jako míšence“.

Vyznávači východosl. národnej samobytnosti, pravda nie bez ohľadu na záujmy uhorského štátu, opierali, ako kedysi Stredosl. Czambel, svoju ideológiu o túto bulharskú teóriu: inši je náš rod a inši rod zapadňaroch. My sme potomci Bulgaro-slovianoch. Naša reč vcalom pod druhyma vlivami se vyvinula jak zapadňarska. Slovjak a Slovák, hoc jak blízko stojí jedno slovo ku druhemu v každodennym živoce, ne je jeden, to su dva, dva reče, dva narody (Naša zastava XV [1942], 22). Slovjaci-samobytníci, ktorí v októbri a novembri 1918 vyjednávali s uhorskou vládou o vsl. autonomiu (v rámci Uhorska) vo veciach kultúrnych, administratívnej i súdnictva a nato v Košiciach 4. dec. vyhlásili utvorenie „samostatnej republiky Slovjakov“, „užívali proti jednotě slovenské těchže důvodů a argumentů, kterých se někdy dovolávali Slováci proti jednotě československé!“ (V. Chaloupecký, Zápas o Slovensko 1918, Praha 1930, str. 202).

Dilongove (Pozdrav mladých, Prešov 1942): „Pozdravujem básnikov východnej oblasti nášho štátu! Myslím, že im to neprekáža, aby boli slovenskými básnikmi. Lebo len o to ide, čo nás spája a nie to, čo nás deľí“ ap. u mnohých iných zsl. bratov prezrádza, že je im povedomie národnej identity ešte nie samozrejmosťou ani dnes.

B) Rozoznávanie prameňov medzi územím slanským a rusínským

Už sme poukázali na konštatovanie modernej lingvistiky, že reč vymretých (pomadařčených a porumunštených) preduhorských Slovanov je charakterizovaná vlastnosťami, aké zo slovanských rečí má dnes len východná slovenčina.¹⁸⁰ Odstránili sme tiež zdánlivý rozpor v údajoch anonymného notára kráľa Bélu, ktorý tunajšie obyvateľstvo menuje raz „Sclavi“—Slověni, druhý raz spomína Slověnov (Sclavi) spolu s Bulharmi. A to v tom smysle, že domáce pôvodné obyvateľstvo bolo slověnské (Sclavi), ale dostalo sa niekedy v druhej polovici IX. stor. pod nadvládu bulharskej ríše, čo zaiste malo za následok usadenie sa niekoľkých bulharských pánov s vojakmi, menovite na tak dôležitých miestach, akými boli hraničné hrady Slanska („Salanovho“ kniežatstva).^{180a}

Medzi Slověnmi Slanska (Abodriti, Praedenecenti, Osterabtarezi) a Bulharskom nerozoznávajú tedy len anály franckého kráľovstva,¹⁸¹ ale aj najstarší uhorský kronikár Anonymus rozlišuje medzi samo-

¹⁸⁰ Vidz pozn. 49 a 52—57.

Aj Melich (Bolgárok és Szlavok v cit. MNY. XVII. — 1921 — str. 71—7) došiel k náhľadu, že to isté obyvateľstvo, čo v Užskej a Zemplínskej, sídlilo aj v Gemeri, Boršode, Heveši, Novohrade, Zhruba asi na východ od Dunaja po Csongrád a na Tise (Srv. Anonym, cap. 32: et subiugauerunt sibi omnes habitatores terre a Crisio usque ad fluuium Zogea et usque ad siluam Zepus). Hranicu medzi čs. a juhoslovan. žvlom u Csongrádu uznáva, ako už prv E. Moór, aj J. Stanislav (Náš národ II. č. 4. str. 207). István Kniezsa uvádza dve topiká — Szelicse. Lindzsina — z formy ktorých vidno, že ide o obyvateľstvo západoslovanské: Selišče, Lindžina, (bulh. by bolo: Selište, Lenždena) c. d. 326. Melich a Moór poukázali na nápadnú krátkosť (proti duchu maďarčiny!) tvarov Zagyya · Sadzava (bulh. by dala Zazsgyya) · prítoku Hernádu a inej prítoku Tisy, Baranya, Kraszna, Krassó, podľa čoho treba vylúčiť češtinu a slovenčinu (štúrovskú), ktoré kvantitu majú. — „Das Ostslowakische“, konštatuje Moór v c. d. 126, p. 1., „kann auf Grund des Fehlens der Quantität in einem ON deswegen nicht ausgeschaltet werden, weil es im Ostslk. ebenso wie im Klr. und Bulg. überhaupt keine Quantität gibt; dasz diese Eigentümlichkeit alt ist, bezeugen ON wie Kraszkó, Krasznahorka im K. Gömör (Cs. I. 139), Krasznok im K. Abauj. (Cs. I. 212)“.

Bulharčinu vylúčil Moór o. i. aj pre i (m. é.) v menách ako Liskova, Medwige, Mistice, Pílis, Pírics, Percse, Príslp, Rikács, Strigy, Szécs, Terebes, lebo bulh. už v 9—10. stor. má a, ä, (e). Len jedna takáto forma s „a“ sa nachádza (csarna), ale práve tá nie je bulharska, ale východoslovenská. Malorusov vylúčil pre úzkohlasie (—bran—: Zábrány) a preto, že v malorusčine niet tvarov „bérdo“, „chrъ b—“, križ, mь zěti, přкъ (ib. 127. a d.), ktorých slovných kmeňov odvodneniny sú v Potisí hojné.

^{180a} Anonymus: Keanus magnus, dux Bulgariae, avus Salani ducis — — — fecisset ibi habitare Sclavos et Bulgaros (v. p. 38 c. d. Szentpéteryho 48. Srv. i str. 51).

¹⁸¹ Vidz pozn. 33.

statným územným celkom — slovenským Slanskom (Sclavi Salani ducis) a jeho susedom — Bulharskou ríšou.¹⁸²

Ak zreteľnosť Anonymovho rozoznávania medzi Bulharskom a slovenským Slanskom narážala na fakt bulharskej nadvlády v Potisi, je už jeho rozoznávanie medzi slanskými Slovĕnmi (Sclavi) a zakarpatskými Rusínmi (Rutheni Kyeuyensi cap. 11., R. Galicie c. 12) exemplárne presné a jednoznačne výrazné. Ako Anonymus vie o slovenskom obyvateľstve Slanska, tak isto vie o rusínskom osídlení Kijeva a Haliče.¹⁸³ Ba vie dokonca aj o rusínskych imigrantoch, ktorí v jeho dobe (zač. 13. st.)¹⁸⁴ však ešte žijú len rozptýlene medzi ostatným obyvateľstvom Uhorska.¹⁸⁵ Z tejto zmienky vysvitá nielen to, že Uhri XIII. stor. si boli vedomí, že Rusíni nie sú pôvodným obyvateľstvom v Uhorsku, hoc sa už na ich skutočný príchod nepamätali (vraj „Almo duci adherentes“), ale tiež aj to, že nežili ani v XIII. stor. kompaktné. Obyvateľstvo, ktoré dnes žije v Podkarpateľskom kompaktné, mohlo by byť pôvodným, keď ešte v XIII. stor. žije len roztrúsené po rozličných miestach v Uhorsku?

V rozoznávaní medzi Rutheniou, resp. Galiciou pod ruthenskou vládou a rečovou ruthenizáciou^{185a} a Slanským Sloveňskom neni tento prameň v Uhorsku ojedinelý. V privilegii jagerskej diecézy z r. 1271 rozoznáva sa medzi Rutheniou a územím jagerskej diecézy

¹⁸² Terram, que iacet inter Danubium et inter Thisciara, usque ad confinium Bulgarorum“, cap. 14. Podobné rozlišovanie je aj v slovách: precipimus domino uestro duci Salani (panujú- cemu medzi Karpatsmi, Dunajom a Tisou), ut, ... celerrimo cursu terram Bulgarorum eat, Cap. 38. — Chaloupecký vysvetľoval Anonymove zvraty Sclavi et Bulgari ako Slovania bulharskí, Sclavi et Bohemi ako Slovania českí ap., čo na Slovensku narazilo na toľký odpor.

Zdá sa, že Ch. nebol ďaleko od pravdy. Veď v politickom smysle, ako vidíme, šlo o zaj o bulharských Sloveňov, moravských Sloveňov (v dobe Anonymovej Morava žila už len v tieni Čiech, preto i Anonym užíva miesto moravský termín „Bohemi“) a Sloveňov panonských (Sclauorum et Pannoniorum gentes c. 50).

¹⁸³ Cap. 8. Srv. c. 9: duces uero Ruthenorum ... rogauerunt Almu ducem, ut dimissa terra Galicie ... uersus occidentem in terram Pannonie descenderet ... quam terram habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum. V kap. 2. celkom zreteľne hovorí o pohraničnej karpatskej oblasti Uhu, že i tam sídlia Sloveňi.

¹⁸⁴ Vidz „De aetate ac persona P. magistri Anonymi Belae regis notarii“ od L. Szilágyiho v cit. Szentpétervho SS. rer. hung. II. (Bp. 1938) str. 631—634.

¹⁸⁵ Cap. 10. similiter et multi de Ruthenis Almo duci adherentes, secum in Pannoniam uenerunt, quorum posteritas, usque in hodiernum diem per diuersa loca in Hungaria habitat. Doklad takéhoto ostrova je práve dôkazom neruskosti okolia. Napr. zmienka o „sepulcrum rutenorum“ na Laborci (Gy. Nagy, A nagyimányi és sztárai gr. Sztáray család oklevéltára I. Bp. 1887, str. 11. [k r. 1266]), kde toto dokazujú aj tam spolu uvádzané mená: aqua Nececha, Jesenow, Helewna; terra Perecha, Zuha ap.

^{185a} Srv. na str. 25/7 o Bielochořvátach.

(Slanskom) tiež.¹⁸⁶ Bichorsko a staré Abovsko (t. j. so Šarišom a Spišom) nepovažuje za Rus ani Chron. pict.¹⁸⁷ ako sa domnieva Chaloupecký, lebo z dotyčných zpráv vyplýva pravý opak. Rukopisný dôkaz toho, že pôvodným obyvateľstvom Slanska nie sú Rusíni, vydávajú o sebe sami rusínski kolonisti, keď sa ohradujú proti stotožňovaniu s neslobodným miestnym obyvateľstvom,¹⁸⁸ poukazujúc, že sú ako ruskí hostia slobodní.¹⁸⁹ Bránia sa tedy práve tak ako kolonisti českí, nemeckí a vlašskí.¹⁹⁰ Pred polovicou XIII. st. volajú sa južné svahy Karpát u priesmyku duklanského uhorskými.¹⁹¹

Pre túto jednoznačnú reč prameňov historických, lingvistiky a pomerov geografických (vidz mapku) nutno revidovať všetky výklady prameňov, pokiaľ im bol vložený smysel per analogiam súčasných chcení alebo smyslu, tedy aký pôvodne nemaly. Už Chaloupecký správne poukázal, že pod Rusou, i keď sa menuje uhorskou, alebo keď sa spomína v súvisi s členom uhorskej dynastie, nemusí sa hovo-

! verchov drat

¹⁸⁶ Endlicher, cit. RHMA, str. 530: eum idem Cletus episcopus ... inde in Rutheniam auffugisset ...

¹⁸⁷ Ladislaus autem consilio fratris sui de civitate Bihor ivit in Rusciam (ergo Bichor neni Rusiou) querere auxilium Cap. 58. - Z kap. 47 sa dozvedáme, že uhorskí páni poslali z Abova slávnostných poslov „in Rusciam ad Andream et Leuentem“. Z Rusie do Rusie by sa mohlo vykladať len v spojitosti s nejakou narážkou na atribút (ako dokladá Chal. na str. 44.), čoho však v prameni niet. Srv. Szentpétery, SS rer. hung. I. Bp. 1937, str. 414, 418, 448 451, 460 (Chronici hung. compositio saeculi XIV.), Rutheni sa tu uvádzajú striedavo s „Rusciou“ (= nár. Rus.) alebo v takom súvisi, ako Poliaci.

¹⁸⁸ Sklaven fremder (nemaďarskej) Zunge haben wir uns als Nachkommen der alten Landsassen ... zu denken ... Knechte magyarischer Zunge stammen von Freien, welche ihre Freiheit verwirkt haben, oder sie sind von fremden (nemaďarských) Mägden im Hause eines magyarischen Herren geboren. — St. Endlicher, Die Gesetze etc. (pozn. 106), str. 68.

¹⁸⁹ Castrenses de Carasna de uilla Ban, scilicet Damang, Duh, Nusata et omnes alii de eadem uilla ... impecierunt quendam ... dicentes quod conciuus essent eorum. Illi autem dixerunt se esse liberos et genere Ruthenos, et adduxerunt defensorem libertatis sue nomine Chedur genere Ruthenorum ioubagionem Barnabe ... — Regestrum de Varad, ed. Endlicher cit. RHMA, str. 715. nr. 300. — Domáca národnosť sa v reg. nevyzdvihuje, len cudzia. Srv. ib: str: 736 nr. 366: qui ueniens coram pristaldo eorum dominico de genere Rusd.

¹⁹⁰ ... se esse liberos et filios hospitis Boemorum ... nr. 367, str. 736: — Sama castrensis de Zounuc ... impetiit Pousam ... dicens illum quod suus esset conciuus ... ille autem dixit se esse liberum et Teutonicum genere. nr. 276, str. 710. — ... ioubagiones castri Zounuc impecierunt quendam ... dicentes quod eorum esse contribulis et castri Zounuc ioubagio. ille autem contendebat se filium latini hospitis esse et absolute liberum. Nr. 253, str. 705.

¹⁹¹ Wenzel, Cod. Arp. Cont. VII. 263: sub magna porta Galicie, que vocatur ungarica (Ugorskija vorota Ipatijevského letopisu). Srv. i Rogerii Carmen miserabile.

riť o ruskej zemi v Uhorsku.¹⁹² Veď vieme o rodinných vzťahoch haličského a uhorského panovníckeho dvora,¹⁹³ na základe ktorých si uhorskí králi robili často nárok na Halič a prisvojovali si tituly zemí, ktoré im nikdy neprináležali.

Annály hildesheimské k r. 1031 menujú syna sv. Štefana Henrika, „dux Ruizorum“ a kronika uhorská zase „nobilis dux Sclauonie.“¹⁹⁴ Táto dvojakosť najlepšie ukazuje, že najstarším uhorským kronikárom ruská údelná zem v Uhorsku nebola známa. Zprávy ako „dux Ruizorum“ ap. keby sme chceli lokalizovať do Uhorska, nuž najskôr by bolo možné len tak, že ich dáme do súvislosti so skupinou ruských vojakov, strážcov ap. (ako Bisseni, Plavci) nie však s určitým územím ako kompaktnou ruskou oblasťou. Dnešné rusínske osídlenie, ako produkt pozdnej valašskej kolonizácie, nesmie nám byť pri tom vodítkom pre prvé storočia Uhorska.

C) Kedy nemá meno z koreňa „Ruthenus“ a „Rus“, „Ros“ etnickej preukaznosti

Ako sme sa postavili kriticky k obsahu stredovekých pojmov „Bulgari“, ale najmä „Ruthenus“ v relácii k Slansku my, tak to učinil v podstate svojím spôsobom už pred dvadsiatimi rokmi Chaloupecký (zahrnujúci pod oba pojmy i slanských Slověnov), keď vyslovil domnienku, že ide o jedno a to isté obyvateľstvo a len jeho „označení

¹⁹² Dobriankij (ŽMNP č. 208, str. 158) a Niederle uvádzajú listinu Bélu IV. z r. 1243: „in Rusia qua vocatur hungarica“ ako dôkaz ruskej krajiny v Uhorsku. Chala to správne odmieta (St. Sl. str. 275, p. 1086): nemíní se tím asi část Uher, nýbrž spíše část Cervené Rusi a Haliče, na niž si dělal nárok Koloman, bratr Bélu IV., jenž na př. r. 1227 jmenuje se i „Ruthenorum rex“ — Wenzel, Cod. Arp. Cont. VI. 546 (i r. 1228: Rex Ruthenorum, ib. I. 256).

¹⁹³ Srv. pozn. 110.

¹⁹⁴ Pertz, VI. 98. a cap. 9 v cit. ed. Endlicherovej, str. 76. Chaloupeckého výklad tejto dvojakosti tým, že autor — Juhoslovan položil údel do svojej zeme, zdá sa byť násilný (St. Sl. 40, p. 143) práve tak, ako lokalizovanie marchie Ruthenorum (Mon. Germ. hist., SS. XI. p. 74) z r. 1131 do Bichorska (ib. 41), v ktorom ruského kompaktného obyvateľstva v tej dobe nemohlo byť, keď ešte o storočie nato spomínajú sa tam Rutheni (Rusi) len ako cudzinci-kolonisti.

v pramenech se přiměřeně době a okolnostem změnilo.“¹⁹⁵ Čiže nemožno „Ruthenus“ vždy prekladať slovom „Rusín“.

Meno Ruthen podľa J. Jablonowského¹⁹⁶ a Nuruszewicza¹⁹⁷ je známe už z prvej polovice stredoveku v južnej Galii (juhofranc. Rodez a Auergne). Ním sa označovali Slovania, ktorí boli tam zavlčení Hunmi (Provincia Ruthenorum fr. Rouerge) a nimi obývané mestá (Segedunum Rutheni a Augusta Ruthenorum). Ruthenmi sa volajú v Životoch Ottu bamberského obyvateľa Rujany.¹⁹⁸ S menom Ruthen sa stretávame u najstaršieho poľského annálistu Martina Galla (11—12. st.). Kerchelich, Timon, Pelesz a i. sa domnievajú, že rímska cirkev menovala Ruthenmi pravoslávnych s Rímom sjednotených, na rozdiel od Rusov schizmatických.¹⁹⁹ Že v stredoveku, najmä v západných prameňoch, naväzujúcich na staršiu tradíciu mena Ruthen, treba chápať „Ruthena“ ako príslušníka slovanského obradu, a nie ruskej národnosti,²⁰⁰ svedčí aj nesmysel, aký dostal český kronikár, keď „Ruthenus“ preložil už etnizovaným pojmom „Rusín“, píšuc o sv. Metodovi:

Ten arcibiskup Rusín biěše
mšu svú slovensky služieše (Dalimil kap. 23)

¹⁹⁵ Dvě studie k dějinám Podkarpatska, Bratislava 1925, str. 164.

¹⁹⁶ L' empire des Sarmates, — Czasopis księgozbioru publicznego imienia Ossolińskich, Norimbg, rok 1, 1828, zesz. 2, str. 22. not. 2. lit. W. (Pelesz 18, vidz pozn. 199).

¹⁹⁷ „nie z podobieństwa przeto początkowych zgłosek „Rus“, „Rusi“, „Rosolani“, „Rosani“ utworzono słowo Ruthenus, Ruthenia, ale od Słowian Rusinów we Francji Akwitańskiej osadłych. *Francia = Fra*
przez pisarzy tamtejszych (francuskich) Ruthenami przezwananych. A te potem nazwe przyjali *= Francji*
pisarze niemieccy.“ — T. I. I. Warszawa 1824. (Pelesz 18).

¹⁹⁸ Ebbo III. 11, 14, 23; Herbord III. 30, 31 — podľa „Niederleho. Podobne aj Dán Saxo Gramaticus (†1203).

Pozoruhodné, že títo Rutheni sú v stykoch s Grékmi. Srv. Adama brémskeho II. 19: Nobilissima civitas Jumne, (tretí ostrov východne od Rujany), celeberrimam praestat stationem barbaris et Graecis, qui sunt in circuitu... Est sane maxima omnium quas Europa claudit civitatem quam incolunt Sclavi cum aliis gentibus, Graecis et barbaris... Urbs illa mercibus omnium septentrionalium nationum locuples, nihil non habet iocundi et rari (Niederle).

¹⁹⁹ Kerchelich, Notae praelim. 496 (nedostupné mi), Timon, Imago Hung. antiquae. Cassoviae 1733, 315. Pelesz, Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom. I. str. 19 (známe mi len z výpiskov Dr. J. Murina, ktorému týmto za ne ďakujem).

²⁰⁰ V terminológii cirkevnej takmer do dnešných dní. Srv. priv. Jána II. z r. 1561: Religiosorum Fratrum Ruthenorum = basiliani (Basilovits, Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovits — Cassoviae 1799. —) Plebanorum Ruthenorum (ib. 34), r. 1693: Ritu Ruthenorum, Plebaniam Ruthenicalem, Presbyteri Rutheni (ib. II. 34) atď.

Od tradície je pravda len kroček napr. schematizmy prešovskej diecézy i dnes označujú reč čisto slovenských obcí „lingua Ruthenica“, výnimočne i „lingua Slavo-Ruthenica“. Len pri „lingua Hungarica“ sú skôr smerodajné. ?

Už sme upozornili, že miestne názvy z koreňa „ros“, „rus“ v dávnej Gepidii (Slansku) sú podľa všetkého jazykovými stopami po Dákoch (Thrakoch)²⁰¹ a vyslovili sme domienku, že s tým súvisí i názov bichorského biskupstva „orosiensis“.²⁰² „Orosius“ je i osobným menom kresťanským. Tak sa volá napr. kronikár, o ktorého objektivite sa nepriaznivo zmieňuje jeden z najstarších uhorských kronikárov, Simon de Keza.²⁰³ „Uros“ je meno opáta latinského kláštora na Pannonskej hore.²⁰⁴

Uros, Vros, Vrus, Wrus, Wrusti, Wros ap. je častým osobným menom v listinách 12. a 13. stol. nielen v Potisí, ale aj v celom Uhorsku a prirodzene i v starom Nitriansku.²⁰⁵ Pravdepodobne ide o os. meno domáceho, abo zdomácnelého pôvodu.²⁰⁶ Vyskytuje sa spolu s menami záposlovanského (československého) charakteru: Brana, Hrad ap.²⁰⁷ Miestne mená, odvodené od spomínaných os. mien²⁰⁸ nemožno tedy, najmä pred 13 stol. dávať do súvisu s Rusínmi, ak sa nemá riskovať historickou pravdou.²⁰⁹ Už aj preto, že u Rusov sa os. meno z koreňa „Rus“, „Ros“ takmer nevyskytuje.²¹⁰ E. Moór a i. poukázali aj na prípady, kde je pravdepodobnejší výklad miestneho názvu z maď. „rosz“, — zlý, rum, „ruz“ — rougeatre, ružový a „ruziu“ — potok. Za doklad ruského osídlenia možno považovať názov z koreňa „rus“ tam, kde sú na to aj iné poukazy (lingvistické, historické ap.). Len sám o sebe, zvlášť v dobe pred valašskou kolonizáciou, tejto preukaznosti nemá.

²⁰¹ Pozn. 11.

²⁰² Pozn. 93.

²⁰³ Endlicher c. d. (RHMA), str. 93/4.

²⁰⁴ Wenzel, cit. Árpádkori újokmánytár I. 215.

²⁰⁵ Wenzel, c. d. I. 346, 113; Knauz cit. MES I. str. 89, 90, 91, 93, 184; Endlicher, c. d. (Reg. Var. nr. 239), str. 699; Szentpétery, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. (Bp. 1923), str. 20, 38, 65, 200, 423, 508 a ib. 10: Huroz.

²⁰⁶ Srv. vsl. priezvisko Ruska a zsl. Rusko. Moór dáva Vrs, Ors do súvisu so slovom „vrš“ (ako pol. Warszawa, č. Vršovci).

²⁰⁷ Knauz, c. d. I. 89, 184.

²⁰⁸ Napr. „uilla Uruz“ v Reg. Var. (Endl. 645), Wruszwar k r. 1266 (Szentpétery, c. d. 451, 499).

²⁰⁹ Srv. Petrov, Materialy dlja istorii ugorskoj Rusi VI. (S. Peterburg 1911), str. 46: „Rusko mog byt' russkym, no mog byt' i rumynom (v našom prípade aj iným) — familii ot korňa Rus vesma obyčny u rumyn Ugrii a Transilvanii.“ Srv. i str. 210. A Sobolevskij (Živaja Starina III., 1893, str. 438): Nazvanija na -ovo (reže na -ov i -ova) v rodě Cudinovo, Lachovo, ... Poľakovo — proischoďat ot ličnych sobstvennych imen i prozvišč samyja raznoobraznyja etnografičeskija nazvanija.

²¹⁰ Petrov c. d. 46.

Dalekosiahle uzávery na *kompaktnosť* ruského osídlenia v Podkarpátí len na základe ojedinelých topík z koreňa „rus“ (i keď súvisia s etnickým názvom Rus, ako je to od valašskej kolonizácie), nemožno robiť preto, lebo vznik takého názvu umožňuje len okolica neruská, v ktorej byť ruským je zmienky hodnou pozoruhodnosťou. Tak na slovensko-poľskom okolí rieky Popradu u Orlova vznikla Ruská Voľa, pri nemeckých Krompachoch Slovenky,²¹¹ (pod Lašin potok)^{211a} Ruská Nová Ves na slov. okolíci Prešova, „Tótsóvár“ vedľa nem. časti Solivaru (Šváby), v protiklade k Slov. Raslaviciam (Tót-R.) Žipovu (Tót-Izsep)²¹² a Kajny (Tót-K.) Uhorské Raslavice (Magyar-R.), Žipov (Magyar I.), Ruská Kajna ap.²¹³ V národnostne smiešanom prostredí podkarpatských miest bola už od polovice 12. stol. príležitosť uplatniť sa okolitému slovenskému obyvateľstvu. Napr. na Spiši zaväzujú sa Nemci a Vlaši (Saxones et Latini) platiť desiatok tak ako ho platia spišskí Maďari a Slováci (sicut Hungari et Sclavi... in toto territorio Scepusiensi).²¹⁴ Pred valašskou kolonizáciou Spiš zná len zvykové právo Sclavorum, nie

²¹¹ V protokole vizitácie spišskej kapitule z r. 1700 stojí, že miestny kostol bol vystavený pred 400 rokmi katolíkmii latinského obradu, potom opravený obyvateľmi ritu gréckeho (J. Hradzsky, Aditamenta ad Initia capituli Scepusi. Szepesváralja 1903/4, str. 261). Že názov Sloviensky potok (obec: Slovenky) súvisí s patričným etnikonom, vidíme z maďarského názvu „Thothpataka“ (k r. 1263). Pôvodné slovenské obyvateľstvo r. katolíckej viery bolo tedy, ako vidno z názvu obce, slovenské.

^{211a} Štelbach pri Smolníku, maď. Lassúpatak, spomína sa r. 1344: nova montana seu aurifodina in vulgari Lassyn patak, in theutonico nomine Stilbach vocata“. Wagner, Anal. Scepusi. I. 204.

²¹² Z cirkevnej slovančiny? Izop je predmet, ktorým sa kropí svätenou vodou.

²¹³ Pozoruhodné, že aj na severnom pohraničí Slanska (najmä nad Užhorodom) usadzovali sa Rusíni do neruského prostredia, ako o tom svedčia hojné miestne názvy s prívlastkom „ruský“: Orosz Bisztra, Orosz Hrabocz, Orosz Volova, Orosz-p., pri samej hranici haličskej Ruszka, u Hrabury Orosz Bisztra atď. (podľa žup. máp v Petrovových Mat. VI.). Moór c. d. 133: dasz aber nicht die Kl. (Rusíni) die ursprünglich slaw. Bevölkerung dieser K. waren, geht aus ON. wie Ruszka (1332-37). Ruszká (1419) im K. Ung und Ruszkova (1411) im K. Mármaros klar hervor: diese Orte wurden noch von der ursprünglichen slaw. Bevölkerung so benannt, als die Ansiedlung der Kl. begonnen hatte: diese Slawen waren eben Slowaken.

²¹⁴ Wagner, Anal. Scepusi. I. 300.

však Ruthenorum či Russorum vedľa práva národov neslovanských. Ešte koncom 13. stol. je Rusín na Spiši takou mimoriadnosťou, že sa mu nacionalita stáva os. menom²¹⁵ práve tak, ako v Maďarsku a na západnom Slovensku.²¹⁶ V Michalovciach máme doloženú vedľa Nemeckej (Nemetucha) i Slovenskú ulicu (Thotucha) a slovenskú časť mesta (Thothmyhal).²¹⁷ Ale v podobnom súvisi sa uplatnilo len slovenské obyvateľstvo. Rusíni sa spomínajú ojedinele, i to väčšinou s pripomienkou, že sú hosťami (pristáhovalcami).²¹⁸ Zato nepovažujeme ani za potrebné šíriť sa na tomto mieste o československom charaktere nomenklatúry Slanska v najstarších uhorských listinách.²¹⁹ Táto nomenklatúra — najstaršie jazykové pamiatky slanských Slovenov — vykazuje národný svojráz, charakteristický pre východoslovenskú reč pamiatok stol. XV.,²²⁰ bohoslužobných kníh z r. 1750,²²¹ školských učebníc, kalendárov, novín a kníh zpred roku 1918 a reč dneška.²²² Platí to nielen o území Slovenov (Sclavi-tóti) dnes čs. časti Slanska, ale aj o území Republikou československou odstúpenom SSSR ako

²¹⁵ Hazai okm. VIII. 156.

²¹⁶ „Ladislaw ruteno“ k r. 1218 a 1232 v Ostrihome, Knauz, c. d. I. 218 (2877; „Dominico rutheno ... in Libele“ k r. 1235, Fejér III. 2., 459; — „Maladik rutenus“ v Turci k r. 1262, Cod. patr. VII. 83. — Rusíni sa ešte spomínajú u Ozny na Dráve (1267, Cod. patr. VI. 150).

²¹⁷ Sztáray okl. I. 95, 96, 99, 114, 115, 117, 135, 137, 150, 188, 191, 276, 279, 280, 282-3.

²¹⁸ R. 1337: iungit vineam Ozyph rutheni hospitis de eadem Wynna ... Sztáray okl. I. 132. Srv. pozn. 189.

²¹⁹ Pozn. 52, 53, 180 a 207. Srv. pozn. 1071 v Chal. St. Sl. 273.

²²⁰ Spišská kázeň z 15. stol. Srv. Sborník fil. Čes. Akad. VII. (1922), str. 100-127.

²²¹ Malí catechismus; Szv. Davida kralya 150 Soltari (v univerzitnej knižnici pražskej sig. 26. J. 96); Hlasz pobožného spivanya; Agenda ecclesiarum reformatarum. To jeszt: Szprava ... a Radoszcz sercza pobožného (Ib. sign. 33 K 127). Srv. Kleinschnitzová: autor kalv. knížiek „nemal na ume ani politiku, ani slávu svetskú, ani hmotný ošoh, chcel len pomôcť ľudu, aby sa mohol shovárať s Bohom svojskou, nie cudzou rečou — a, možno, nevdojak ho chránil pred pomaďarčením“. Sborník MS 1926, 21. — Na Východe tedy nešlo o nijaký ideový separatizmus ako pozdnejšie u kníh písaných západoslovensky (včítane štúrovčiny).

²²² Gramaticky spracoval východoslovenskú reč Adolf Urbán (Sárosi tót nyelvtan vázлата, Eperjes 1875 — nespoľahlivá); Dr. G. Kosceľník, Ivoický profesor, rodák z vsl. ostrova v Báčke (Gramatika bačvaňsko-ruskej bešedy, Srém. Karlovci [Srpska manastirska štamparija, 1923] — odhliadnuc od umyselného vkladania ukraj. terminológie, dobrá); prof. E. Dobranski (Slovjacka gramatika [Ojčizna] Košice 1941).

i Potisia dnes zmaďarčeného. Pôvodné slovanské osídlenie týchto zemí nielen podľa mena²²³ a reči,²²⁴ ale aj kultúry²²⁵ tvorilo s ostatným Slanským Slovenskom jeden národný celok.²²⁶

²²³ Srv. str. 20, 55/6 a názvy: Toth-zagyw (vedľa Magyar Zagyw (južne od Temešvaru (bulh. by dala Zazsdwa!); Vedľa Roztoka, Roztoacs (Cs. I. 743—bulh. a stredosl. by dalo Razr) názvy Tót—Hodos, Tót—ülés, Tót—Záránd, Tót—falu, Fel—Tót atď. (Kniezsa c. d. 313); východne od Samoša: Oláh—Tótfalu, Misz—Tótfalu, Giród—Tótfalu (ib. 310). Csarna Flur na Berettyó (Moór 23) s osadou Tóti (Cs. I. 626) Moór c. d. 133: In den K. nördlich der Theisz finden wir keinen einzigen tót Namen, aber ebenso finden wir keinen in den K. Gömör, Abauj, Torna und Nógrad. Diest hat seinen Grund natürlich darin, dasz in der Zeit, als sich die ON befestigt hatten, die Anzahl der slaw. Siedlungen in jenen K. noch so grosz war, dasz ein ON „Slawendorf“ zur Bezeichnung eines Ortes nicht besonders geeignet gewesen wäre. Porovnaj s pozn. 213 a v Čechách Tatobity, Všetaty.

²²⁴ Srv. p. 180 a str. 90/91.

²²⁵ Z topogr. mena Gerzsenyö (Kirsano, Krisano, Gersano — Cs. I. 415 — na juh medzi Užhorodom a Mukačevom), ktoré podľa Moóra, Kniezsaťa a Stanislava je od slova kríž, vidíme, že aj podkarpatskí Slovania zpred valaško-rusínskej kolonizácie podliehali latinizácii tak ako inde na Slansku (vidz pozn. 278). Rusíni nie sú a neboli latinskými katolíckymi, prečo ani nemajú slova kríž, ale chrest. St. Györffy v Ung. Jahrb. 1926, 151/2: „Die siebenbürg. Dörfer mit dem Namen Tótfalu können aber nicht serbisch gewesen sein, denn z. B. der Pfarrer von Nagytótfalu in Komitat Bihar bezahlte in den Jahren 1322/37 Zehnte an den Papst“.

²²⁶ Za kultúrno-náboženský a národný celok považuje potiskú geograficko-historickú jednotku, ktorá súdne i exekutívne podliehala centru vo V. Varadíne, V. Chaloupecký (cit. St. Sl. 273 a 123), opierajúc sa pri tom hlavne o zápisy registru varadínskeho. — R. Rauscher (O registru varadínskem. — Bratislava III. z r. 1929, str. 307-326) dokazuje konfrontovaním znení ordálnych formulárov z Varadína, Poľska a Nemecka, že i varadínska „Pravda“ súvisí s ordálnym ritom nemeckým (323), ktorý ju ovplyvňoval českým prostredníctvom. Str. 324-5: právni ústav dušníkov vyskytá se především v zemích českých a částečně v zemích polských a srbských. A možno opätne říci s plnou jistotou, že tito dušníci nejen svým slovanským názvem, nýbrž i právním obsahem se plně shodují s dušníky ze zemí českých.“

Keď si uvedomíme, že zo zápisov registru je patrne značne silné ovzdušie gréckej cirkvi u obyvateľstva Slanska a napriek tomu vidíme prenikať do Potisia kultúrne vlivy nie teritoriálne bližšej a pravoslávnej Rusi, ale latinskej Moravy (s Nitrianskom) a Čiech už v dobe pred pol. 13. stol. nemožno nehľadať príčinu v prevážne západnej orientácii Slanska, napomáhanej aj jazykovou jednotou so západnými súdeňovcami.

(ovčiarska)

REŠTAURACIA „STAREJ VIRY“ ZA VALAŠSKEJ KOLONIZÁCIE

A) *Jus Valachorum (Ruthenorum)* a „valach“ („rusnak“)

Pôvodné slovenské obyvateľstvo zaujalo do XIII. stol. úrodné a ľahko obrobiteľné plochy Slanska. Po polovici XII. stol. posunovali nemeckí a vlašskí kolonisti, i keď nie samu hranicu ľudského osídlenia, tak aspoň čulý mestský ruch priemyselného, obchodného a kultúrneho života krajiny do vyšších polôh Gemera, Spiša, Šariša, Zemplína a iných podkarpatských oblastí Slanska. Ale i tak zostalo „na Huroch“ veľa nevyužitej plochy. Jej zužitkovania sa ujala posledná kolonizačná vlna, zvaná valašskou (pastierskou). Na rozdiel od doterajších, jej jadro nebolo na severozápade Európy, ale šírila sa práve naopak: z Balkánu po Karpatoch, stredoslovenských a prímoravských horách skoro až k Dunaju.

Táto ovčiarska (valašská) kolonizácia bola vo vývoji národného hospodárstva organickým pokračovaním kolonizácie nemeckej (roľníckej) a takým bol aj jej právny podklad. Valašské právo (*jus Valachorum*) bolo v podstate iba na pastiersky spôsob života aplikovaným právom nemeckým (*jus teutonicum*). Zato sa v listinách často zamieňajú i názvy analogických pojmov (šoltys-knež ap.^{226a}).

Popudom valašskej kolonizácie bola snaha jak panovníka tak i zeme-
pánov zvýšiť príjmy zo svojich majetností. Pri nadbytku lesov, zachova-
ných ešte i po veľkej kolonizácii mestsko-roľníckej (vlašskej a nemeckej), najmä ak ho doprevádzal úpadok baníctva, nepredstavovalo dre-
vné bohatstvo pre zemepána takmer nijaký príjem. Zato vítal veľmi rád nových lokátorov, ktorí, po dojednaní podmienok, priviedli do jeho lesov a na jeho doteraz nič nevynášajúce planiny a hole valachov so stá-
dami oviec a kôz, ako nový zdroj príjmov. Majúc vo výhľade pozdnejší

^{226a} Na Zemplíne sa objavujú väčšinou priezviská Knežov, na Šariši a Spiši zas väčšinou Šoltys.

X zemplín. prírodné (i)ščar do Hur do deal = prepadol sa
načisto (pôvodne = z roviny ústiel do hôr)

výnos, radi sa zriekali zemepáni na pár rokov i dôchodkov, aby len ľahšie valachov prilákali.

Medzi obvyklé výsady valašského práva patrilo oslobodenie od sjednaných dávok na 3 alebo až 24 rokov (podľa okolností) a priznanie vlastnej jurisdikcie na čele s „knežmi“, vojvodami alebo krajníkmi — tedy vyňatie zpod právomoci štátnych zákonov (*exemptio*). Súčasťou valašskej samosprávy bola samozrejme aj autonómia cirkevna,^{226b} ako to už poznalo aj právo nemecké. Pri ďalšej — usadlostnej — fáze valašskej kolonizácie (pastiersko-roľníckej), keď medzi uvedenými výsadami bolo aj pridelenie dedičných lán, pamätalo sa pri výmere i na popa, prípadne i na cerkev. Tejto okolnosti listiny len zriedka venujú pozornosť, keďže pre príjmy zemepána bola bezvýznamnou, nakoľko pravoslávny kňaz od dávok väčšinou oslobodený nebol.

Za toto brali na seba novousalašení valaši povinnosti rázu vojenského a policajného, odvádzali vrchnosti dávky v naturáliách (dvadsiatu z oviec, syr, hune ap.) a zpravidla i dávky peňažné. Valašské dávky však boli vždy nižšie než dávky usadlých poddaných a hlavnou výhodou „Valachov“ bolo to, že nepodliehali poddanským robotám.

Najmä v 13. a 14. stol. nebolo pre lokátora veľkou ťažkosťou sohnat pastierov respektíve osadníkov, keďže slobodný a ľahký život valašský bol lákavým vnaďidlom poddanského ľudu, ako to vidno z častých zákazov priberať medzi valachov sedliakov a vôbec ľudí z jedného panstva na druhé. Keďže sa tieto zákazy veľmi nerešpektovaly, najmä čím viac sa v 14. a 15. stol. zhoršovali sociálne pomery sedliakov, pripútal sa sedliak r. 1514 nevoľníckym zákonom k zemi. Toto sťažovanie shromažďovania nových kolonistov nútilo lokátorov sháňať sa po nich ďalej, najmä u nenáročných Rusínov. Práve zato trimalo v 16. stol. osídlenie valašskej obce i 20 rokov a nepohrdlo sa pri tom ani zbojníkmi, ¹² Cigánmi trestancami a ubehlíkmi. zbežno

Keď sa lokátor zhostil svojej povinnosti, stal sa starostom valašskej obce — knezom (šoltysom) a predstaviteľom jak valašskej samosprávy (sudcom), tak aj vrchnosti (vyberal pre ňu dávky). Keď šlo o valašské osídlenie obce, dostal šoltys (knež) okrem lánov, trvale oslobodených

^{226b} Srv. Decr. VI. Maximiliána z r. 1574: Art. 4. § 1: Ab his vero Ruthenis, et Valachis, qui domo carentes, in alpibus, et sylvis pecora aluunt; media tantum dicae pars exigatur, ... § 2: A reddendis tamen Decimis videntur exempti esse debere; postquam eas ipsi suae Religionis Episcopis, et Sacerdotibus dare soleant. (St. Werböcz, Decr. generale Incl. Regni Hung. I. — Budae 1844 — str. 528).

od poplatkov, a prípadne villagia²²⁷ (návsia) i právo na mlyn abo valch, krčmu, pílu, lov, remeslo (vapnárstvo, varenie piva, pekárstvo, súkeníctvo) ap. Jako u nemeckého práva špecializovali sa čo lokátori hlavne Nemci (hoc nimi privedené obyvateľstvo nebývalo vždy nemecké),²²⁸ tak aj lokátormi podľa valašského práva bývali zprvotku Rumuni. Často podľa lokátora dostala osada aj svoje meno.²²⁹ Je evidentné, že národnosť lokátora nerozhodovala o národnosti ním posháňaných kolonistov, medzi ktorými bývali príslušníci všetkých susedných národností.

Takýto pestrý etnický obraz názorne máme zachytený v bohatých dokladoch o valachoch oravských. V listine z r. 1585: „20 colonorum Walachorum possessionis novae Wielke (p.) Ondreyowske vocatae“ a v jej chotári sa uvádza „pascuis Polsky Salas vocatis“²³⁰. V bohatom menoslove oravských valachov a či rusnakov z r. 1624 sú také priezviská: Slovak, Slowiak, Czech, Czessyk, Slezia, Slezek, Morawčyk, Rusyn, Russz, Lach, Polak, Poliaczyk, Poliatsky, Vhrow, Uhryk, Neme, Poliak Cygan, Jakub Cygan, Walek Cyganek, Horwat, Tatarjk, Rumun²³¹ ap. To isté, čo tieto priezviská z etnikon, hovoria nám aj priezviská z mien geografických ako Kurczin, Tyssczan, Tyscon, Koyš, Lypták, Lyptovec, Zwolencyk, Zilinsky (sl.), Goralka, Zywach (p), Hanak (mor.²³²) ap. Na uvedené susedné národnosti poukazujú aj mená kedysi valašských chotárov: Špizakówka, Špizakowski, Turňanska, Cisanówka, Morawówka, Slezakówka, Kozakowski, Litwówka, Lachowski, Wegrzynówka, Medziarówka, Niemcowa rola, Horwatówka atd.²³³

²²⁷ Srv. meno vsl. obce Világy u poľských hraníc.

V Milpošu dostal som na otázku, čo znamená „vilagy“, ktoré v reči spomenuli, odpoveď, že to, čo „daleko a brih“, „veľo toho jest a nič z toho“ (zeme).

²²⁸ Srv. listinu vatislavského biskupa Tomáša 1. z r. 1248: Volumus eciam, quod in eadem silva non locentur Teutonici, sed Poloni iure teutonico vel alii... — Jahresb. d. Schles. Ges. 844, str. 98 (L. Peřich c. d. 75). R. Koebner: schon sehr früh sind slavische Bauern in Gemeinden deutschen Rechts zusammengeschlossen worden (ZGSch. LXV. Ib. 77). L. Peřich: část slovanckých obcí při přeměně na německé právo dostala i německé jméno (c. d. 78).

Chaloupecký, cit. Valaši na Slovensku: ...bylo by chybou domnívat se, že německá kolonisace má převážně německý ráz a že byla dílem toliko Němců. Jde tu spíše o nový systém, který ve svých rozmanitých právních, hospodářských a sociálních formách, z nichž nejdůležitější je zakládání středověkých měst, zmocnil se dalšího pásma půdy zemědělsky způsobilé, až do té doby na větším díle zaujaté lesem.

²²⁹ V listine z r. 1526: Szerencsy Ruthenus — Szerencsfalva (Kadlec c. d. 268). V listine z r. 1512: Lazarus kenezius — Lázárfalva (ib. 489) a z r. 1568: eidem Domkovi kenezio — Dumkofalva (ib. 491) ap.

²³⁰ Wl. Semkowicz, Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa górnej Orawy I. (Zakopane 1923), str. 14—15.

²³¹ Ako veľmi obyčajné a časté krstné meno, nemožno názov „Roman“ a jeho odvodeniny bezpečne považovať za etnikon takmer nikde. Srv. „podludnik Ruman Polak“ u Wl. Semkowicza c. d. II. (Zakopane 1939) str. 174.

²³² Wl. Semkowicz c. d. II. str. 133—210.

²³³ Ib. 373—418.

Že uvedené mená sú skutočne odleskom národného a rečového složenía oravských valachov alias rusnakov vidíme z mien²³⁴: Dragosz, Karasow, Baltazar, Jozaffcyk, Kanwyčer, Kajan, Pidio, Furinda, Kyka, Kazar, Koman, Fyzur, Basral, Freno, Buzak, Petran, Kalemén, Trgula, Grenio, Kurilo, Mynio, Gracz, Ferleta, Badan, Bogdal, Borfeljk, Kodia, Hustaffa (jhoslov. rum. tat.); Henzl, Hekel, Fleis, Grosz, Knap, Kocman, Schrot, Hans, Zizman, Lenhart, Ulman, Slosser, Ssindler (nem.); Pentek, Hitetlen, Jagyudik, Owad, Semera, Jagyud (maď.); Galuska, Jagelka, Chlud, Noga, Siroka, Glod, Natiasta, Wludar, Wrona, Voycech Godawa, Garnczar, Kelbasa, Ossczenda, Kocantka, Genzičak (g—j), Glovnyk, Kviatkowa, Kempa, Hadwiga Staronka, Zembal, Broda, Krolowic, Mroz (pol.); Rosynsky, Ssinal, Orolym, Choloy, Diemyter, Demetiur (rus.). Absolútna väčšina mien má charakter československý (úzkohlasie, g>h, slabikotvorné r, l; skupina kv, je, -dl-): Hrassko, Hlad, Hlasny, Hlavacyk, Hradkow, Hlawničak, Wrona, Mračniak, Slamka, Straka, Strakowska, Drahy, Dlabyk, Hranica, Hrnčar, Przczk, Krcmyk, Mrdol, Brdon, Strbawy, Swrček, Wlk, Oprhal, Srna, Brdak, Krssiak, Trpka, Hrcka, Brdarčik, Wrlow, Brhlowa, Prdala, Brna, Kveton, Gelen, Ssydlo, Sadlo a i. Samozrejme mnoho je stredoslovenských dialektizmov s ó, ia, ie a slovník: Buožyk, Gruoň, Greguorka, Buožek, Nuota, Nuoska, Polgiak, Sedliacyk, Kosstial, Lansstiak, Pieckowa, Mattkowiech, Tomowiech, Wriedok, Priewoznyk, Dyumbier, Debnarjk, Oškvarek, Benda a české: Gyryk Tyl, Pietka (Pětka). Pravda, bolo by neprírodné, aby sa nenašli u uhorských valachov aj poukazy na vsl. živel. Ovšem len vzhľadom na susedenie medzi menami čs. charakteru možno s väčšou pravdepodobnosťou prísudzovať jemu zmenu d,ť, na dz, c; o>u; št>šč; ě>i. Jemu patrí hiátové h, priezvisková koncovka -č in, -ov a vsl. slovník: Pescyk, Maczey, Dzuro, Dzuryk, Dzurian, Kucelka, Onczo (Ondžo²³⁵), Hančyn, Halesska, Bulec, Bulčik, Kassczin, Panczarjk, Pyssczek, Pryk, Pastyr, Romančyn, Kapkow, Kubiczyn, Koval, Kubo, Weyačka, Odrobina, Marčak, Bajtek, Wirbowa, Spolnik, Woydila, Dluhosz, Csarnjk, Rozmus, Rozumkow, Rozumek, Opalka, Knezyk, Baczyk, Lačny, Perlyk, Naczaty.

Takto oddeliť mená vsl. nemožno v prípadoch, keď majú spoločný tvar s ostatnými nárečiami československými alebo poľskými. Samozrejme, mená Rusnak (veľmi časté), Valach, Valašek nemožno len tak pririeknuť ani vsl. ani rusínskej alebo inej národnosti pre ich všeobecný význam sociálne-právny a konfesionálny. Len o prvom možno súdiť, že je z oblasti východoslovenskej.

Podobný stav nachádzame v etnickom složení aj u valachov gemerských v r. 1686 a 1688²³⁶: Steller, Orthein, Hritz, Helpen, Sandor, Farkas, Varga, Gency, Fedorkoviech, Miklusoviech, Tobiasoviech, Pukansky, Genczensky, Kozar, Kristoffich, Sesták, Teslar, Balczo,²³⁷ Laczny, Matussov, Oravec, Liptak, Paliczka, Schebek, Kral, Sopka, Andraškin, Michaliku, Denko, Puposik, Holovar, Holovka, Gécs, Jobágyi, Lörintz, Csuno, Pál, Biridla, Lacz, Szarka, Blasko, Maxi, Belus, Vranko, Szlovák, Kvaszni, Koscel, Zatroch, Hovász, Uhrák, Liko, Vrtako, Usvák, Brendzar, Gyurán, Filo, Kaitalik, Spirko.

Takto vzniknuté obce, pravda, podržiavali si meno práva, na základe ktorého vznikli (possessiones valachales, possessio Ruthenorum). Obce svoju právnú valaškosť (rusnackosť) zdôrazňovali, keďže ona im zaru-

²³⁴ Vidz pozn. 232.

²³⁵ Oňžo, deminutívum (v detskej reči) k Onda-Ondrej. Srv. Macej-Mačo, Jozef-Jožo, Jan-Jaňo, Michal-Mižo (<Mišo).

²³⁶ Schwartzner, De Scultetis per Hungariam quondam obviis, (Budae 1815) str. 178 a 181.

²³⁷ Srv. vsl. priezvisko Balčak.

čovala ich výsady. Vrchnosti zase preto, lebo od nej závisely poplatky obce. Z valašským právom prejmali Slovania nielen životnú formu a náplň od etnických Valachov (Rumunov), ale aj odbornú terminológiu, súvisiacu s týmito formami života.²³⁸ A keďže súžitie na valašský, v starších fázach quasi kočovný spôsob, nezostalo bez vzájomného ovplyvnenia, vytvorilo sa typické valašské spoločenstvo ľudí, miestami viac či menej heterogenné (složené z príslušníkov okolných etnických a regionálnych prvkov),²³⁹ inde zase etnicky takmer

²³⁸ Magura, Minčol, Prislop, Hoľa, Certyz, Hoverla-Vihorlat-Hirlata, Kičera, Kikula, javorina, diel, paseka, grun, poľana, salaš, košar, bača, brendza, bunda, bekeš, geleta, koliba, putyra, redykac se, žgrapac-grapa, tanistra, ženčina, carina, mačuga, džama, demikat, bojar, kulaša, keľtovac, gajdy, fujara, strunga, rumigat, cap, čutora, klak, sklagač se, kľagač, urda, vátra, krdeľ, pirta atď. Srv. J. Stanislav, Československá mluvnica... (Praha-Prešov 1938) 144. Podľa D. Cránjalu (Rumunské vlivy v Karpatech, Praha 1938, 197—445) siaha pôvod niektorých valašských slov až k národom predslavanským, Trákom a Dákom. Mnohé z valašských výrazov prijali sami Rumuni od Slovanov. Niektoré z tých výrazov sú zase známe len u Slovanov balkánskych a karpatských.

²³⁹ Srv. str. 66 a ď. Ako príklad obce osídlenej smiešaným slovensko-rusínskym spoločenstvom valachov uvádzam Šomu v okrese Šabinov. Slovná zásoba a syntax šomskej hvary je typicky východoslovenská. Typické „slovjacizmy“ š, ž, dz, c, o>u, kvalita vokalizovanosti r, l (ar), skupina -dl-, úzkohlasie, strata epentetického „l“ sa miešajú s rusí nizmami s, z miesto vs. š, ž, tvrdé de, te, ne, le, di, ti, ni, li, širokohlasie, zmena o>i, e>i: „De jes bula? U sušida. Co jes tam robila? Bula jem s kudiľu. Co ste ša tam dohvariali? S parobkami zme figľovali. Keľo vas tam bulo? Ta Kopčakova, Mikitova (časté os. m.), Čarnickeho Mikolaj, Poračiv Onda, Marčin Joško... no pulna chyža nas tam bula. — Ja už lačna, ta prišla'm domu ša najisti. Co ste navarili? Halušky s poliuku, ale dzecko moje, eščik nehoto. Ta mi dajte kuščik chliba. Jaka s'šmišna! Doraz obid. Ale dajte mi, bo ja idu litati.“ Zachytené jednotlivé vety: Rucila jem motovidlo na stranu. — Na sred roli — Stredok. — Na voži. — Šahovina. — Zymno. — Na pijd. — Mliko. — Korova. — Porožny. — Striblostriberne. — Prebira-preplita. — Ruciti. — Pozdraviňa. — Kratky. — Sokyra. — Stvartek. Ti nebude zimno, bos ša oblekla dobri. V liši. — Najisti ša ap. (Podľa vlastných zápisov v Šome, jeseň 1944. Správnosť odpočúvaných záznamov som si overil u Jur. Mikitu, 26-ročného roľníka).

Valašský charakter Šomy sa traduje v šarišskom porekadle: „no ale že vas tu, ani v Šome jahňat!“ Skutočnosť, že vyššie položené a neprístupnejšie obce (Olejník, Milpoš, Lucina) hovoria vzorcovou vsl. rečou, iba potvrdzuje, že odôvodnenie reči rusnakov treba hľadať predovšetkým v etnických složkách kolonizácie, a nie všetko svaľovať na asimiláciu.

Vsl. človek je veľmi citlivý i na najmenšiu dialektickú odchýľku, ktorú veľmi zveličuje, čoho som nenašiel nielen u Rusínov a na Západe, ale ani v cudzine. Napr. v r.kat. Sengľari mi tvrdili, že v susednom gr. kat. Lačnove „hutoria tak dakus po rusky“. Keď po zistení v Lačnove som svojim šengľarským informátorom to vyvracjal, nepopustili a poukazovali, že slovenské (=šengľarske) chlieb, mlieko, dzievka Lačnovčani povedia „po rusky“: chlib, mliko, dzivka, hoc je práve toto najrozšírenejšia výslovnosť východoslovenská. Podobné zjavy, keď vsl. dialektické rozdiely nerusnaci nazývajú „ruskými“, súvisia pravdepodobne s reminiscenciou na rôznu dobu osídlenia a pôvod z rôznych dialektických vsl. skupín takých susedov.

jednoliaté, súrodé a rečove jednoznačné,²⁴⁰ i keď kultúrne a sociálne značne akomodované.²⁴¹

V hornouhorských oblastiach bol každý Valach (Rumun) pastierom, podliehal pod valašské právo a vyznával pravoslávnu vieru. I tak zostalo jeho meno názvom jak pre pastiera, tak aj pre príslušníka valašskej obce a „staroverca“. I v prípade, keď šlo o pastierov a občanov národnosti slovenskej, rusínskej, ba i poľskej, českej, nemeckej, cigánskej atď.²⁴²

²⁴⁰ Vecný a vzorne kritický Rus, Alex. Petrov, odmietol tvrdenie Sama Czambla, ktorý i napriek vzoanej vsl. reči Slovjakov-starovercov ich pôvod mal za ruský, takto:

„No, jesli eto tak, togda nevoľno javljajusia voprosy:

1. vseгда li Slovjaki-katoliki i Futerane nyně — byli takovymi i v prošlyja stoletija? Ne byvali choť čast' ich uniatami, a raněje pravoslavnymi (t. j. po Cambel'u — ruskimi)?

Tot že samyj vopros, no naoborot voznikajet otnositel'no predkov nyněšnich Slovjakov-uniatov.

2. Jesli Slovjaki-katoliki i Futerane — po proischoždeniju Slovaki, a Slovjaki-uniaty — russkije, to neuzeli raznica v proischoždeniji ne otrazilas' niskoľko na ich reči (Materialy dľa istorii ugorskoj Rusi VI. — S. Peterburg 1911 — str. 98-9).

Že sa rôznosť v reči Slovjakov podľa náboženstva neodráža, vysvetľuje práve účasť slovenského živilu na valašskej kolonizácii, ktorej dedičstvom je aj zachovanie vymierajúcej gréckej viery vsl. predkov.

²⁴¹ Jak sa spoločenstvo valachov či rusnakov navzájom ovplyvňovalo, vidíme zase na menoslove oravských valachov. Tam býva, bez ohľadu na to, či ide o priezvisko české, západo- alebo stredoslovenské, poľské alebo iné, krstné meno zo sféry pravoslávnej (Wasil, Roman, Staško-Stacho, Fedorko-Fedko, Lawro), maďarskej (Ferenc, Janosz), nemeckej (Hans) ap.

Ale vzájomná akomodácia kultúrna neväz' len v reči a menách. „Zvláštni serii pěkných dřevěných kostelů poskytuje dodnes župa šaryšská... Jsou uchovány v horách... Nevadí mi ani to, že jsou řecko-katolícké... jsou podobny úplně ostatním na Slovensku a z moravských jsou jim podobné na př. dřevěný kostel ve Velké Habrově u Ostravy a v Tiché na Valašsku, právě tak jako jsou příbuzny nejbližším (dřevěným) kostelům v Polsku na druhé straně Karpat, na př. dřevěnému kostelu v Tyliži, ve Stavišti, v Gryvaldově, v Mušině atd. Jest to vše jedna a táž stavební kultura slovanského lidu po celých Karpatech“. — J. Vydra, Lidové stavitelství na Slovensku, Praha 1925, str. 166 (Chaloupecký, cit. Valaši na Slovensku). — Ovšem v tých istých valašských Karpatoch je badateľný na gr.kat. cerkvách i vliv západnej gotiky.

²⁴² Vsl. rodák, K. Wagner v c. Anal. Scepusii I. 429 poznamenáva o vikartovských valachoch: Valachorum nomine non intelliguntur hic populi Transilvaniae finitimi, sed gregum Pastores, qui Scepusiensibus, Liptoviensibus etc. Valaszi audiunt. — Podobne i Schwantner v cit. De scultetis... 78: vt Valachi non gente, sed vitae genere talis intelligendi sint (Lucius in Schwandtneri SS. rer. Hung. Tom. III. p. 459...) Z novších K. Kadlec c. d. 264: Valachem rozuměl se každý, kdo žil po způsobu valašském... Také „právo valašské“ stalo se přístupným každému, kdo se mu chtěl podrobiť, a komu se hodilo... zda Rumun či Rusín či po případě kolonista jiného národa... Avšak nejen vrchnosti rády povolovaly novým osadníkům svobodu

Podobný vývin podstúpilo aj meno druhej typicky pastierskej národnosti, ktorá sa do Uhorska dostala, okrem niekoľko výnimiek, cestou toho istého valašského práva: Rusínov.²⁴⁸ V Uhorsku sa termín Ruthenus vzájomne zamieňa a strieda s termínom Valachus ako ten istý pojem.²⁴⁴

Meno rusnak, ktoré je presným prekladom stredovekého významu slova Ruthenus vzniklo z kmeňa rusn- (Rusin-) západoslovenským lokalizujúcim sufixom -ak. Znamená tedy obyvateľa niečoho (srv. obyvateľ mesta-meštiak, Trnavy-Trnavák, Krajny-Krajňak,²⁴⁵ Prahy-Pražák ap.). Aké bydlisko vyjadrovalo sa slovom rusnak? — Rusko nie, lebo by sme potom mali Rusák. Rusinsko tiež nie, lebo by vo vsl. reči bolo dalo Rusiňak²⁴⁶ > *Rusňak.²⁴⁷ Ide tedy o základný tvar *rusinný, od kto-

valašského práva, právo to bylo vyhľadavano samými kolonisty, poněvadž jim poskytovalo větší výhody, než kdyby byli... obyčejní sedláci. Rumun, D. Crânjală, v c. d.416: jméno Valach samo o sobě není ani v Karpatech důkazem rumunské národnosti, jako jim nebylo ani na Balkáně.

²⁴⁴ V býv. Podkarpatskej Rusi zaberaly lúky a pastviny 25,9% povrchu. Jar. Korčák upozornil r. 1932, že iné obyvateľstvo by omedzilo rieky a lesy i v tejto prírode. Ale „karpatskí Rusové milujú pastevectví a netouží po orné pôde. Prihlášky o prideli pody, podané SPU v Užhorodě týkaly se z 88% pastvin a jen z 12% pody orné. Při tom však do karpatoruských měst se máslo dováží z Čech nebo z Moravy, neboť karpatskí Rusové milují jen pohodlné pastvectví primitivní. Zempl. Slováci mají o nich toto pořekadlo: „Rusnačok keby bul carom, nescel by lem kartošky s mlíkom a na otave spac“. Zdá se, že karpatoruskému obyvateľstvu není pastýřství jen zaměstnáním, jež mu vnútily přírodní podmínky tamní, ale že vyplývá také přímo z jeho etnické povahy.“ (Tlačou nevydaná „Otázka karpatoruská“). — Ludová pieseň rusínska hovorí charakteristicky: Lubiv by oraty / šist volov honyty / keď by dachto prišov / za plužok deržaty.

²⁴⁴ „Rutheni vel alio nomine Volachii... certi Rutheni seu Volachii... ex iisdem Valachis et Ruthenis... hos quoque Ruthenos seu Valachos... ipsi Volachii“ píše r. 1576 Katarína Zrinyiho cisárovi Maximilianovi, mysliac oravských poddaných (Wl. Semkovicz c. d. II. 4—7). — „Rutheni et Valachi, illi etiam, qui licet domos non habeant, in tuguriis (salašoch) tamen habitantes non contemnendam pecorum summam alunt“ — usnesenie snemu z r. 1563 (K. Kadlec 267). — „A Valachis vero pecorariis ac Ruthenis“ — usnesenie z r. 1567. St. Werböcz c. d. 506. — Ab Ruthenis et Valachis Decr. z r. 1574 (ib. 528). — „olachis scilicet et rutenis“ v listine z r. 1393 (Sztáray okl. I. 522). — „Rutheni et Valachi“ sa spomínajú pri dobývaní Muráňa (Chaloupecký v cit. Valaši na Slovensku cituje Istvánfyho Hist. lib. XVI. 184).

²⁴⁵ Krajňak je veľmi častým priezviskom vo vsl. oblasti.

²⁴⁶ Časté vsl. priezvisko Rusiňak a zmaďarčené Ruszinyák je iste tvar s významom pôvodne etnickým ako priezviská Nemeč, Maďar, Polak, Talian ap. Priezviská Rusnak a Valach do tej kategórie nepatria (vidz str. 67).

²⁴⁷ Rusňak < Rusiňak vsl. akomodáciou „s“ k nasledujúcej mäkkej spoluhláske. Srv. jasné (nebo) — jasné (slunko švici), železny — želežničar, rozcahne — rožčažne ap.

rého je možný vsl. tvar *rusinnak > *rusnnak > rusnak (srv. Hanná-Hanáč, ale Brno-Brňák). Suffix -ný, o aký tu ide, označuje v čs. nárečiach okolnosti vzniku.²⁴⁸ A vskutku, to, čo Západ označuje slovami na Horniakoch- na Dolniakoch, na Východe vystihujú výrazy na Rusnakoch (=na Huroch) — v doline. Pôvodne tedy pojem *rusinný označoval asi protiklad pojmu dolinný.^{248a} A rusnak podľa toho znamenalo obyvateľa obce vzniknutej na Huroch. Nie je to ešte celý význam, lebo v tvare *rusinný ide o adjektívum nie obecné, ale zobecné z vl. m. Rusin. Keďže vieme, že za pastierskej kolonizácie nešlo u tvarov Valachus a Ruthenus o názvy etnické, jako jim rozumieme dnes, ale sociálne právne, jedine takýto sociálne-právny význam možno pripisovať i koreňu Rusin- v slove *rusinný a rusnak. Len preto, že slovo rusnak bolo pojmom v ohľade národnom širokým, v sociálnom a náboženskom však špeciálnym, ujalo sa i medzi Rusínmi. Ovšem ako cudzie slovo, čo vysvitá i z merusínskej plurálovej formy „rusnaci“ (r. by malo byť: rusnaki). Ak pre neznalosť toho základu a významu slova rusnak sa rado z neho vyvodzoval ruský pôvod všetkých vsl. rusnakov, dnes tomu výrazu možno priznať len opačnú dôkazovú hodnotu: vsl. ľudu je slovo Rusin, Rusiňak nie domáce, ba neskoro zdomácnelé, lebo už neprekonal starý domáci vývin si >ši.

Keď rovnítko medzi termínmi Valachus a Ruthenus dávajú doslovne alebo obsažne pramene (ako sme videli), historikovi ostáva len konštatovať: valach a rusnak znamená 1. pastiera²⁴⁹ na rozdiel od sedliaka, 2. príslušníka obce, založenej abo dodatočne dotovanej valaško-rusínskym právom, 3. pravoslávneho (od unie gréckokatolíka).²⁵⁰ Po národnosti

²⁴⁸ Mihál, Slovenská gramatika. Bva 1943, str. 100.

^{248a} Srv. analogiu na druhej strane Karpát: Poľští horalé stále zovú rovínu a její obyvatele Lachy (Lach = Poliak). Kunik: Lechica Kwart. XII. 506. — Niederle, Sl. Starož. 1/III. 227.

²⁴⁹ R. 1565: „Valachi enim et Sclavi“ je v súčasnom nemeckom texte preložené „die wallachen und windischen paurn“ a aj zo smyslu celého textu vysvitá, že Valachus=pastier, a Sclavus=sedliak (Tagányi Kar., Magyar erdzeti oklevéltár I. Bp. 1896, str. 106 a str. 140). Očsem už v listine z r. 1547 máme doklad, že aj Wend-Sclavus býval valachom na Hrone: „bej der Graan den walachen oder winden“ (Ib. 46). — „Pastorum, quos walachos nominant“ k r. 1565 (Ib 98). — V urbári z r. 1626 o Bzine Valaskej stojí, že v nej bývajú „rusnaci“ (az kiben orozok lankak) na rozdiel od Bziny Sedliackej (az kiben jobbagsagh lakik) — A. Kavulják, Valasi na Slovensku. Sborník na počesť J. Škultétyho, MS 1933, str. 344). — „Dubowa Colonorum (Sedliacka) et Valachorum (Valaská)“ spomína sa v listine cis. Rudolfa II. z r. 1606 (W. Semkovicz c. d. I. 25).

²⁵⁰ Srv. pozn. 121a 342 i str. 59.

týchto valachov a rusnakov treba nám práve tak ešte pátrať, ako po národnosti ľudí, označovaných vsl. termínom „bošňak“,²⁵¹ „talian“,²⁵² „poľak“,²⁵³ burgar^{253a} ap. V tom nás nesmie pomýliť ani historizmus zvratu „Valachi et Ruteni“ a naopak, „Valachi, Rasciani, Ruteni“, keď ide o dobu a miesto, pre ktoré je už až toľkoraký etnický podklad zvratu nepravdepodobný. Pravda, kde je Ruten a Valach v rovnocennej spojitosti s menom iných národov (Hungari-magyarok, Sclavi-tótok, Poloni, Germani), tam chápeme ich zpravidla etnicky: Rumun, Rusin.²⁵⁴

Vsl. adjektíva k tvarom valach a rusnak sú dnes: valasky (olasky), rusky. Pri menách s takým prívlastkom musí si tedy historik dať pozor na prípady, v ktorých tento prívlastok neoznačuje národnú, ale právnu a či cirkevnú stránku veci.²⁵⁵

²⁵¹ Podomový obchodník, ktorý všetok svoj tovar nosí na prsiach. Na Slovensku býva to dnes chudobný rusnak, zväčša Rusin.

²⁵² Kto tak rozpráva, že ho nerozumieť.

²⁵³ Urážlivá nadávka pre toho, kto mnoho jie („poľské čerevo“), pije („poľsky godlo“), smrdí od brudu a bride (šmerdzaci poľaku“). Srv. i vsl. porekadlo „Maďar ember — poľský bruch“ (t. j. „trime se tak »co som — to som«, ale zji hoc co a keľo vidzi“).

Podľa sdelenia Dr. J. Pichonského v Zemplíne sa používa v podobnom smysle aj slova „lacha“ (muž. rod.), čo naiste súvisí s etnikonom Lach-Poľiak. V Šariši lacha (žen. r.) = šata.

Ako urážka pociťuje sa meno Polák i vo Sliezsku, kde „nevražive se dívají na Galicijce“, (Peřich c. d. 137—8).

^{253a} Podľa sdelenia gr.-kat. kňaza, Ir. Bačinského, na Spiši je všeobecným názvom pre hubňara (hajduka, zsl. bubenika) slovo burgar (Bürger?). Srv. p. 411c. Ako etnikon vsl. Burgar = Bulhar.

²⁵⁴ V listine G. Bethlena z r. 1617: reliquis vero civilis conditionis (tedy všetci toho istého) Hungaris, Thracibus sive Rascianis et Valachis... in comitatu Albensi Transylvaniae... (kde tedy pravdepodobnosť je aj ináč veľká). — Történelmi Tár, Bp. 1888, str. 601.

²⁵⁵ Ako výstražný príklad pre toho, kto zochce bádať v oblasti Slovjakov a Rusínov bez toho, aby sa najprv vžil do miestnych samozrejmostí, ostáva J. Húskova kniha, Národopisná hranice medzi Slováky a Karpatorusy (Bratislava 1925), v ktorej je veľmi cenný a bohatý materiál znehodnotený kopou absurdných tvrdení súcich skôr do veselého kútika: Z faktu, že vsl. uniatu svoju vieru volajú podľa valaško-ruského práva, ktoré ju chránilo, „ruskou“ a seba „rusnakami“ („Ja rusnačka, ale Slovjčka“), rozlišuje „několik druhů Sloviaků: Sloviaky katolické a kalvínské a Sloviaky-rusňáky, kteří se dělí zase na Rusňáky-Sloviaky (vlastně Rusňáky-sloviaky, t. j. rusňáky věrou i národností, ale řečí Sloviaky) a na Sloviaky-rusňáky (t. j. rusňáky věrou, ale řečí i národností Sloviaky). A mezi těmito Sloviaky-rusňáky jsou zase dvě kategorie: ti, kdož se cítí samostatnými „Sloviaky“ (přechodným typem od čistých Slováků k Malorusům anebo Rusínům) a jiní, kteří již splynuli s ostatními Slováky...“ (391). — Str. 7. p. 11 opravuje Petrova, (pomerom sa rozumejúceho!) a tvrdí, že „původní katolíci Slováci nenazývají se Sloviaky, ale Slováky... Sloviakem nazývá se obyčejně buď Rusňák hovořící slovensky, anebo Polák, který se již přiznává za Slováka. Petrovovy distinkce, převzaté ze starších spisovatelů, nejsou tedy úplně správné. — Ib. str. 480: Jde tu... o ony „Slováky-rusňáky, kteří samy sebe pokládají

Kým v Poľsku sa pomerne dosť rozoznáva medzi kolonizáciou na ruskom práve a kolonizáciou práva valašského s väčšími výsadami, zatiaľ v Uhorsku ide o to isté „jus hospitum“ s dvoma menami (Valachorum, Rutenorum). Zapríčinené to bolo asi tým, že sedliakom z obce ruského práva bol odchod značne sťažený. Od r. 1435 mohli sa v Haliči sťahovať len okolo Vianoc, keď zaplatili vrchnosti kopu grošov a rozličné dávky in natura. Valaši mali odchod zľahčený.²⁵⁶ Ako všetky „possessiones valachales“ ani na podkarpatskej a zakarpatskej Ukrajine nemožno považovať za rumunské, tak aj „possessiones ruthenicales“ a „orosok“ nemožno brať všade v dnešnom etnicky precíznom smysle. Ide totiž o dobu, keď sa i etnikonu dával smysel z praktického hľadiska vtedajších denných záujmov: náboženských, politických, stavovských, sociálnych ap.²⁵⁷ Moderný nacionalizmus medzi ne patrilo.

za prechodný element medzi pravými Slováky a Rusy. A o tyto „Wasser-Rusy“... „Rusňáky“, byl, jest a bude stály spor. — Podobne i na str. 180 a i. — Spišskí „Rusňáci“ vraj „nestali-li se ještě Slováky, stali se aspoň „Sloviaky“ (258). — Veru ani kultúrnejšie národy, než akým je vsl. ľud, by sa v smesici tých demnelých nacionalizmov nevyznaly! Je neuveriteľné, že podobné informácie autor bral za bernú mincu, hoc na prvý pohľad bije do očí, že ide o učené „filozofovanie“, ktoré prostý ľud, ak vôbec ho pozná, môže len prebrať. Sám si konečne protirečí, ak tvrdí súčasne, že „češtinou... lid často nazývá spisovnou slovenštinu, pokladaje šarištinu za pravou slovenštinu“ (172). — Že bez rozdielu všetko slovenské obyvateľstvo, zahrnujúce sa pod pojem „Slovjaci“ má povedomie k meňovskej odlišnosti od „Čechov“, t. j. Slovákov Západu, Moravanov a Čechov, sme už poukázali (str. 123). Neznačí to ovšem, že v tom povedomí zaujímajú tí „Češi“ len také miesto v ohľade národnom a rečovom ako i Rusi.

Bolo by zbytočné vyvracať všetky omyly, ako napr. dokazovanie ruskosti na základe typicky vsl. prvkov (často bez analógie u Rusov!) na str. 275, 176, 156, 147 atď., opieranie sa viac o tzv. historikov romantického založenia, než o kritických, čím dochádza ku kombinácii štátov, bez ohľadu na historicko-geografické možnosti, štylizovanie inými nesmele prednesených osobných domnienok tak, ako by šlo o hotové historické faktá, z čoho ovšem môže dojsť len k chybným dedukciám o kedysi kompaktnej rusínskosti vsl. oblasti, o masovej slovakizácii pričinením Západu (v ktorom storočí?!), historicky falošné a lingvisticky neopodstatnené preceňovanie kvalitatívneho významu češtiny bratříkov a jiskrovcov pre utváranie sa vsl. reči ap., čo s obľubou tvrdila stará maďarská veda a vyvracal i sám V. Chaloupecký (Středověké listy ze Slovenska. Bva—Praha, 1927, Úvod IX).

²⁵⁶ K. Kadlec c. d. 375.

²⁵⁷ Srv. „natio hungarica“ = nobiles (šľachta bez ohľadu na národnosť i reč). — Zaujímavé, že ešte v XVIII. stol. šľachta spišskej župy udáva si ako sermo patrius (materinskú reč) slovenčinu a maďarčinu len za sermo patriae (reč vlasti), kým šľachta lipťovská a turčianska sa k slovenčine vôbec nepriznáva, udávajúc len maďarčinu (D. Rapant, K počiatkom maďarizácie I. — Bratislava 1927 — str. 479—480 p. 390).

B) Valachi (Rutheni) slovenskej národnosti

Význam termínu Valach, o akom sme v predchádzajúcom odseku pojednali, začal sa utvárať už na Balkáne medzi románskym, albánskym a slovanským ľudom. Už tu „znamenalo Srbům slovo Vlach nejen člověka rumunské národnosti, nýbrž i pastýře bez zření k národnostní příslušnosti.“²⁵⁸ Tu protiklad Srb-Vlach znamenal toľko, čo protiklad sedliak-pastier.²⁵⁹ Pre mohamedánov v Bosne je i dnes každý kresťan Vlachom a pre balkánskych katolíkov bol Vlachom každý pravoslávny.²⁶⁰ Z listín vysvitá, že v 13. stol. boli už valaši v Sedmohradsku.²⁶¹ Na slovanskú vrstvu v Marmaroši usadili sa aspoň začiatkom 14. stol.²⁶² Na Balkáne slavizované (galsko-germánske) meno Vlach, bolo v uhorskej Transylvánii prispôsobené maďarskej vokálnej harmónii a tak dobre charakterizovalo slovansko-rumunský etnický ráz jeho nositeľov.

Azda i značnú zásluhu na ďalšej slavizácii sedmohradských (sobinských)²⁶³ valachov majú potiskí Slověni a nepriamo tatarský vpád, keďže ich prinútil hľadať útočisko v horách. El. Moór síce sa nazdával, že títo preduhorskí Slověni sa po tatarskom plene (1242) rozplynuli medzi Maďarmi,²⁶⁴ ale doslovne to brať nemožno. Odhliadnúc i od

²⁵⁸ K. Kadlec, c. d. str. 4.

²⁵⁹ Ib. 166.

²⁶⁰ Ib. 6—7.

²⁶¹ Ib. 173—175.

²⁶² D. Csánki, Máramarosmegye és az oláhság a XV. században. Századok 1889, str. 40. Ib. 38: viac než polovica mien, známych z M. je slovanská, viac než štvrtina maďarská a len zvyšok rumunský, i to so stopami slov. a maď. vlivu.

²⁶³ A Petrov poznamenáva, že názov Siebenbürgen—Sedmohradsko vzniklo špatnou ľudovou etymológiou zo Szebenburg t. j. mesto Seben. (Otvuk reformácii v ruskom Zakarpatii XVI. v. vo Věstníku král. české spol. nauk., roč. 1921—22 [Praha 1923], str. 78, pozn. 9).

Pravdepodobnejšie pôvodné slovanské znenie zpred maďarskej transvokalizácie však bude Sobinov, ako vsl. ľud vyslovuje dodnes meno šarišského mesta, úradne prekrstého na Sabinov. (Srv. čas. Svojina I. 70—71, kde sa uvádza, že „Sobinov“ vzniklo z os. m. Sobin, ktoré máme doložené nielen v IX. stol. [ib.], ale pre každé obdobie: „Samuel filius Sibini“ k r. 1271 u Endlichera RHMA 530 „Petrus Sobintsch, capitaneus Libowliensis [Tubovňanský] u Wagnera, Anal. Scepusia III. 259. Sobin, Sobko je veľmi častým menom oravských valachov [Semkowicz c. d. II. 133—210 a i.] Zápis „Sobinov“ má i S. Czambel (Slov. reč a jej miesto v rodine slovan. jazykov. T. S. Martin 1906, str. 286).

²⁶⁴ C. d. 139—140.

poukazov na početnosť slovanského obyvateľstva v dobe po tatarskom plene,²⁶⁵ sám Moór uvádza, že títo Slovania s východoslovenským charakterom reči sídlili husto aj v horách.²⁶⁶ Aj Kniezsa hovorí o „Gebirgs-slawen“.²⁶⁷ A hory boly dlho záchranou pred nájazdmi azijských jazdcov. Konečne názov obce Oláh-Tótfalu, označovanie valašských osád, náležiacich statkom Egregy, Dézna a Világos ako „villae sclavonicales“²⁶⁸ v sz. Bichoru „poss. wolachalis Tothalmas“ v susedstve s osadou Holuba (1422) dosvedčuje jasne, jak zachovanie sa pôvodného slovanského osídlenia Potisia (Sclavi, Tóti), tak i jeho symbiozu s valachmi a tým spolupôsobenie na valašskú kolonizáciu. O slovansko-valašskom súžití majú vedomosť aj prví uhorskí kronikári Anonymus a Simon de Keza. Ba posledný aj o tom, že Valaši sú v stredovýchodnej Európe príšlecami.²⁶⁹ Sama rumunská reč dokazuje podliehanie až niekoľkým prívalom Slovanov.²⁷⁰ A to v dobe rímskych provincií (ešte na Balkáne),²⁷¹ potom od prijatia kresťanstva vliv cirkevnej bulharčiny²⁷² a napokon

²⁶⁵ Srv. R. Rauscher: V registru varadínském vyskytají se totiž... slovanské výrazy... v množstvím takovém, že málokterá právní památka současná ze zemí slovanských se může honositi množstvím podobným. — O registru varadínském v čas. Bratislava III. (1929), 325.

²⁶⁶ E. Moór c. d. 134.

²⁶⁷ Kniezsa c. d. 314.

²⁶⁸ Csánki v pozn. 55 c. d. I. 722 k r. 1406 (Kniezsa c. d. 314). V tej dobe je už termín tót-Sclavus v Potisi špecifikovaný, lebo pre Rusínov majú Maďari názov Rutheni, Rusciti, pre Poliakov Lengycl-Polonus, pre Bulharov Bolgár-Bulgarus a pre Srba Rác-Rascianus. Srv. pozn. 46.

²⁶⁹ Anonymus cap. 25: habitatores terre illius uiliores homines essent totius mundi, quia essent Blasii et Sclavi — quia a Cumanis et Picenatis (Pečenegov, srv. p. 59) multas iniurias paterentur (Endl. c. ed. 25).

Pannonia exstitit X annis sine rege, Sclavis tantumodo, Grecis, Teutonicis, Messianis et Ulahis aduenis remanentibus in eadem (cap. 4 c. ed. Endl. 101).

²⁷⁰ Dumitru Mototolescu: vliv (slovanskej reči) pôsobil v niekoľkých rôznych dobách: v dobe soužití národa rumunského v prvni vývojové době asi ve st. IV., a v době pokřestění národa rumunského, když byla přijata jako jazyk oficiální (Slovanský sborník na počest Pastrnkovu — Praha 1923 — 73). — K tretiemu vlivu už v Karpatoch srv. Fischer v p. 14 c. d. 197: In der Zeit, als die Rumänen in Siebenbürgen einwanderten, die Slaven noch im Lande waren und ihnen ihre (slavischen) Berg- und Ortsbenennungen übermittlelt haben.

²⁷¹ Srv. praslovanské tvary v rumunčine: balta—blato, dalta—dlato, gard—grad. Vidz M. Křepinský, O některých rum. vazbách předložkových slovanského původu. C. Slovanský sborník Pastrnkov str. 82.

²⁷² Iliá Barbucescu: — — — nepřejali Rumuni, sídlíci v t. zv. Traianově Dakii, kyriľského písma a slovanského jazyka bulharského od Bulharů ve stol. X. nebo XI. (tedy ve formě staro-slovanské=altbulgarische Sprache), jak soudí někteří badatelé, a rovněž ne ve XIV. jak myslí jiní, nýbrž ve stol. XII. ve formě středobulharské, a to jak jazyk, tak i kyriľské písmo zároveň (Z dějin východní Evropy. Sborník věnovaný J. Bidlovi — Praha 1928 — 111).

súsedské ovplyvňovanie sa so slanskými Slovnami.²⁷³ Zdá sa, že slovník staršej rumunčiny v Karpatoch potvrdzuje konštatovanie J. L. Píča o prvkoch v rumunských dialektoch, shodných s východnou slovenčinou.²⁷⁴ Podľa toho preduhorskí Slováci Potisia zanikli nielen v národe maďarskom,²⁷⁵ ale aj rumunskom a domnievam sa, že prostredníctvom valašskej kolonizácie, ktorú spoluslavizovali, obživil aj nás a národ maloruský.

Ale tatarský vpád zahnal nížinné obyvateľstvo Potisia nie len do Transylvánskych hôr. Aj naše Karpaty boli útočiskom. Od toho má svoje meno spišská Lapis refugii. Hoc nemáme opory v historických prameňoch, predsa pripadá veľmi pravdepodobne dôkladne topograficko-lingvisticky zdôvodnená domienka J. Válka, že tatarským plenom bolo zahnané vsl. obyvateľstvo na sv. Moravu.²⁷⁶

²⁷³ Povšimnutia zasluhuje paralelný jazykový úkaz zmeny d, t na đ, t (-dz, c) a s na ș (š): rum. asedau — srv. vsl. šedza, Arum viginti (20) povie dácky Rumun douvazeci (dvacec), 30 — treizeci (tríceť) atď. K rum. diș srv. č. diš, čo by vsl. dalo dziš.

Keďže Bulhari a strední Slováci vokatív nemajú, možno považovať slovanský vokatív feminín v rumunčine za potisko-slovenský (východoslovenský): Mario! leleo! soror! Niektorí rum. gramatikári (Pogoneanu—Radulescu) považujú aj vokatív maskulín v rum. za slovanský a aj ten sa shoduje s vsl. vokatívom.

Hláskoslovné r, l prešlo z bulharčiny do rumunčiny náležite (stalp ap.). Vyskytujú sa však slová, ktoré sa neshodujú s vývojom bulharským, ale východoslovenským:

rum. targ	vs. tarh	ale bulh. trag
hartanul	hartan	grakljan
napastroc	naparstok	naprastnik
bahna	bahno	---
celétnica	čelednica	čeliad—
pocinok	počinok (prvý predaj)	načalo, početak;

hodini, hrana, hospodár, pan, otava, bodnar, staroste (pri svadbe), otpust—vecernie—spovedanie, chisleag (kyšlak), jidovca (židovka, bh. jevrejka) atď. (vidz Fischer c. d. 243—278).

Nemožno prejsť bez povšimnutia si výrazov, známych už z najstarších uh. prameňov, ako pristaldus (Reg. var.) a ochaba, ochabica vo val. práve, ktoré majú analógiu vo vsl. výrazoch: pristac, pristavac na daco (=súhlasit s niečím), ochabic, vychabic (=nechať, vynechať) ap. Srv. pozn. 169.

²⁷⁴ Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage. — Leipzig 1886 — str. 93.

²⁷⁵ Antropologické úkazy aspoň vsl. časti Maďarov v CSR (o juž. Potisi nemám po ruke dát) pomaďarčenie potiských Slovanov potvrdzujú. Srv. Zd. Frankenberger c. d. 38: U dětí maďarských je naopak východ na barvu modrou nejbohatší, zároveň však i počet šedookých je tam největší; také pro blond vlasy stojí východní kraj III. velmi vysoko, zdá se tedy, že i u Maďarů jest v této části Slovenska element nordický a baltický více zastoupen než na jihu, kde je modrých i šedých očí méně, a také ve vlasech převládají silněji tóny tmavé.

²⁷⁶ Jos. Válek uverejňoval svoje práce v r. 1907—1911 v Casopise Moravského Musea Zemského roč. VII.—XI. (Najmä „Původ kolonistů z XIII. stol.“ roč. VIII. str. 257—293).

Len čo pokročila valašská kolonizácia v Marmaroši a Beregu, dostala aj pravoslávna viera svoje ohnisko v hrušovskom kláštore sv. Michala (Körtvélyes). Kláštor bol ako stauropig podriadený patriarchom Antoniom IV. priamo Carihradu na žiadosť valašských vojvodov v Marmaroši, Draga a Balka. Jurisdikcia hrušovského exarchu siahala až po Abov.²⁷⁶ I keď valašská kolonizácia tu nenašla prekvitajúcu grécku vieru, našla rozhodne viac, než len reminiscencie na „staru viru“, jej modlitby a zvyklosti.²⁷⁷ Povtedy cyrilometodejská viera v Uhorsku stále strácala, že dokonca 13. stol. sa z nej zachovali iba rudimentá.²⁷⁸

Za pôvodnú vlasť sedliackej kolonizácie sv. Moravy v druhej polovici XIII. stol. má „úrodné podhůří, krajina ve stolici Zemplinské a Užské a údolí řek pod Vihorlatem“. Pri tom poukazuje správne, že vsl. živel v XIII. stol. siahal južnejšie až za Tisu k Samošu. I pri Slovenskom charaktere obyvateľstva Valaška neni známok spoločného povedomia západoslov. a moravského obyvateľstva karpatských svahov, ba je medzi nimi skôr pocit vzájomnej cudzoty a dialekty javia pomerne veľké rozdiely. Uvádza nad 40 shôd v topografii východoslovenského a valašského kraja, komentujúc ich: „náhodilost obdoh těch je vyloučená... analogie ty nutno spojití vzájemnou podmíneností, neboť o nahodilých podobnostech zjevů v případech tak četných a svěrazných a vzhledem na obmezená a vzdálená od sebe obojí území nelze mluvití. Neupírám, že i z nich některé možno posbíratí na širém slovanském území ojedinele roztroušené, ale tak pohromadě jako na obojím úzkém území neshledají se nikde“ (VIII. 278). Bola tu aj druhá kolonizácia pasekárska (valašská), ale s ňou táto sedliacka nesúvisí. — L. Niederle mal dost námietok k Váľkovej hypotéze (cit. Sl. St. III. 205). — K. Kadlec venuje značnú pozornosť Váľkovým prácam a zastáva sa ich (c. d. 408—416). — D. Cránjala myslí, „že Váľkova hypotéza o východoslovenskom pôvode prvni kolonisační vrstvy, osadové, na jihu západním Valašsku z druhé polovice XIII. stol. je dostatečně odůvodněna a tím zcela přijatelná“ (c. d. 82).

V tejto súvislosti upozorňujem na J. Vrby, ktorý šumavských strážcov zv. „Buláci“ (od „bul“ — č. byl) pre mnoho shôd v reči (prízvuk š, ž, nedostatok dlžok i slabikotvorného r, l, slovník atď) považoval za prístahovalcov od Prešova. — Srv. článok sbierateľa vsl. ľudových piesní, J. Jankovca, (Bratislava IX. 473): Jsem rodákem z Pošumaví a podivil jsem se podobností mnoha slov chodského nářečí se zemplínštinou. Domněnka spisovatele Jana Vrby, že strážcové hranic šumavských zavolání byli ze Slovenska a že to nejspíše byli horalé z prešovských lesů, by tím získala podpory. — Vidz pozoruhodný príspevok o shodách v ľudových piesňach a zvykoch chodského a vsl. ľudu od Vlad. Úlehu vo Svob. nov. zo 6. IV. 1947 a konštatovanie L. Niederleho (Sl. Starož. I.—III. 189): „jeví se... přece jen nápadný rozdíl v převaze a ve vydržení žárových mohyl na jihu českém proti části severní, z čehož lze souditi na lid jiného kolonisačního proudu a nejspíše pak i jiného (na jihu dunajského) východiska“. — „Ž Čech“ dodnes hovoria „Buláci“ o území na sever od Chodska.

²⁷⁶ K. Kadlec c. d. 233 a A. Hodinka c. d. 147, 203, 206.

²⁷⁷ Vidz str. 36.

²⁷⁸ Z listiny Ondreja III. z r. 1299 vidíme, že marmarošík Slováci boli pred valašskou kolonizáciou už vyznávačmi latinského obradu (či len formálne, na to priame doklady nemáme). Kráľ rozriešil spor o jurisdikciu nad Marmarošom medzi jagerským a sedmohradským biskupom tak, že ju priznal biskupovi sedmohradskému. — Fontes rerum Austr. II./XV. 1, 208—9. Srv. Csánki c. d. podľa ktorého cituje i K. Kadlec c. d. 227.

+ Hoje ale „paseka“ (po česky) = tohle prouty, 77

Od kedy sa dostala pod ochranu valašského práva, nastala jej reštaurácia. Kým však, ako sme videli, prv bola často spravovaná spoločne s ritom latinským a v jeho tieni,²⁷⁹ od príchodu Valachov dostáva sa s obradom latinským skôr do protikladu; i keď mu, ako náboženstvu chudobných, nebývala venovaná veľká pozornosť.²⁸⁰

Hoc nepovažujeme valachov ani v najhornejšom Potisí za živel etnicky jednoznačný (rumunský), predsa nutno uznať, že na území terajšej Zakarpatskej Ukrajiny boli Rumuni i v prevahe. Výrečným svedectvom zostala po nich toponymia. Aj priveľmi kritický v otázke rumunskosti, D. Crânjală, uvádza z Marmaroša až 101 druhov topogr. mien, hoc pre neistotu a nejasnosť ďalších, je to len menšina z počtu mien uvedených Drăganuom! V Užskej 5, Berežskej²⁸¹ 9 a okrem toho ešte v blízkosti národnostnej hranice ukrajinsko-rumunskej zvlášť 47 druhov mien. Spolu s vyše sto rumunskými slovami v ukrajinčine (okrem všeobecne valašských) je to také dedičstvo po rumunských valachoch, akým sa nemôže vykázať ani jeden z iných karpatských národov.²⁸² Z rozšírenia rumunských názvov vidíme, že cez Uh prešlo

Z r. 1271 máme doklad, že jagerský biskup dostával desiatky zo žúp „Borsod, Abaiuar, Zemplen, Ung, Szabolcs, Zaránd, Küszolnok, Heues Uiuár“ a „Bereg, et Ugocsa“ (foreste SS. regum). — Endlicher, RHMA 533. — Síce mukačevskí pravoslávni biskupi nosili titul: episkop Mukačevskij, Krasnobrodskij i vsej zemli uhorskija; episkop Mukačevskij, Rakoveckij, Spiskij i vseja deržavy carskaho i korolevskaho pravoslavija (Petrov, Mat. II. 19, p. 2), ale sotva na historickom podklade.

²⁷⁹ Pozn. 99—100.

²⁸⁰ „Et hoc factum est, quia nullus curavit, nullus patrocinatus est causae Ruthenorum, utpote schismaticorum...“ cituje A. Hodinka Nillesa (A munk. g. k. püsp. tört. 41).

²⁸¹ Z listiny kráľovnej Alžbety z r. 1364, v ktorej sa rieši spor medzi úradníkmi tamojšieho župana a valachmi, vidíme, že ide už o početné valašské osadenstvo. Kráľovná priznáva valachom slobodnú voľbu vojvodu, ktorý ich má spravovať podľa zásad valašského práva (ed. Kadlec c. d. 475—6). Právomoc „waywodae volacorum de... Bereg“ stanovila privilegiom z r. 1370 (ed. ib. 476).

²⁸² Cit. Rum. vlivy v Karpatoch str. 431—444 a srv. i str. 197. Jak počet rumunských tvarov smerom východným vzrastá srv. napr. rozšírenie „Kýčer“ v miestopise: Užsko 17, Bereg cez 20 a Marmaroš cez 60 (c. d. 332). Ib. 197: Jmen rumunského pôvodu na Podkarpatské Rusi je skutočne více. Na pr. v nejzápadnejší časti u Užhorodu jsem našel dva potoky... Petričela, což je rum. překlad druhého, kterému se říká Kamenický, dvojice jmen, která se podobá jiné dvojici v okolí, Stínka-Skalka... u rum. hranic nacházíme jméno Stanišora (rum. deminut. od stâna = saláš) (Luh široký). Stejně jméno nacházím na speciální mapě voj. zeměpis. ústavu č. 4571 ve formě Stenešur (Volové), hora 1237, blízko polských hranic, na sever od Sinovirské polany, na pravém břehu Terebly před Sinovirským ozerem... hranice, kam zasáhl rumunský mluvící živel, se zhušťuje na Uhu“. Ib. (Crânj.) 197. — Že súčasne s Rumunmi prišli sem

na západ už len málo rumunských valachov. Boli tedy poslovenčení do značnej miery už východne od Uhu, hoc na ich slavizácii nemohli mať podstatnú účasť haličskí Rusíni, bo ich vlastné územie bolo Rumunmi zaplavené. Tú zásluhu musíme pripísať pôvodným miestnym Slovenom.²⁸³

Cez 14. a 15. stol. pokročila však aj kolonizácia rusínskych valachov natoľko, že zasiahla nielen haličskú stranu planinských Karpát, ale aj územie Zakarpatskej Ukrajiny, kde sa už v 15. stol. meno Valach a Ruten (orosz) v súvisi s inštitúciami valašského práva zamieňa.²⁸⁴ Valašská kolonizácia posúvala sa v 14.—16. stol. Slanským Slovenskom na západ. Ako na Balkáne a v Sedmohradsku, tak aj u nás vzniká súručenstvo valašských osád, zvané Krajna.²⁸⁵

Už v prvej polovici 14. stol. máme doloženú valašskú kolonizáciu v Užsko-Zemplínskej. R. 1337 máme prvé zprávy o vlachoch v Koromli²⁸⁶ a pri jarku Orechová.²⁸⁷ O desať rokov máme zprávu z Michaloviec o valašskom jobagionovi.²⁸⁸ R. 1365 je zmienka o valachoch v Tibave (podľa mien- Rumuni),²⁸⁹ r. 1371 v Úbreží²⁹⁰ a 1388 v Čičarov-

ojedinele aj Srbi, vidno okrem iného i z rumun. názvu „srbská gropa“ (gropa serbasca) v Marmaroši — Ib. 286. — Ukraj. formy „frela“ (fujara) je „vliv slovanských Valachů z Balkánu (Srbov) v Karpatech, jak jsme byli nuceni připustiti i jinde. — Ib. 271.

²⁸³ V XI. stol. bol už Bereg, Szátmár, Ugocsa, Marmaroš v poriečí Samoša a Tisy obývaný Slovanmi (Kniezsa c. d. 310—312), ale nie Rusínmi „da die Namen der Ortschaften an der Tisza im Ruthenischen sowie Rumänischen aus dem Ungarischen stammen (ib. 270, p. 66).

²⁸⁴ Srv. K. Kadlec 244: V jedné věci nastala ovšem v berežské „Krajně“ již ve druhé polovici 15. stol. veliká změna. Původní valašské obyvatelstvo vesnic náležejících k panství mukačevskému zmizelo, a místo něho objevují se Rusíni. V kterých letech sa to stalo, nemůžeme přesně udati, a nevíme také, jak ke změně došlo, zdali se totiž původní valašský lid vystěhoval či se poruštil.

²⁸⁵ O rozšírení názvu „krajna“ pre autonómny sväz valašský v Banáte (Mehadia), Solnok-Dolnoku, Bichoru kolo Belényesu, Hunyadskej vidz K. Kadlec c. d. 243—247 a v Poľsku (Halič) 378—381. — Z Niederleho Sl. St. I/II, 1—2 (1906), str. 367 vieme, že „Krajina“ jako meno časti územia je známe i v Srbsku u Negotina, v Bosne, na pobreží Dalmácie a na Čiernej hore. — Srv. pozn. 245 a meno obce Krajné Carno, Krajná Bystrá, Krajná Poľana, Krajná Porúbka, Krajné (Myjava) a býv. názov „Krajnaság kerület“.

²⁸⁶ Sztáray család okl. I. 121: In territorio Koromla... Gwd, castellanus Villermi palatini, olahos descendere fecisset.

²⁸⁷ Ib. 140: iuxta quendam fluvium Orehua vocatum in qua... olahi essent locati.

²⁸⁸ Ján, syn Jakova z Michaloviec dal ho svojvoľne do pút, hoc bol prepustený na slobodu. — Ib. 209—210.

²⁸⁹ Ib. 345: cum Kalyman, Buna et Kalym olachis potentialiter ad possessionem suam Tyba vocatam venientes gregem porcorum ipsius ville abstulissent.

²⁹⁰ Ib. 373—4: unacum... Johanne dicto Oroz... ad possessionem Ebres... potentialiter veniendo... porcos abstulisset.

ciach²⁹¹ i v roku 1378 v Domaninciach.²⁹² Z rokov 1374—1435 uvádza A. Hodinka zo zápisov leleského kláštora v dolnom Zemplíne 5 zpráv o valachoch.²⁹³

Roku 1426 sú už valaši v štitníckom lese (Chetnek-Gemer). Ale ide tu asi o nesúvislú ešte skupinu, odtrhnutú z východnejších komitátov,²⁹⁴ lebo ani zo Šariša ešte nemáme do tých čias zprávy o valachoch. Síce už r. 1359 sa spomína šarišský *vojvoda*, ale nie je isté, či ide o vojvodu valašského.²⁹⁵ Aj roku 1435 spomínajú valaši v Bardyjove, mešťan Barthus Volah, tiež Barthes Walach a „quidam Walachus, falsatorius monete“,²⁹⁶ nie sú pastiermi. Až o tri roky (1437) sťažuje sa jasovský kláštor na turňanských kastelánov, že dovedli valachov a dali im zničiť lesy.²⁹⁷ Roku 1442 spomínajú sa valaši v okolí hradov Stropkova a Makovice.²⁹⁸

Na makovických valachov sťažuje sa r. 1449 ľubovňanský kapitán pre krádež koní.²⁹⁹ R. 1454 a 1459 sa o nich píše podobne a tiež, že prechádzajú hranice do Poľska.³⁰⁰ Kapitán brezovický píše o valachoch r. 1452 mestu Bardyjovu.³⁰¹ Roku 1455 spomínajú sa valaši náležiaci zámku Hrádek.³⁰² Roku 1459 píše J. Talafús o valachoch, že poškodili majetok šarišského kapitána.³⁰³ V rokoch 1460—1470 spomínajú sa valaši v Mušíne, Rychnave a Brezovici.³⁰⁴

²⁹¹ Ib. 482: Johannes dictus Oroz de Checher ... homo regius ...

²⁹² Ib 441: Dragus olachus ipsius Nicolai ... ac Mathe filius Blasii in possessione Damanya residens, ac famuli Kuchulad kenezii ... more latrocinio ... spoliando quampluribus ictibus sagittarum affecisset ...

²⁹³ V obciach Imbreg et Nezpest, Nag Tarchan et Beel, Macaria (c. d. str. 25).

²⁹⁴ Kráľ Zigmund karhá šľachticov z Plešivca, že proti všeobecnému kráľovskému zákazu prechovávať v štitníckom lese cudzích valachov "Wolahos de Partibus extraneis" — Kovachich: Suppl. ad Vest Com. I. (Buda 1798) 327.

²⁹⁵ Fejér IX/3, 122: Petrum, Nicolaum et Ladislaum filios Nicolai, quondam Vajvoda Comitatus de Sarus ... — Kadlec c. d. a Kavulják c. d. 346 ho uvádzajú v súvislosti s valašskou kolonizáciou. Ale správne je tu V. Chaloupecký kritický, domnievajúc sa, že „míní se tu waywoda Transilvanus“, jeden z předních úředníků v Uhrách, nikoli pak vojvoda valašský (Valaši na Slovensku, pozn. 23 — kefový obsah požičaný mi láskavostou p. autora).

²⁹⁶ Archív mesta Bardyjova (ďalej uvádzam len Arch. bard.) nr. 288. — Podľa cit. diela V. Chaloupeckého.

²⁹⁷ Archív kláštora v Jasove (ib. pozn. 22).

²⁹⁸ Ib. pozn. 37 (Arch. bard. nr. 394).

²⁹⁹ Ib. pozn. 38 (Arch. bard. nr. 549).

³⁰⁰ Ib. pozn. 39 (Arch. bard. nr. 736).

³⁰¹ Ib. pozn. 44 (Arch. bard. nr. 102 v muzeu).

³⁰² V. Chaloupecký, Středověké listy ze Slovenska, Bva 1937, str. 69.

³⁰³ V pozn. 295 cit. dielo V. Chaloupeckého, pozn. 45 (Arch. bard. nr. 1155).

³⁰⁴ Ib. pozn. 41, 42, 43, 47 (Arch. bard. nr. 1319, 1465, 88 v muzeu, 1306).

Hoc od r. 1426 bol výslovný zákaz usadzovať valachov na kráľovských lesoch v Spiši a Gemeri,³⁰⁵ predsa ani tento kraj sa nevyhnul ich nezadržitelnej vlne. Z listu Jána Zápolského mestu Bardyjovu vidíme, že r. 1463 na jeho panstve valaši už boli.³⁰⁶ R. 1492 usadzujú sa valaši na panstve hradu Ľubovne v kedysi nemecko-slovenských Jakubianoch a r. 1501 poľský kráľ Zigmund August postúpi v lesoch dve voľné usadlosti ači košáre valachovi Jackovi.³⁰⁷ Abbas kláštora ščavnického dovoľuje r. 1513 valachom usadiť sa vo Vikartovciach.³⁰⁸ Zprávy o valachoch máme i zo Štrby a Vážca.³⁰⁹ V r. 1466 spomína sa zajatie valacha na Muráni³¹⁰ a 1574 i 1603 sa píše v štatútoch mesta Rožňavy, že treba valachom zamedziť pustošenie lesov.³¹¹ Veľmi početných valachov v povodí hornej Slanej sme už spomínali.³¹² Pri Krásnej Horke mali gemerskí valaši vojvodstvo, založené r. 1635 „valašský opások“.³¹³

K panstvu muránskeho prislúchaly aj obce nami už spomínaných Hroncov.³¹⁴ Z ostatného panstva hradu Muráňa dostali sa valaši aj sem. Helpa, Maša, Polomka a i. sa spomínajú ako valašské osady. Keď tie, nuž takými sú tým skôr Telgart a Šumjac.³¹⁵ O horehronských lesoch

³⁰⁵ „... in confiniis Partium nostrarum Scepusiensium“ ... Srv. pozn. 295.

³⁰⁶ Chaloupecký, Valaši ako cit. pozn. 50 (Arch. bard. nr. 1488).

³⁰⁷ M. Schwartner, De scultetiis etc. 78: ... villa Iakubian, a Teutonibus et Slavis derelicta, anno 1492. a Dynasta castris Lublyouiensis data est... (Valachis)... Rexque Poloniae Sigismundus Augustus, anno 1501 concessit „insuper Iaczkonii Valacho, eiusque successoribus Advocatis, duas curias in silvis, alias Kosary, liberas, in quibus ipse et eius successores, greges pascerent.“

³⁰⁸ Wagner, Anal. Scep. I. 429.

³⁰⁹ V listine z r. 1580. — Tagányi v pozn. 249 c. d. I. str. 223—230.

³¹⁰ Chaloupecký, Valaši atď. pozn. 84 (Arch. mesta Dobšiny).

³¹¹ Tagányi c. d. str. 190 a 276—7.

³¹² Pozn. 236.

³¹³ A. Kavulják c. d. 364.

³¹⁴ Vidz str. 20—1.

³¹⁵ Jako na ostatnom Slanskom Slovensku, tak i tu v jeho západnom kúte pretrvala „stara víra“ valašskú kolonizáciu, majúc oporu v tradícii tunajšieho vsl. obyvateľstva, ba na rozdiel od Slovenska záp. zachovala sa čiastočne podnes. — Srv. Br. Varsik: „Obec Ochtina má pečať s obrazom Sv. Mikuláša, biskupa cirkvi pravoslávnej s nápisom: „Sigillum de villa Ochtina“. I keď sa stala Ochtina v druhej polovici XV. stor. evanjelickou, svoj zvláštny sviatok sv. Mikuláša si ďalej zachovala. Podľa udania Tomášika i na Muráni a v Štitníku bol Sv. Mikuláš patronom cirkvi, ktorému vraj boly posvätené skoro všetky kostoly v okolí, menovite V. Polomský, Vlachovský a Bystriansky. Taktiež cirkevné náradie ako sú kalichy a pod., poukazujú na staroverský (pravoslávny) pôvod a najmä stavby chrámov, menovite chyzňanského. Tento pravoslávny pôvod vidieť bolo i na stenách kostolov v hornom Gemeri, kde zpod olupovaného vápna na stenách objavovali sa pomaľované steny staroverskými svätými, ako to bolo i v Chyznom. — Husiti a reformácia na Slovensku do Žilinskej synody. Bva 1932, str. 84/5.

dochádzajú sťažnosti na veľké škody, urobené v nich valašským stádom.³¹⁶

Vybočuje z rámca našej úlohy sledovať valašskú kolonizáciu na slovenskom západe, kde dosiahla svojho kulmináčného bodu a na Morave i Sliezske, kde doznala. „Zejména střední Slovensko v svých hornatých a lesnatých částech bylo valašskou kolonizací silně prostoupeno“ konštatuje V. Chaloupecký na základe bohatého materiálu v knihe Valaši na Slovensku. Detva, breznianské, zvolenské a levické Pohronie, Kremnica a Turiec je podľa hlásení lesných odborníkov a kráľovských listín zemou valachmi vyplundrovaných lesov.³¹⁷ A. Kavulják udáva, že na Spiši a v Gemeri bolo počiatkom 17. stol. po 14, v Trenčianskej 22 a na Orave 50 osád, založených podľa valašského práva. Odhaduje, že na Slovensku bolo v 16. a 17. stol. asi 200 valašských osád.³¹⁸

Valašská kolonizácia bola súvislým karpatským zjavom a nevyhly sa jej ani poľské svahy. Podľa L. Malinowského³¹⁹ rumunské vlivy v poľských nárečiach (Podhale) nevykazujú prostredníctvom ukrajinské. Hláskoslovne stoja bližšie k rumunčine, než ukrajincine, ba mnohé poľské rumunizmy (a valachizmy) sa v ukrajincine nenachádzajú.³²⁰ Z toho sa dá vyvodiť, že nositeľmi prvej valašskej kolonizácie boli alebo sami Rumuni, alebo rumunizmy a vôbec valachizmy sa dostaly do Poľska z Uhier.³²¹ Túto mienku Malinowski podopiera prácami o jazykových vlivoch z Uhorska.³²²

³¹⁶ Tagányi c. d. str. 97—8, 115, 132—133. — Horehronské obce ako Polomka, Pohorela, Bacuch a i. boly nesporne kolonizované valachmi prevážne vsl. reči, ale badať už tu značný prímešok reči poľskej (mazurzenie, dž, č namiesto vsl. dz, c ap.), z čoho je zjavné, že už aj sem zasiahli poľsko-rusínski valaši z Poľska. Srv. str. 84.

³¹⁷ Tagányi c. d. 37 (1535 na pohraničí poľskom a moravskom), str. 41 (1540 Zvolen, Viglaš, Lupča, Dobroniva), str. 45—8 (Horehronie 1547,) str. 50 (1555 Liptov, Orava), str. 59 (1558 stredoslov. banské mestá), str. 69 (1564, ib.), str. 79 (1564, Ban. Bystrica), str. 112 (1565, Ružomberok), str. 168—9, 170, 177, 179—180, 193 (1567, 1569, 1573, 1577 stredoslov. banské mestá) atď. — Srv. A. Hodinka, A munk. g. k. püsp. okm. I. 28—29 (Chal. c. d.): valaši, resp. rusnaci „welcher ein grosse anzahl ist, und von Munkatsch an bis gegen Trentshyn (Trenčín) etlich tausent stark an dem gepürg gegen Polen mit haus und hof sitzen und der obrigkeit wenig nuz geben, sondern mer die wald verderben und zu taglicher dieberei gesinnet sein“.

³¹⁸ C. d. str. 363.

³¹⁹ Rozprawi Ak. Um. Wyzd. filol. t. XVIII. (Kraków 1893), str. 1—20 (Cránjala c. d.).

³²⁰ Bakies, bucarka, holdować, kasanka, kurtak, pistrula, redykaç, strzyga, szrut ap.

³²¹ Pozn. 300, 304. Na uhorský vliv upozorňoval už K. Kadlec (392) v súvisi s inštitúciou vojvodskou, ktorá sa vyskytuje len v Malopoľsku (p. 2.).

³²² C. d. str. 20—25 („Ślady wpływu wegierskiego...“) a str. 25—75.

Keď sme tvrdili, že slavizáciu valachov na Tise v Beregu a južnejšie nepripisujeme Rusinom, ale miestnemu preduhorskému Slovenstvu,³²³ mali sme na mysli medziiným aj fakt, že rumunizmy (a valachizmy vôbec) neprebrali vsl. valaši prostredníctvom ukrajinským, ale samostatne už či od valachov-Rumunov priamo, či — a myslím, že vo väčšine prípadov — prostredníctvom svojich slovenských súkmeňovcov v Potisí.³²⁴ Len tak totiž možno vysvetliť, že niektoré valašské slová, alebo smysel týchto slov je len vo východnej slovenčine, nemá obdoby u Ukrajincov, prípadne ani u iných Slovanov³²⁵ a že to isté rumunské resp. valašské slovo prevzala každá z rečí v inom znení alebo s iným významom.³²⁶ I keď sa to zdá byť paradoxné pre tých, čo ohnisko rusínskych valachov vidia v *dnes* ruskom Podkarpatsku, miesto v záp. Ukrajine, predsa prevzatá valašská terminológia ukazuje častejšie na prostredníctvom ukrajinského živlu u etnika stredoslovenského, než východoslovenského. Vidíme to nielen z výrazov, ktorých znenie alebo význam

³²³ Str. 4 Vb. — text k pozn. 283.

³²⁴ Na význam potiských preduhorských Slovanov, najmä pri tvorení valašskej terminológie, veľmi často odkazuje v svojom c. d. D. Cránjala, súc často nerozhodný, či mnohé slovo považované za rusizmus alebo jugoslavizmus „není pôvodní v Potisí, u potiských Slovanů jižních (!), od nichž se snad zachovalo jednak u Rusínů a jednak u Slováků a Rumunů (333). Na str. 348 upozorňuje na vliv „spíše onoho elementu východoslovenského, který se nejvíce stýkal s Rusy a Poláky, eventuálně i s jižními Slovany v Potisí, a jehož vliv jsme zjistili i při jiných slovech“.

Je len škoda, že D. Cránjala, ako lingvista, nemá vlastného úsudku v otázkach historických a tak často podlieha už prekonaným domnienkam z toho odboru. Z toho plynie, že svoju vskutku vecnú kritičnosť ohľadom rumunskosti valašskej terminológie a valachov znehodnocuje malou kritičnosťou voči aprioristicky domnenej rusínskosti tejto terminológie, a bulharskosti Potisia.

³²⁵ Sklagac se vo význame zamdliet, bezmocne sa svaliť (len vsl.), bača (rozšírené u všetkých Slovanov mimo Ukrajincov), stremba — vlások, vlákno, strapec (len vsl., rum. strîmb), strembatý — strapatý, ošarpaný.

V pozn. 325—328 uvádzam len slová analyzované D. Cránjalom v c. d.

³²⁶ Demikat = zapražená vriaca voda s nadrobeným chlebom (rum. a dumica z lat. demico). V ukrajincine je len demikaty = „rváti“. — Džama (rum. zeama) — čo je rozmliažené, „husté jak kvap“. Rozdžamčic = popučit, džamac = prežúvať, pchať sa jedlom. — V ukraj. je „dzema“. — Kulajstra vsl., kolastra, kurastra, kuvastra ukr. — Brandža (priveľká, nevítaná, menejcenná spoločnosť) z rum. brânciu. Ukraj. brandža má význam burina. — Putyra (nemehlo, kto nevie chodiť pre tarbavost, ťažkopádny — srv. „ty putyra zaputany!“). V ukraj. je putera, putira, puteria vo význame moc, bohatstvo, sila. — Z rum. tocma, tocmala je ukraj. tokmyty ša (vyjednávať o cene) a vsl. tochmac (nepozorovane shíňať, závistlivo kryť, zapatrošievat). — Z rum. vacar (kraviar) je ukraj. vakar (korovij pastuch), ale vsl. vakarka vo význame „z ostátku chlebového cesta a poškrábkov spravený bochník, alebo napochytno upečená hrubá lokša. — Z rum. zgarda je ukr. zgarda (nákrčník, ozdoba), ale vsl. rozgardia (obtiaž, nesnáde, rozháranosť, neporiadok). — Z rum. rumeg je ukraj. remehaty, rummyaty, ale vsl. rumigac.

stredná slovenčina má jednaké s ukrajčinou (v tom aj rusínčinou), kým východná slovenčina nie,³²⁷ ale dokonca zjavne nás o tom presvedčujú rumunizmy a valachizmy špeciálne len ukrajinsko-stredoslovenské,³²⁸ prípadne i poľské a sliezsko-moravské. Každé také slovo, „které se táhne od Ukrajinců až na Moravu by naznačovalo, že tu byly i vztahy přímé, že tedy všechno od východu nemuselo projít Slovenskem“, doložme: východným.³²⁹ Väčšina ukrajinských valachov podľa všetkeho prechádzala na stredné a severozápadné Slovensko Poľskom.³³⁰ Je to konečne pochopiteľné, keď máme na mysli exploatívne valašské hospodárenie, za ktorým, aby som sa ľudovo vyjadril, „sedem rokov tráva nerastie“. Za nim už môže nasledovať len pokročilejšia fáza valašskej kolonizácie: usadlá pastiersko-roľnícka. Zemplín bol už začiatkom 14. stol. osadený valachmi. Ale v tom čase veľký príliv rusínskeho elementu nebol možný, lebo ho absorbovaly nedotknuté priestory Haliče (kam sa sťahovali i valaši sedmohradskí) a pozdnejšej Podkarpatskej Rusi. Sama Podkarpatská Rus neoplývala toľkým ľudským materiálom ani v najbližších storočiach, aby mohla byť kolískou nových valašských vín, lebo vieme, že kolonizácia ešte dlho smerovala k nej, a nie z nej. Kolíška vín ukrajinských valachov bola na sz. Ukrajině. Koncom 15. a v 16. veku nemohly ich vábiť už kolonizované priestory

³²⁷ Z rum. groapa je ukraj. gropa a horniacko-slovenské grapa vo význame svah, neúrodná zem. V reči vsl. je len žgrapac se = ťažko vystupovať hore sráznym vrchom, štverať sa na skalu, ohradu, plot ap. — Rum. brânza = ukraj. bryndza alebo brinzej = stredoslov. bryndza = vsl. však brendza (i poľ. brendza vedľa bryndža). — Z rum. bocânciu je vsl. boganče, ale ukraj., poľ. i stredoslov. baganče. — Z rum. apleca je ukraj. plekaty (kožiť) a stredoslov. plenky, kým vsl. pelenkovac (úzkostlivo opatrovať dieťa, chorého) a z toho na Podhalí pelegnować (poľ. plekač). — Rum. vatra = ukraj. vatra (oheň, ohnisko, ohnište) = stredosl. vatra. Vsl. je len zvatric daco, dakeho (zistiť niečo ňuchom — „pes čoška zvatril“), tiež vatlaric (babrať sa s pečením pagáčov, „rozvatlaril mi všicku muku“ = vybabral; vatlar = babroš s múkou, gebuzič). V Šariši: „prišol na holu vatra“ = do prázdnoty, na spustošené miesto (Milpoš, Lipovec, V. Šariš).

³²⁸ Ukrajinské tropa (stopa, šľak) a stredosl. tropit. — Ukrajinec volá na kozy: cic! cic! a Stredoslovák: cic! cic! — Aj „slovenská fujara není jistě původu rumunského, nýbrž spíše ukrajinského (furofa pak maďarského)“. (Crânjala 271). — Kapce = poľ. ukraj. stredosl. — Z rum. trâmbita je ukraj. trumbita a stredosl. (okolie Detvy) trumbita. — A napokni z rum. oare cez ukraj. vare sa dostávame k stredosl. vari (srv. ukraj. „Vare pryjdeš?“ a stredos. „Vari prídeš?“). Ba aj ukrajinský oštipok má obdobu v stredosl. oštípku (Petrov, Otvuk... ako cit. v pozn. 263, str. 26 p. 5).

³²⁹ D. Crânjala c. d. 296.

³³⁰ Pozn. 316 a str. 66/7.

abo prvšími valachmi exploatované lesy východného Slovenska natoľko, aby im dávali prednosť pred poľskými Karpatmi, valašskou kolonizáciou zasiahnutými až neskôr. Vrcholy a hrebene Karpát ovšem patrily pohyblivému valašskému živlu bez ohľadu na to, či šlo o stranu poľskú alebo uhorskú.

Už sme uviedli zprávy o prechádzaní východoslovenských valachov do Poľska.³³¹ Svedectvom toho, že ten prechod nebol ojedinelý, že tu šlo o čulý styk, sú východoslovenské výrazy v reči Podhalanov, ako ich sossbieral Goszczyński:

Podhale:

fałat
fałatek
gazda
juhas
hruby
ruka
duć (vsl. duc)
Padhalanin a hala s „h“
Kryvan
statek
gadżina (vsl. hadżina)
żetyca
borówki
haj
dudy
jarka
gacek
pacholek
niewiasta
frairka
gajdy
czernice
wałaszka
smerek, smerczek
hwara
jedla

poľsky:

kawal
kawalek
gospodarz, kmieć
pasterz w górach
gruby
ręka
dąć
(pol. „g“)
krzywy
bydło
drób
mułka (żybura)
jagody leśne
tak
—
owca jałówka
nietopierz
zbójca
synowa
kochanka
spodnie
żórawina
ciupaga
świerk
mowa, ięzyk
jodla

³³¹ Str. 80

śleobodno	swobodno, wolno
Janiczku	Janeczku
drapa	rozdól, parów
skala	kamień
młako	bagno
laz	—
otawa	potraw, łąka skoszona
jarzec	jęczmień
karpiel	brukiew
grula	ziemiak
hawiasz	górnik
bania	kopalnia
łagiew	baryłka
palenka	gorzalka
zagłówek	poduszka
murań	—
hasen	zysk
tyżeń (srov. „do tyżna“)	tydzień
chodnik	ścieżka po nagich górach
chodza	czesta, droga
furmaniec	gościniec bity
kurniawa, fujawica	zamieć zimowa
zdatny	oszust
swaty	święty
swarny	dzielny, tęgi
chýtry, wartki, fryszki	rączy, prędko
niżni	niższy
wyżni	wyższy
hasnować	zyskiwać
pytać	prosić, żądać
banować	żałować, trapić się
naprać	nałożyć, napakować
zahubić	zapomnieć
zbesnieć	zepsieć się, wścieć się
chodzić na fraj	chodzić w zaloty
radvkać	szybko iść
strybać	chleptać
hladzić	upatrywać
ciarać	mienąć
dawać pozór	dawać baczność
dawniej	prędzej

dotęła	dotąd
suczy	przystoi
proci	przeciw
godziny	zegar
atd. ³³²	

Pre charakteristiku to stačí. Vidíme, že ide o vsl. vlivy nielen z odboru valašského, ale i o vliv už pokročilého roľníckeho gazdovstva, ba aj priemyslu a kupectva.

Ale nebol to jediný východoslovenský vliv na susedné zahraničie. S podobným zjavom sa stretávame aj u haličských tzv. Lemkov.³³³

Ukrajnec, A. Petruševič, napísal v minulom stolytí o „našich“ (halič.) ili zakarpatských (uhor.) „Lemkoch“, že sú „obruščení izdrevle Slovaci, otčeho proizošli narěčevyja obhovorky“.³³⁴ Karpatských Lemkov považoval za porušených Slovjakov i Alex. Barviňskij.³³⁵ Od Slovákov gréckej viery odvodzoval pôvod ruských Lemkov M. Gumpłowicz.³³⁶ J. Holovackij zaznamenal, jak haličskí „Lemki“ považujú slovenských susedov za čosi lepšieho, jak sa pýšia znalostou ich reči, jakú záľubu majú v ich piesňach a spôsoboch. Je pri tom nadmieru pozoruhodné, že Lemkov — typických podomových obchodníkov — nazývajú podkarpatskí Huculovia „Tovty“.³³⁷ Podobne volajú vsl. obyvateľov, ako hovorí Petrov, i rusínski susedia v Zemplínskej, Užskej a Berežskej.³³⁸

A. Petrov komentuje sbierku rozhovorov a zaklínaní z poč. 18. stol.³³⁹ takto: „Jesť slědy polskago (sond, člonki), a takže, věrojatno, slovackago jazyka (všitko -l, mociju — očeň často, všelijakij (10), oheň (10) i t. p.), no oni... mogut byť objasněny sosiedstvom i vlijanijem etich narodnostej na narodnyj malorusskij govor, a ne pervonačalnym pol-

³³² J. Menšík v Sborníku MS, III. str. 1—14.

³³³ Od vsl. lem (rusky stolko, č. jenom, ssl. len).

³³⁴ Alex. Petrov, Mat. IV. 63.

³³⁵ Srv. jeho práce Das Sároser Comitát a Das Volksleben der Ruthenen. (Die oesterreichisch-ungarische Monarchie im Wort u. Bild V. Ungarn a ib. Galizien — Wien 1898). — Húsek c. d. 232 a 221.

³³⁶ Lud. VII. 204. (Húsek 193).

³³⁷ Narodnyja piesni halickoj i uhorskoj Rusi, S. Peterburg 1878 (Zap. Imp. Gos. Obsč. po otd. etnografii, t. VII), str. 739 a d. — (Srv. o tom i Petrov, Mat. IV. 63/4).

³³⁸ Mat.

³³⁹ Mat. IV. 53 p. 1.

skim ili slovackim proischozdenijem sbornika“. A ďalej:³⁴⁰ „Podobnaja galicko russkaja rukopis... nachoditsia v Iovskoj mitropoličej bibliotekě... V upomianutoj vyše rukopisi nachoditsia mnogo prostonarnodnyh slov...“ a uvádza:

fukajte — fukati (r. dmuchati)	srv. vsl. fukac
fukatisia (hněvat'sia)	fukac nafukovac še
šemotal p. szamotac	šemetac, ošemetrny
zadekovati (sr. de<kde)	zadzecac: už si me zadzecal!
pobahajut (bahati, želat)	„už se ci zabahuje?“
chovancě — chovanec (domovoj)	chovanec (chová — živet)
diug = diuk (rod červiaka)	dzik. Srv. „ty dziku dzivy!“
a i.	

J. Vašica píše o rkp. J. Kapišovského, vzniknutom v Haliči pred polovicou 17. stol., ktorý vykazuje mnoho dialektizmov, shodných s východnou slovenčinou.^{340a}

Tento stav vecí len znovu potvrdzuje našu domienku, že pri valašskej kolonizácii nutno počítat i s etnikom potisko-slovenským a čs. charakterom Bielochořvátov.³⁴¹ V súvisi s valašskou kolonizáciou predovšetkým z neho vyplýva to, čo sa síce teoreticky oddávna pripúšťalo pre všetky karpatské národy, ale prakticky sa na východoslovenské etnikum nikdy neaplikovalo: že valašská kolonizácia rečove mala aj východoslovenský charakter. Takými boli slavizovaní Rumuni, usadení v slov. oblastiach a takými zostali aj tí vsl. ľudia, čo sa včlenili do valašského spoločenstva a zakladali nové obce jure valachico (ruthenico). Na to, že slovenské obce, založené jure valachico (ruthenico) si podržiavali všetky slobody tohto práva — medzi nimi prirodzene aj grécku vieru (podľa práva, ktoré ju chránilo, nazývanú valašskou resp. ruskou) — máme doklad už z polovice 15. stol. v usneseniach segedínskeho snemu, potvrdených kráľom Matejom. Art. VII. usnesení hovorí, že Rusíni, Rumuni a Slováci, ktorí nezvykli odvádzať kráľovskej komore lucrum, nemajú byť k tejto povinnosti počítaní. A v art. XXV. stojí, že Rumuni, Rusíni a Slováci, sedliaci valašskej viery, ktorí k dáv-

³⁴⁰ Mat. IV. 63—4.

^{340a} Slavica Kováčovy diecéšnej knihovny v Prešove (Slovanský sborník, venovaný Pastrnkovi, Praha 1923, str. 9 a ď.). Č. rkp. 1997 Turkiňakoveho katalogu.

³⁴¹ Str. 25—27 a str. 75.

kam do kráľovskej komory nebývali počítaní, bezohľadu na to, či sú usadení na statkoch kráľa abo zemepánov, majú sa zaradiť do vojska a bojovať podľa toho ako vedia.³⁴²

Keď sa o slovenských valachoch zmieňuje snemovňa, je to iste dôkaz, že v polovici 15. stol. ich bol veľký počet. Len početnosťou východoslovenskej složky vo valašskom spoločenstve a jej nesrovnateľne vyššou kultúrnou úrovňou³⁴³ môžeme odôvodniť prenikanie „slovjakizmov“ aj rel. ďaleko od dnešného východoslovenského územia.

Že veľkému preriedeniu východoslovenským živlom podľahli valašskí Rusíni už pri svojom usadzovaní sa na poľskom pohraničí, je zjavné zo súčasných dokumentov ich ľudovej reči. Ako príklad uvediem darovnú listinu folvarského šoltysa z roku 1606:³⁴⁴

„Ja Aleksij Mirilovič a šoltis Folvarskij, zeznavam, iž z pomoci Pana Boha v čest i chvalu Bohu Všemohuščemu, chram zme sviatij zbudovali v pamiat sviatych bezsrebnik Kosmy i Damiana na mojem gruntu soltyskim, gdež ja, zvažujuči, iž tot to chram ne majed (!) by najmenšoho dochodku, i uminil [s]em sebě neco zo svojego gruntu soltyskoho na cerkov sviatuju udělit i oddavam na gbolov Spiskich ovsu vysějati, k tomu brehy i jarky vedle cirkusu a znakov medzy, v kol počavši poniže mlina od brodu prosto v horu ku polnoči, až na medžu znatnu od hlinnika z vinnoho poľa i navratisia tov že samov medžov ku schodu prez terňa, jež v jarok pada zpod Medvedži idučij i tym samym jarkom dolu; potom vyjde na breh ponad cmintir, obdať na dva pruty hromady i pada v druhij jarok, zvan Zahumanca to-jest po samu lavu cerkovnu; take ide medži tym jarkom ponad mlin moj, až ku cestě, prechodiačej potok ku Lipniku, zvan Brod. Gdež tod (!) to kus poľa do toho času ne naležal nikomu inšomu, tolko do mene samoho věčně, kotoryj že kus poľa věčně oddaju i poručam ku tej že cerkvi našej Folvarskej a greko-ruskej, a to dla spasenija duš věrných, a na popravu, anebo na světlo a na potreby iny tohož sviataho chramu do tož poľa vyš opisannaho, aby sia žaden z budučich po mně ne opovažyl odbirti, ani

³⁴² Kovachich, Vestigia Comitiorum apud Hungaros... celebratorum. Budae 1790. Str. 338 a 342. (K r. 1459): art. VII: Per hoc quoque Rutheni, Volachi, et Sclavi, qui alias lucrum Camerae solvere non consueverunt, ad solutionem ejusdem lucri Camerae non compellantur.

Art. XXV: Item: quia quam Volachi, Rutheni, et Sclavi, fidei Volachorum tenentes Rustici, qui alias ad lucrum Camerae Regie Numerari assveti non fuissent, tales tam Regales, quam aliorum ad praesentem exercitum connumerari debeant, et insuper, prout, et quemadmodum alias exercituare consueti sunt, exercituare teneantur.

³⁴³ R. Rudolf, Die slov. Lehnwörter im Inseldeutschen in der Slovakei (Lingv. Slovaca I.—II. str. 152): od Slovákov záp. prevzali Nemci len výrazy sedliacke, folklórne a mená potravín, kým na Východe aj slová *městskéj kultúry*. „Nur in der Zips wurden einige Ausdrücke der städtischen Kultur übernommen... da sich die slovakische städtische Kultur neben der deutschen entwickelte“. — O vyššej sociálnej a kultúrnej úrovni vsl. žiylvu, než akú mali jeho susedia srv. O. Halaga v Slobočnom rozhlase II. (Bva 1946) č. 48, str. 2—3 a v Jednote sv. CM. III. (Michalovce 1944), č. 6., str. 7—10.

³⁴⁴ Petrov, Mat. IV. 46—47 (kópia v prešovskom bisk. archíve č. 9). Z technických príčin prepísané do latinky.

što pravotiti pod karoju sudu Božaho. A to sia stalo s poradoju i z dovolenim blahověrnych panov našich uročitych a veľkomožnych Palocsayv v roku 1607 oktobria 6-ho, na co svoju vlastnu ruku podpisuju i pečatiu potvrđzam v samom domu mojem uriadskym ja, Alexij Mírilovič, soltys Folvarskij pri pritomnosti ludej věry hodnych. Michail Jarož prisiažnyj +, Vasilij Chra- piak prisiažnyj +, Seman Lastivočka +, Demian Ladožinskij a cerkovnik Folvarskij +, Ivan Krupa +, Ivan Čekaňak +, Andrej Stašinskij i pročaja i čěla hromoda Folvarska m. p. v pří- tomnosti paroča Ladežinskij c. p.

Kdese ga iak Pan Dedicsny to pismo wecne utverdžam y podpisugem, y to polye wis opi- sane orekom csinim ku teže cirkwy Fol. y slebodne zostawa od wsselkeho odpladku (!) Panskeho na weky. V Plawczy anno Domini 1609 Aug. 20. Georg Horvath Palocsay."

Ako by táto reč vyzerala, keby sme ju mali presne zaznačenú podľa ľudovej, výslovnosti, bez snahy priblížiť sa formálne rusizovanej cir- kevnej bulharčine? I tak je viac slovenská než ruská a mená Jaroš, Chra- piak, Krupa, Čekaňak istejšie východoslovenské, ako mená Sta- šinsky a Ladožinsky ruské. Nemožno sa preto čudovať, že i v prvej malej pamiatke marmarošskej rusínčiny z r. 1500³⁴⁵ nachodíme výcho- doslovenské tvary (tež — r. tože, sia živiti — komitsia, pred — r. pered, lepšíj — r. lučšej), ako aj v najstaršom rukopisnom pamätníku z toho istého kraja, Niagovských poučeníach: Čitateľovi 18. stol., zvyknutému na „slovenorossijské“ formy³⁴⁶ pozdávaly sa ľudové výrazy autora zo 16. stol. „duže sprostá“ a preto robí opravy:³⁴⁷

„Blahiji čitateľije, ašče abriaščete inšeje prehrěšeniye ve knizě sej albo, prosto rešči, pomyľki, ne klenite, no ispravľajte, da i vy spodobite sia ot Boha proščeniya. Hde *bratia* tam čti *bratija*,

³⁴⁵ A. Petrov, Mat. IV. 48—9 a cit. Otvuk ref... str. 25.

³⁴⁶ Jak s kolonizáciou valachov-Rumunov prišli aj rumunskí duchovní, tak od kolonizácie Ru- sínov posielali sem ruskí biskupi zo svojej diecezy aj kňazov a mníchov. Srv. zprávu z r. 1665: „... semper retroactis et temporibus ex Russia mittebantur illuc episcopi schismatici, qui illam miseram et rudem plebem veneno suo inficiebant...“ (A. Hodinka, A munk. g. k. púsp. tört. . . 44, p. 1). Že títo kázali značne poslovenčeným podkarpatským Rusínom v svojej materčine, máme doklad aj v Niagovských poučeníach, ktorých autor (píšuci nie rossijskou cirk. slovenčinou, ale miest- nym nárečím) žiada, „što by tam pup propovědav slovo Božije, sv. evanhelije, na jazyk, kotrym movľat lude, što by mogli rozuměti ubohy. Što chosnujet im, koli pup movit im po jazyku ču- žomu, što oni ne rozumějut“. (Cit. Otvuk ref... str. 42). — Na kázanie v jazyku staroslo- věnskom sotva sa tu môže myslieť, lebo vzdelanostná úroveň vtedajšieho ruského kléru sa na to nezmohla (srv. ib. str. 18—21). Najvyš k slovám materinskej ruštiny dávali tvary a koncovky cirkevnej reči („slovenorossijskij“ jazyk), čo by sotva mohlo urobiť ich reč až tak nesrozumiteľ- nou. Úroveň rusnakov-Rusínov charakterizoval v 18. stol. Sarišan Szirimay (snáď položartom- polopravdou) takto: katolícky kňaz kázal rusnakom o sv. Trojici. Tu jeden z nich sa ohlási: „oj, ne bulo sľihatí o Svatej Troici, a prece lude hľiba jili“ (ib.).

³⁴⁷ Otvuk ref... str. 7.

hde movit *ľudskij*, tam čelovečeskij čti, poneže duže sprostá vyvoltkovano bylo v toj knizě s ko- toroj sija pisanna. A hde *chrestane*, tam čti *christiane*, hde *ķurva* albo *ķurvarstva*, tam čti *blud- nica* albo *bludodějaniya* i pročaja“.

Už z toho výseku vidno, že tie staré „slovenorossijské“ slová patria skupine československej. A takých opráv je viacej:

Hvarit, hvaril — opravené na movit, molviv; vaditi — na oškoditi, vrediti (srov. „to ne- vadí“); vydhnevav — primiriv (odhneval); děvku — děvicu, děvy; zahadovav — obiciav (srv. shadnuc, vyhadovac); zlodějeve — razbojnici; kvar — okarovaň (kvary); ukvariti — izškoditi, oskorbiti (ukvaric); koščovaň, u koščovaňu — iskušeniye, u skorbi (srv. os. m. Košč, Koščo); koščujet, vykoščovati, izkoštovav — probalujet, vyprobalovati, izkušav; kriku — plaču; měchy — vretišče, veretie; miňav is nami — dav i nam („už sme minuli“ = zjedli); u pazuchu — na kolěna, na lono; peň — smokovnicu; iz Kainoho pňa — iz Kainoj rožky; pereká — razpřia (spřičny, napřik); platež — platňu (konc. ež); pismě — krivdě; pohanit, spohaniti — skver- nit, skverniti; poradiv — izhladiv; u posteli, postil — u odrě, odr; pope, popovi, popove, pup — jereju, učitelevi atď.; rud blízko Christovi — srodnici, blízki po plotu; sam — sam odin; na svadbe, svadbovoj — na veselíu, bračnoj, veselnoj (svadzba); slyšali — čuli; teľa hodovannoje — telec upitannij („už vyhodoval dzeci“); u čerevě — u črevě; cicka, kotruju jes' zossav — sosca, kotoruju jesi sšal atď.³⁴⁸

Uvedené tvary sú dodnes zachované medzi vsl. ľudom. Tvary pup- popa, postil-posteli ap., čerevo, hvaric sú pre východnú slovenčinu typické. Ňagovské poučenia sú takto dôležitou ukázkou toho, ako sa reč podkarpatskej Ukrajiny postupne rusifikovala. Sú tam ešte slová „sehosvětneje“ (svet-r. mir), najprvo, lacno, okreme (r. kromě, pomimo); pro to, čom..., mav (iměl), služnica, pěňazě, ochabiti, židove, spřiatuj (spratuj), sluchaj, čestuj, možnyj (možny, zamožny), treba (r. nado), proniknul prez, panienstva, prenajsviatejšom atď. Styk s východoslo- venským respektíve potisko-východoslovenským živlom je zjavný aj z mena „rusnaci“.³⁴⁹

Býva zvykom u Ukrajincov, že západoslovenské prvky v karpatskej oblasti paušálne vysvetľujú poľštinou, hoc je to často až neprírodné a z jazykových dôvodov nemožné. Na pravú mieru obrátil také názory v súvislosti s historickými piesňami zo stol. 17. o klokočovskom marián- skom obraze Fr. Tichý, dokázuc, že ide v nich o prvok slovenský.³⁵⁰

V knižnici moskovskej univerzity je zachovaný sborník duchovných

³⁴⁸ Ib. 8—9.

³⁴⁹ Ib. 41. Srv. tu str. 71.

³⁵⁰ Naukovyj sbornik tov. „Prosvita“ II. 108 a ď.

a svetských piesní z 18. stol. V nich máme ďalší doklad, že Rusnak znamenalo vtedy i *slovenského* Horňaka, pastiera gréckej viery, ako protiklad katolíckeho Slovjaka, sedliaka z dolín a nížín.³⁵¹

Dika,³⁵² dika, Rusnaci,
Vi bratove Slovjaci!
Keď robíte, spivajte,
Keď ste hladny, tancujte.
Toh naše Rusnaci
Po robote, po práci,
Čom inšoho ne mame
Všitko panu davame,
Vijde vojak, prijde pan
Uriadnici i išpan,
Každyj chvace, každýj dre
Co lem može, to bere.
Gdyž mu nedaš, co on chce,
Ukaže ti palice,
Bije, kričí: daj, daj, daj!
A ty volaš: jaj, jaj, jaj!
Ideš k panu žalovac,
Musíš jemu dari dac:
Husi, kuri, teliatka,
Vajca, maslo, prasiatka.

A když ty toje ne maš,
U pana nič ne vzijskaš.
Prijdeš domu, zase zle:
Žena kriči, bradu dre. (list
76 b).

Dobra duša jest Rusnak;
Pochova se pri nem žak,
Chleba, syra daruje
I kija ne žaluje.
Šak to našo Rusnaci
Sut vesely pacholci:
Prospevujut: hop: hop, hop!
Každyj Rusnak dobryj chlop.
Jednak tedy spevajme,
Pana Boha tak chvalme:
Ne da on nam zahinuc
Nebo on jest večnyj Buh. (list
77 b).

Toto je už — povedané Czambelovým výrazom — vzorcová východná slovenčina. Pár kazov je pochopiteľných, keďže autorom je pravdepodobne „žak“, tedy odchovaneц cirkevnej sloveno-rossijčiny“ (preto d, t, miesto dz, c; -ut namiesto -u v 3 os. pl. ap.). Tak prepisovali východnú slovenčinu aj do vtedajšej československej spisovnej reči podľa výpovedí patričných sedliakov. Na príklad na Tise:

„Possessio Baranyi:

Tato dedina tote chosni ma: chotar jeji... dobri, urodzajni, voda ho nikdy ne hubi... ze štyroma statkami oračka se dokončiva, zeme su stajovne... Do susedneh mestoh ak do Ungvara, tak i do Seredneho na kopani vinic za penezi možu chodic, jako i nektere choda... I za

³⁵¹ Sborník v knižnici moskovskej univ. č. 149 in 8°. Mat. IV. 44—6.

³⁵² Asi vsl. děka-dzeka = č. nálada.

Tisu idu na vižen i na mlatbu. Na tengericu za penezi cidzim ludom oru i kopaju...“

Snaha písať úradnou (čs.) rečou sa však veľmi nepodarila ani pisárovi v obci „Begenyach“ tiež od Tisy. V náhlosti nemohol rozmýšľať nad spisovnými tvarmi a preto často napísal, ako mu miestny človek diktoval: dz a c miesto d a t, namiesto v prvom roce napísal v pršim roku, dokel — miesto dokud, dzesec m. deset, na hurkach m. na kopcích, narodzi m. narodí atď.³⁵³ Ako vidíme, pred 150 rokmi súvislá vsl. oblasť jazyková siahala až k Tise i na terajšej Zakarpatskej Ukrajine. Je tedy pochopiteľné, keď i v Užskej a Berežskej, ako inde na Východe bola úradným obcovacím jazykom východná slovenčina takto prepisovaná do československej formy.³⁵⁴

Po vyhnaní Turkov z Uhorska vracajú sa na Dolnú zem nielen maďarskí ubehlíci, ale idú s nimi osadiť vyľudnené kraje aj Slováci. Odišlo tam mnoho aj východoslovenského obyvateľstva „fidei Ruthenorum“ — zkrátka rusnaci. A oni, čo je pri roľníckej kolonizácii v 17. a 18. stol. aj prirodzené, majú zväčša slovenské priezviská: medzi menami dolnozemskej rusnakov je veľmi časté meno Thót, Tott ap. (maď. prostredie!). Je tu časté meno z rýdze československého tvaru „Ondrej“ (Onda, Onder, Ondercsák, Ondzik ap.), s čs. lokalizujúcou koncovkou -ák a inými menami ukazujúcimi na vsl. pôvod (Hrontsák, Hornyák, Tarnoczki, Vernar, Torisko), a latinské kultúrne prostredie (Jancsek, Halcsa, Michalczó, Joskó). Nemálo je tu východoslovenských typičností (Koščo, Ocelak, Ricik, Harničar, Tirpak, Pojdak, Varčak, Koval ap.), medzi ktoré patrí aj sufix -uv: Ganyuv, Ivanisuv, Konyuv, Kostyuv, Michalyuv atď. Z Užskej máme zachovanú aj staršiu formu dnešného kmeňového názvu Slovjak: Szlovjan, Szlovjanin.³⁵⁵

V polovici 15. stol. spomína Slovákov valašskej viery (t. j. pravoslávnej) uhorský snem. Vlivy slovenskej reči týchto pravoslávnych vala-

³⁵³ Mat. IV. 49—50.

³⁵⁴ Mat. VI. 19. V lete 1850 prehlasovaly O. Radlinskému aj obce berežské, že chcú za spisovnú reč českoslovenčinu (Bratislava I. 401—403).

^{355a} Doložené už v podhodenej listine k r. 1082: *Ondurnik* (Az Arpádházi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke I. [Bp. 1923], 9). K r. 1237 doložení synovia Legusa: *Petrus, Onda, Boche, Yna* „apud villam Dras“ (Ib. 190). K r. 1239 *Ondus*, jobagion székszárd, opátstva (Ib. 200).

³⁵⁵ Petrov, Prozvišča familii krestian v Mat. VI. (S. Peterburg 1911), str. 307—324. Tiež Mat. V. (Ib. 1908), str. 125.

chov a i sedliakov sú nepopierateľné a bohato rozšírené u susediacich národov. Slovenskosť mien rusnakov a valachov bije do očí. Zato sa môže pýtať ten, kto sa nevie odpútať od dnešného významu etník: ako to, že sa mukačevský biskup označoval úradne „episcopus Ruthenorum“, cirkev „ecclesia Ruthenorum“ a že sa nikdy nespomínajú Sclavi, Slováci?

Nuž neni tak isté, že sa Slováci gréckej viery nikdy nespomínajú, ako vidíme aj z listu mukačevského biskupa, Sergia, tesne na rozhraní 16. a 17. stol.: mukačevskí biskupi boli predstavenými kňazom ruským, rumunským, slovenským a srbským.³⁵⁶ Z listu vidíme, že si mukačevskí biskupi boli dobre vedomí etnickej rozličnosti a výslovne i slovenskosti svojich veriacich. I keď vedeli, že sú biskupmi „Ruthenorum, Valachorum, fidei Graecorum tenentumque Sclavorum, Hungarorum^{356a} et Polonorum“, predsa si takýto úzko nacionálny rámec, ktorý by bol v protive so zásadami a tradíciou kresťanskej cirkvi, nedávali. Bolo by to konečne na vtedajšie doby neobvyklým a nepotrebným pleomazmom à la *ľudová demokracia, autokratický samovládca* ap. Veď slovo „Ruthenus-rusnak, ako sme už dokázali, predstavovalo samo o sebe do doby zrodzenia moderného nacionalizmu celý potrebný obsah, ako sme ho vyššie slovne vyjadrili. V titule „Episcopus Ruthenorum“ sa rozumel význam, ktorý nebol v protiklade s univerzalitou cirkvi kresťanskej, ba tým viac katolíckej, akou bola od unie aj pravoslávna. Zachováva-
júc kontinuitu s tzv. valaško-rusínskym právom, z ktorého grécka viera v Uhorsku vyvodzovala svoju existenciu, pre gréckokatolíka bol prirodzeným názov Valachus a Ruthenus, populi Rutheni (národy ruténske, pravoslávne).³⁵⁷ Čím viac vzrástala kolonizácia Rusínov v Kar-

³⁵⁶ Mukačevský biskup Sergius píše r. 1603 Tomášovi Kendimu: „az fejedelmek attak neki az püspökséget Munkacz vára mellet való, Maramarosban Hozzumezeo mellet Körtwelies neweő monostorokban és claustrumokban, kikben ü felségek adomaniaból és engedelmebeől az teőb *calu horoknak és papoknak, mind orozok, oldh, tót és rácok* közéött valóknak ő a püspeokeok és eleőtteők járójok“. — Pôvodina v budap. Nár. Muzeu v archíve rodiny Kendi (A. Hodinka, cit. A munkácsi g. k. püsp. tört. str. 214).

^{356a} Ešte r. 1692 sa zakazuje grécko-slov. kňazom udeľovať sviatosti maď. obyvateľstvu, z čoho je zjavné, že i Maďari boli pravoslávny. (Sbierka Hevenesí XXIV. 43 — Píč).

³⁵⁷ V listine G. Bethlena z r. 1627: Quae ecclesia et fides Graecanica siquidem in ditionibus nostris Ruthenos et Valachos observatores habeat...“ (Hodinka 235). Chelmski biskup píše r. 1665 (pozn. 359): Sciendum enim est, quod homines seu potius populi Rutheni in Vngaria existentes antea ad nostrum eppum Praemisiensem Ruthenum pertinuerunt (Hodinka 180).

Srv. vizitačný protokol spišského prepošta, J. Sigraya, z r. 1700: Ecclesia filialis Felső Szalok

patoch³⁵⁸ a čím viac kňazov prichádzalo do Uhier z Rusie a či Poľsko-Litevskej ríše,³⁵⁹ tým častejšie bol používaný termín posledný. Protežovala ho totiž okolnosť, že výraz Rutheni mal aj užší význam Rusíni, ktorí aspoň v nedávnych storočiach boli najpočetnejšou etnickou složkou medzi veriacimi mukačevského diecezána.³⁶⁰

(Slavkov): Templum totum ligneum... Ante annos 60 a Ruthenis aedificatum. ...Incolae sunt omnes Slavi. — J. Hradzsky, Additamenta ad Initia capituli Scepusiensis, Szepesváralja, 1903/4, str. 185/6. „Im J. 1763... Possession Keresztur... von unirten Ruthenen zahlreich bewohnt“ III. 13 „Colonie ruthenische zu Kucura“ Ib. I. 53 píše Czörnig ešte i v polovici XIX. stol. (Ethnographische Karte der österr. Monarchie, Wien 1855), o Slovjakoch v Kucure a Keresturi (Jugoslavia), hoc si Kerestúrčania a Kucurani dodnes zachovali v tamojšom srbskom prostredí svoju vsľ. reč, v ktorej vydávajú noviny (p. 418), ba ich rodák, Ivovský profesor, Dr. J. Kostelnik, napísal dobrú mluvnicu „bačvanskej hvary“ t. j. vsľ. reči. — Podľa Mišíka Kojšov na Spiši bol osídlený evanjelíkmi zo Západu, ktorí boli donútení prijať katolícku vieru. Prijali grécko-kat. a odvtedy sú vedení dôsledne ako Rutheni. Ovšem reč kroniky z r. 1729, jak ukazujú výpisky z nej od miestneho gr.-kat. farára O. Kričku (Jednota sv. CM. III. 2, 5—6), je východoslovenská. — Možno, že sa zachovaly nejaké stredoslovenské prvky dodnes, lebo okolní r. katolíci (Zlatá Idka) mi tvrdili, že Kojšovčania hovoria dačo po „rusky“ (t. j. ne „po našemu“ — srv. p.239).

Dačov (m. Décső) v Šariši bol osídlený Nemcami, po ktorých má i meno (pôv. Deutschhof) a dodnes i mená honov (Za Bild, Fuksgruba, Barloch, Na Lent, Križgront) a v matrike z r. 1810 doložené i priezviská Szukmann, Seirman, Cuprak, Krankota, Groch. Za panstva Desewffjovcov prijal reformáciu. Až na samom počiatku XVIII. stol. prijala celá obec katolíctvo také, ktoré neukladá kňazom celibát a evan. kostol sa stal gr.-kat. cerkvou. (Podľa J. Hörka, Sároszemplényi ev esp. története [1885], známe mi len z inf. gr.-kat. assessora v Dačove, Em. Žedeniho.) Čo je zo slovenského okolia obce aj prirodzené, už pred XVIII. st. boli dač. Nemci poslovenčení a okolnými kolonistami preriedení. R. 1845 bolo i tu založené „Braterstvo mirnosci a trižvosci kresťanskej“ (pre cieľ Braterství napísal bardyiovský farár, J. Andraščík najrozšírenejšiu vsľ. tlačenú knižku: Senk Palenčeny, Košice 1845). A zase je len prirodzené, že matričná kniha Braterstva z r. 1845, určená každodennej potrebe pospolitého ľudu (prísahná formula!) je vedená v reči ľudu, t. j. východoslovensky. Len titulná stránka je napísaná „slovenrosijsky“. (Knihu daroval gr.-kat. farský úrad Svojine). Obec dodnes hovorí krásnou vsľ. rečou, ale od prijatia gr.-kat. viery je vedená ako ruthenská. — Od r. 1945 je tam ruská škola.

³⁵⁸ Srv. str. 100/1.

³⁵⁹ Szirmay, Not. top. comit. Zemplen. (58): Rutheni attamen parochos ex Russiae partibus consecratos accipiebant a Premisiensi eppo. — R. 1665 tvrdil chelmský biskup, poslaný kievským metropolitom k pápežovi a Kongregácii de prop. fide, že pred 200 rokmi prináležala jurisdikcia nad Mukačevom biskupovi premyslskému. Jurisdikcia premyslského biskupa nad Mukačevom je síce nie istá, ale, že ztamede prichádzali sem kňazi, je z listín r. 1360—1634 zrejme (A. Hodinka c. d. 85).

³⁶⁰ Srv. Petrov: V tých polosach, gde bok o bok živet raznověrnoje i raznojazyčnoje naseľenje, ta ili inaja religia obyčno v narodnyh massach polučajet svoje nazvanije ot imeni naroda, kotoryj javľajetsia glavnyj jeja predstavitelem: tak u nas (v Rusku) luteranskaja věra nazyvajetsia německoj ili čuchonskoj, v Zapadnom kraje i v Galičině katolíčeskaja věra jest věra pol-

Keď Slováci-rusnáci (t. j. vých. Slováci gréckej viery) brali účasť na sedliackej kolonizácii Maďarska, je len prirodzené, že ich nachádzame aj v pôvodne im vlastnej kolonizácii valašskej tiež na západnom Slovensku — a to nielen na Orave — ako dosvedčuje meno trenčianskej osady *Slovjakov*, zachovaný podnes.³⁶¹ Okrem kolonistov z Východu, o ktorých hovoria názvy trenčianskych osád Rusnakovce, Sečovská, Perečín (m. Soltész-Perecsény), Trebichova (aj východoslovenskí Rusíni; srv. meno osady Rusňakovia).³⁶² Je tu samozrejme hodne doložená aj kolonizácia z Poľska a Ruska (Vislanov, Mazurská, Ruskovce,³⁶³ Moskali atď.).³⁶⁴ Dokladov vsl. kolonizácie je na celom Západe hodne, ale sledovať ich už sa vymyká našej téme.³⁶⁵

Východné Slovensko zažilo valašskú fázu kolonizácie už hodne včas. Valašenie však akoby neplužilo národnej povahy slovenského obyvateľstva Východu. Rýchle sa toho štádia zbavovalo, meniac aj horské svahy na oráčinu. V jeho tradícii, piesňach a ambíciách nenájdeme početnejších pastierskych reminiscencií. Je tu typicky sedliacke seba-vedomie, ktoré aj horalom idealizuje roviny. A toto je jeho podstatný povahový rys. Ním sa líši jak od susedného Rusína, ktorý zostal valachom s pocitom menejcennosti podnes,³⁶⁶ tak aj od susediaceho Slováka str., ktorý dodnes idealizuje valašské írečitosti, rumunsko-ukrajinskú infiltráciu v reči, baču s fujarou a stádami oviec, tiahle zbojnícke piesne a hory,³⁶⁷ jako karpatský Ukrajinec svoju Verchovinu.

skaja, pravoslavnaja (resp. uniatskaja) — ruskaja, v Bukovině — pravoslavnaja věra — vološkaja (uniatskaja ruskaja) — v Ugrii — uniatskaja věra — ruskaja, orosz, u serbov i bolgar musulmanskaja věra — věra tureckaja itp.” (Mat. VI.).

³⁶¹ Soznam miest na Slovensku. 1919, str. 112.

³⁶² Pozn. 246.

³⁶³ Za etnikum to považovať oprávňuje celkový systém valašských mien: časté Taraba- (v maď. znení), Soltész, Putyrov, Romancov, Vlacka (Vlaská?), Savčina, Podvážie, Putirka, Valcharovia ap. Srv. pozn. 206, 209 a 210.

³⁶⁴ Podľa cit. Soznamu miest.

³⁶⁵ K r. 1565: „in bemeltem Gielentz tal (Nízke Tatry u Lupče), vngefärlich in der mitten kholt ain mistrickh (mistrík — terminus technicus u valachov-uhliarov), mit dem namen Fabian Rusznakh”. Tagányi c. d. 143. — V podobných správach zrači sa krvný a rečový príspevok Slovjakov etniku stredoslovenskému.

³⁶⁶ Srv. pozn. 243 a ľudovú pieseň: Svityt misiac na nebi / pust mňa mila id sobi / Jak ja tebe pustyt mam, / koj ja ruska a ty pan. (Volchovce na Karpatskej Ukrajine).

³⁶⁷ A. Kavulják c. d. 336: Liptov, Turiec, Orava, Zvolen a kysucký kraj len sa tak ozývajú

Na Západe pôsobila valašská kolonizácia retardačne, opierajúc sa o miestne danosti, na valašský spôsob života. Na Východe, tiež sa opierajúc o miestne danosti, pôsobila retardačne, resp. regeneračne na „staru viru“, ktorej nechala meno „valašská“ a „ruská“.

C) Rusínska kolonizácia

V predchádzajúcich statiach sme už spomenuli spisovateľov, ktorí sa domnievali, že podkarpatskí Rusíni sú pôvodným slovanským osídlením Potisia,³⁶⁸ ako aj tých, čo tieto názory vyvrátili z historických abo jazykových dôvodov.³⁶⁹ Z povedaného je zrejmé, že považujeme rusínske osídlenie Podkarpattia za produkt valašskej kolonizácie.³⁷⁰ Obmedzíme sa preto iba na doplnenie uvedených údajov.

Už Bidermann rozoznával dvojaké rusínske osídlenie.³⁷¹ O prvom tvrdí A. Hodinka, že nepochádza od čias Almoša, ako súdil Bidermann, ale až z doby Kolomanovej,³⁷² keďže ani domáce ani ruské pramene nevedia

od melodií valašských piesní. — Prirodzene, že aj charakter týchto piesní vyniká lotrovštinou, zbojstvom, šibenicou, ako tým vynikajú i historické zprávy o valachoch, najmä cudzích.

Srv. „Ovce moje, ovce,
všetkie ste belice:
či som si vyslúžil
pri vás šibenice!”

Alebo: Hej, Detvani, Detvani!
Čierna zem pod vami:
modlite sa k Bohu,
prepadne sa s vami.”

Chaloupecký, Valaši na Slovensku: „Slováci, podléhající romantické filosofii . . . v stol XIX. právě v krajích nejvíce zasažených valašskou kolonizací, na středním Slovensku, hledají a domněle nalézají nejryzejší podstatu své národní bytosti . . .” i stal sa im „Dětvanec — predstaviteľom slovenské rázovitosti a „dobrý zbojník” Jánošík národným symbolom slovenské duše.”

³⁶⁸ Str. 23, pozn. 55 a 178.

³⁶⁹ Str. 58, 27, 70/1.

³⁷¹ Ungarische Ruthenen. I. Innsbruck 1862 (Petrov), 41 a d. [II. (ib. 1867)],

³⁷² S tényleg Nagy- és Kisoroszi falvak ruténeiről mondják is forrásaink, hogy Kálmán király idejében jöttek. Ettől kezdődhetik tehát a rutének betelepédése hazánkba. Az első bevándorlók azonban mint láttuk s mint a Névtelen mondja, nem a mai ruténlakta területre telepedtek. — A munk. g. k. püsp. tört. 64.

do konca XI. stol. nič o Rusínoch v Uhorsku, ba ruské do r. 1098 nepoznajú ešte ani Halič. Súdi preto, že len Anonymus sám zapojil do svojej histórie zaujatia zeme Maďarmi tých Rusínov, o ktorých vedel vo svojej dobe, čiže súčasnosť premietol do minulosti.³⁷³ Podľa Hodinku, usadili sa Rusíni v Podkarpatsku v 13. a 17. storočí.³⁷⁴ Podkarpatskí Rusíni ani teraz nepredstavujú jednotný národ jak po stránke jazykovej a somatologickej, tak ani svojím bytím.³⁷⁵ To ukazuje, že sa usadzovali jednotlivce, a to po spôsobe, aký poznáme zo správ o valachoch veku 16.³⁷⁶ Vieme o nich v Uhorsku síce už v XIV. stol., ale tiež aj to, že ešte nevedia žiť usadle.³⁷⁷ Kráľovské komory zo 16. stol. vedia o Rusínoch, že sú novými prisťahovalcami.³⁷⁸ Potomkami týchto valachov na Podkarpatsku sú podľa všetkého Dolišňania, významne nazývaní „Vlachmi“ (Blyáchák), ktorým, na rozdiel od nedávnych prisťahovalcov z Haliče, Verchovincov, nevieme teraz nájsť v susednej Haliči príbuzný kmeň.³⁷⁹ J. Holovackij zistil, že kým užsko-zemplínski Lemáci zachovávajú so západohaličskými Lemkami podobnosť i v kroji, zatiaľ kroj Vlachov-Dolišňanov podobá sa hodne kroju maďarskému.³⁸⁰ To by súhlasilo aj s údajmi Alex. Bonkalóva, ktorý z jazykových dôvodov považuje Dolišňanov za prisťahovalcov zo severnej Ukrajiny, ktorí po styku so sedmohradskými Sékelmi, usadili sa najskôr koncom XIII. stol. v dnešných sídlach. Že sa to nestalo prv, je mu dôkazom to, že 1. maďarčina neprevzala z rusínčiny nijaké slová, 2. v rusínčine niet staromaďarských slov, aké prešli do iných slovanských rečí (napríklad do vsl. reči slovo valal, ktoré v maďarčine zaniklo už v XV. stol.), 3. rusínska reč preberala maďarské slová až od konca 15. stol. a to i také, čo do maďarčiny prešli zo slovenčiny, 4. Dolišňane majú výslovnosť e >iu, iü, ktorú si priniesli z pravlasti. Podľa výskumov Krymského, takáto výslovnosť sa objavuje v staroruských pamiatkach až v XIII. stol. Tedy pred 13. stol. neopu-

stili Rusíni pôvodné juhorské sídla. Verchovinci sú vyslovne pozdnie prisťahovalci z príľahlej Haliče.³⁸¹ S Bonkalóvom súhlasí v podstate aj E. Perfeckij, ktorý si takýmto rôznym pôvodom (Verchovincov z Haliče a Dolišňanov z Volyne a Moldavy) vysvetľuje rozluky v rusínskych dialektoch, jakoby mozaicky slepených do jedného celku.³⁸²

O A. Petrovovi, ktorého záver, pre jeho nevšednú znalosť sem náležiacého materiálu, je nad iné rozhodujúci, sme sa už zmienili.³⁸³ Vo svojich početných prácach vyvrátil všetky vývody romantických spisovateľov o autochtonnosti podkarpatských Rusínov, o ich národnom kniežatstve v Uhorsku v XI. storočí, o ich údajnom veľkom rozšírení po Slanú, prípadne i za ňu, o Koriatovičovi ap. Jeho vývody stále viac sa overujú a najmä v posledných desaťročiach ich pravdivosť potvrdila i jazykoveda, najmä práce Št. Kniezsafa a E. Moóra.

Dnes sa všeobecne uznáva valašský ráz prvej masovej kolonizácie Rusínov v Podkarpatsku, na jaký ukazuje už samo teritorium rusínskeho etnika.³⁸⁴ Už sme sa zmienili o tom, že do Uhorska sa dostali ruskí hostia ojedinele ešte počas roľníckej kolonizácie, zvanej nemecká.³⁸⁵ Z hľadiska osídlenia podkarpatskej oblasti však nemožno tejto kolonizácii venovať značnejšej pozornosti, keďže šlo o sporadické zjavy nie východoslovenského, ale celorišského (uhorského) charakteru. Samozrejme, tieto osamelé ostrovy v cudzojazyčnom prostredí nemaly a ani nemohly mať vliv už či na zachovanie gréckeho obradu, či na dnešné rusínske osídlenie. Takýto vliv mala až masová kolonizácia valašská. Vieme však, že rusínski valaši sa tu stretali s pôvodným slovanským a novousalašeným rumunským obyvateľstvom a že trvalo dlho, kým rusínsky živel nadobudol prevahy i na samej terajšej Zakarpatskej Ukrajine.³⁸⁶ Zo zprávy z r. 1570 vidíme, že v tom čase ešte ani Berežská župa nebola výlučne rusínskym teritóriom a že sa vedelo, že sa Rusíni pred mnohými rokmi sem dostali z Ruska. Súčasne sa dozvedáme, že

³⁷³ Ib. 63. Srv. Chaloupecký Staré Slovensko... 266: promítal (Anonym) prostě geografické a ethnografické poměry tak jak byly v Uhrách ještě za jeho doby... (vidz p. 184)... do dávné minulosti.

³⁷⁴ Ib. 75.

³⁷⁵ Ib. 72.

³⁷⁶ Ib. 79.

³⁷⁷ Ib. 78. Srv. pozn. 284.

³⁷⁸ Ib. 39. Srv. pozn. 317 a 397.

³⁷⁹ Ib. 73.

³⁸⁰ O narodnoj odeždě i ubranstvě rusínov ili russkich v Galičině i severno-vostočnoj Vengrii, Zap. imp. rus. geogr. obšč. otd. etnogr. VII. Petrohrad 1877, str. 561 a d. (Húsek c, d, 248).

³⁸¹ Die ungarländischen Ruthenen v čas. Ungarische Jahrbücher I. roč. 215—232.

³⁸² Sociálně-hospodářské poměry Podkarpatské Rusi ve stol. XIII. a XV. (Bva 1924), str. 120. Srv. i str. 115.

³⁸³ Pozn. 50.

³⁸⁴ Srv. V. Chaloupecký, Valaši na Slov.: Rusínske osídlení... už podle povahy a rázu kraje zřejmě ukazují na valašskou kolonizaci.

³⁸⁵ Pozn. 185, 189, 215, 216, 218. Rutheni, qui sunt schismatici sa spominajú r. 1340, v súvislosti so založením františkánskeho kláštora v Križovianoch pri Prešove (Wagner, Dipl. com. Saros. — Posonii 1780, 519), ale nevysvitá z toho ani miesto ani ráz týchto Ruthenov.

³⁸⁶ Str. 78/9.

to bol ešte stále živel fluktujúci, neposedný, prečo mnohé žaloby, že vrchnostiam neprináša úžitku, ba že zneužíva ochabenu dobu bezpoplatnosti presťahovaním sa po jej vypršaní na nové panstvo.³⁸⁷ Práve v dôsledku sotrvanosti rusínskeho živlu v nomádnom spôsobe života bol predbehnutý slovenskými valachmi v osadzovaní nižších a roľnícky viac užitočných priestorov, takže po doznení valašskej kolonizácie vo východoslovenskej oblasti zastihujeme Rusínov len v nehostinnej najsevernejšej časti Zemplína a úzko, i to nesúvisle, popri severnej hranici Šariša a Spiša.³⁸⁸

Nepomerne hlbšie do vsl. územia zasiahla až kolonizácia novšia. Jej popudom bola nová kolonizačná vlna, smerujúca na vyľudnenú Dolnú zem po vyhnaní Turkov z Uhorska. Vyrcholila na začiatku 18. stor., ale pokračovala s väčšou-menšou intenzitou vlastne až do prevratu r. 1918. Tak ako slovenské obyvateľstvo (v tom aj gréckokatolícke),³⁸⁹ účastníci sa toho sťahovania na juh aj Rusíni s pohraničia. Na takto priredité miesta povolávaly panstvá primitívne nenáročných, lacných „želarov“ a „konvenciašov“ z Haliče.³⁹⁰ Túto sťahovaciu vlnu nazval A. Petrov veľmi výstižne „razlivom ruskoj rěky“: K etomu vremeni (zač. 18. st.) my i odnosim načalo peredviženija russkich iz severnoj, russkoj časti Zemplina v sredňuju i južnuju, a na ich město v městě

³⁸⁷ „Es sein bei dieser herrschafft (Mukačevo) und der herrschafft S. Miclosch (východne od Mukačeva) die maisten dörrffer mit Reissen besetzt, welche vor vill jarn sich aus Reissen in diess landt begeben... dieveil inen aigne priester ires Moskoviterischen glauben, die sie calugeros haiszen... hefftig halten. Sie geben auch der obrigkeit kainen zehent von denen guetern, die sie von neuem stifften und pauen, sondern allain irem priester, den sie ainen bischoff nennen, also das lezlich der priester mer nutz und geniess von den underthanen, als die obrigkeit, haben“ (Hodinka 38). — „Es sein auch vill dörrffer von jar zu jar, auch noch bei wenig jaren gestifft, denen auf 12 jar fraiheiten geben worden... Es wollen aber die Reissen solche fraihait so gar misbrauchen, das... also auch vom die 12 jar aus sein, so lauffen sie etwan weiter und nemen anderstwo auch grundt auf, damit sie also stets frei sein wollen...“ (Ib. 78). V Belovom Compendiu: Rutheni... instabiles... deterrimam deguunt vitam.

³⁸⁸ Pretože pre tému, jak je tejto monografii vymedzená, je to už otázka nepodstatná, použijem materiál, o ktorý opieram tieto heslovité tvrdenia až vo svojej ďalšej práci.

³⁸⁹ Vidz str. 93.

³⁹⁰ Želar, znamená toho, kdo od panstva vezme „na odrobek“ pole alebo bývanie. Neplatí tedy peniazmi, ale zaviazze sa chodiť „na paňske“ určitý počet dní. Iné je chyžcar, ktorý mal vlastnú „chyžu“, postavenú na panskej pôde, začo bol zaviazaný vysielat od chyže po celý rok aspoň jednu pracovnú silu na panské. Komenciaš je zase kočiš, majerník, bojtar, bača ap., ktorý má zjednanú „komenciu“ za svoju službu (zrno, mlieko alebo chovu pre dojku [kravu], roľu, bývanie a peniaze).

s nimi na jug — i iz Galičiny, preimušestvenno russkoj, vostočnoj. Pereselenije prodolžalos i v posledujuščije gody... Dumajem, čto k etomu vremeni odnositsia i russkaja kolonizacia v Sobranskom okrugě, k severu ot bolšoj dorogy iz Michaľovec v Ungvar... označena ja časť Sobraneckogo okruga ješ' neprosredstvennoje prodolženije uniatsko-slovackoj territorii Zemplinskoj stólici.³⁹¹ Táto kolonizácia sotrela vo väčšine prípadov etnický obraz, aký po sebe zanechala na Východe prevážne slovenská kolonizácia valašská, rusifikujúc nielen etnicky priechodné (smiešané) valašské obce, ale aj obce od pôvodu slovenské, nemecko-slovenské, resp. maďarsko-slovenské.³⁹²

O tejto pozdnej kolonizácii z Haliče sa rozpisuje aj Bidermann. Tvrdí, že takmer vo všetkých matrikách v Šariši sú zmienky o haličskom pôvode mnohých farníkov.³⁹³ Týchto neskorých prisťahovalcov dodnes volá ľud „Poľakami“, keďže prichádzali z „Poľšči“. Tak sa menujú podľa Petrova všetci Rusíni, čo vyslovujú ščo (rus. čto, vsl. co).³⁹⁴ „Poľakami“ sú Rusíni, „v Ungvarskoj stólicě k severo-vostoku ot Bereznago. Narod, sledovatelno, sčitajet obitatelej etoj městnosti pozdnějšimi vychodcami iz Galičiny. Galičina i russkije galičane — u ugrorussov — Poľša, Poľaki“.³⁹⁵ — Povedané vysvitá aj z urbára (18. stol.): Pro Poľaki bez Panskoj visti u seli nachaj sia misto ne daje...“ (818).³⁹⁶

Jako na rozhraní 17. a 18. stol. bolo popudom haličskej kolonizácie hromadné vyľudňovanie Podkarpatska sťahovaním sa na Dolnú zem, tak na rozhraní stola 19. a 20. sťahovanie do Ameriky. Veď ako známo, vsl. vysťahovalci sú nielen najstaršou, ale podnes najpočetnejšou složkou slovenskej emigrácie v Amerike.³⁹⁷ Tak vzniká tu nedostatok pracovných síl, ktorý panstvá odstraňovali privádzaním nenáročných a preto tunajšej životnej úrovni pracujúceho živlu nebezpečných

³⁹¹ Mat. VI. 150, p. 3.

³⁹² Srv. pozn. 211 a str. 110/2.

³⁹³ C. d. I. 10/11 a II. 55 i 72 p. 1.

³⁹⁴ Mat. IV. 16.

³⁹⁵ Ib. 12. Srv. p. 213.

³⁹⁶ Mat. V. 69.

³⁹⁷ Už pred r. 1850 odchádzali vsl. ľudia do USA. R. 1853 boli už vo verejných službách (policajt Ján Olejník zo šar. Krušova v New Yorku). (K. Čulen, Dejiny Slovákov v Amerike, Bva, 1942). Od r. 1880 ich spolkový život nadobúda veľkých rozmerov a od r. 1886 rozvinula sa aj východoslovensky tlačaná literatúra. R. 1909 uviedol moravský časopis Naše Slovensko na str. 64, že vsl. rodáci ovládajú „čtyři pětiny veškerého slovenského obchodnictva“ v Spoj. štátoch.

kolonistov z Poľšče-Haliče. Nejestvovanie štátnej hranice medzi uhorskou a haličskou časťou habsburského štátu len podporovalo tento úpadkový vývin vsl. životnej úrovne, ktorého dôsledkov sa obyvateľstvo východného Slovenska dodnes nevládze zbaviť. Nakoľko títo tzv. „Poľaci“ boli pre starousadlíkov živlom nevítaným, vyjmúc samozrejme ziskuchtivé panstvá, a nakoľko nerobili Poľsku dobrú reklámu, vidíme nielen z prameňov a vsl. významu slova „poľak“³⁹⁸ ale aj z toho, že sami Rusíni miestami jich majú za dačo od seba horšieho, menejcenného.³⁹⁹

Že u tej poslednej fázy rusínskej kolonizácie Východného Slovenska šlo o zjavy značného rozsahu, vidíme zo štatistiky, ktorá v r. 1910 len na Spiši a Šariši udáva 12.627 Haličanov. Až vznik Československej republiky zastavil haličsko-rusínsky príliv, značiaci pre vsl. živov nielen hospodársku depresiu, ale aj porušovanie jeho životného priestoru: už do prvého sčítania v ČSR r. 1921 klesol počet Haličanov v udaných župách na 4.781.

Na dnešné rusínske osadenstvo Podkarpatska tedy nemožno hľadieť ako na osídlenie jednofázové. Po ojedinelých kolonistoch a koloniách z doby veľkej kolonizácie roľníckej a posunovania strážnych brán (XII.—XIII. stol.), ktoré pre svoju sporadickosť v kompaktnom maďarskom, slovenskom, juhoslovanskom a nemeckom prostredí Uhorska sa nemohly ubrániť asimilácii jazykovej i náboženskej, prišla prvá masová kolonizácia Rusínov v Podkarpatsku v rámci valašskej kolonizácie (XIV.—XVII. stol.). Po nej nasledovala haličská kolonizácia poddanská (XVIII.—XIX. stol.) a komenciaško-chyžčarská (XIX. stol.—r. 1918), súvisiaca neprerývne s poddanskou.

Pre zachovanie grécko-slovanského obradu medzi východ. Slovákmi, či jak sa sami mazývajú, Slovjakmi, má podstatnú dôležitosť len kolonizácia na valašskom práve. Novší kolonisti-Rusíni si zachovali vieru len tam, kde sa usadili vo väčšine, alebo kde prišli do prostredia grécko-slovanskej viery. V obciach katolíckych usadení ojedinele, abo v nepa-

³⁹⁸ Pozn. 253. — Pozoruhodné, že slovo „rusnak“, hoc sa denne používa v rčeníach s prívlastkom „glupy“, nemá vôbec urážlivého abo hanlivého významu. Je to i spoločensky celkom prípustný dobromyseľný žart.

³⁹⁹ Podľa Petrova (ib.).

trnej menšine, sa asimilovali jazykom i vierou prostrediu. Obce už prv gréckokatolícke buď porušili (najmä s pomocou „slovenorosijčiny“ popa a rusínčiny popskej rodiny),⁴⁰⁰ buď sa sami poslovenčili.

⁴⁰⁰ Nakoľko slovenské farnosti sú bohatšie a komunikačne i kultúrne výhodnejšie než rusínske, je pochopiteľné, že za rusifikačného kurzu prešovskej kapitule a biskupa na slovenské valaly sa dostávali kňazi bez ohľadu na ich etnický pôvod, abo ešte častejšie (už i z príbuzenskej protekcie) práve pre ich rusínske smýšľanie. — Dodnes sa stretám pri svojich výskumných cestách so zjavom, že farár so ženou a deťmi je jedinou rusínskou oázou v čisto slovenskom grécko-kat. valale. — Nebyť osobného zistenia, bolo by mi neuveriteľné, že na Spiši a Šariši sa aj dnes najdú farári a učitelia, ktorí — hoc sú rodákmi slovenských obcí — hovoria so svojimi farníkmi, znájúcimi len vsl. reč, po rusínsky (lepšie rečeno: vsl. rečou s rusínskou výslovnosťou a koncovkami -ity ip.). — Týmto neobviňujem ani nehodnotím, iba konštatujem.

PROBLÉM SLOVJAKOV-RUSNAKOV

Keď sa po Veľkej francúzskej revolúcii rozliala svetom vlna romantického nacionalizmu, vyvstal nebývalým prehodením národnostného citu celý rad nových problémov. V nekritickom nacionalizme doby romantickej väzí začiatok mnohých smýšlenok, ktorých často i tragický vážne dôsledky pocítime dodnes. V ňom vzala svoj počiatok aj zlovestná maďarizácia, podporovaná výdatne skutočnosťou, že Hungarus a magyar bolo výrazom nielen pre Uhra, ale aj Maďara. Z tak nastalého mätenia pojmov vyťažila maďarská národnosť mnoho u ľudu, ktorému vlasť a lojalnosť voči vlastnému štátu boli pojmy sväté.^{400a} V takomto mätení pojmov väzil veľký popud aj pre rozkol československý, keďže pre Slováka a Slovana bol len jeden výraz: Slavus. Ba i samo slovo Slovák značilo aj Slovana.⁴⁰¹ A tak romantickí štúrovci, ako verní synovia svojej doby, nemohli neprísť na myšlienku, že Slováci sú jadrom všetkých Slovanov, nebotyčné Tatry ich kolískou a jim najľúbeznejší dialekt liptovsko-zvolenských hôr pramaterou všetkých slovanských rečí a že tedy čeština je len dcérou tejto vrchovinej slovenčiny. Boli príliš mladí a hrdí na to, aby z toho nestiahli konzekvencie.

^{400a} O takej lojalnosti voči uhorskému štátu hovorí i Štúrove oduševnené víťanie marcovej (košutovskej) revolúcie v Slov. Nár. Nov. z 31. III. 1848; Hurbanove: „Ktože by rozdvajil, čo sám Pán Boh spojil, Slovákov s Maďary ktože by rozdvajil?“ (Piesne na teraz. Viedeň 1861. — Srv. i SP 1883, str. 372. — Pražák). Kubányi napísal úvodnú vlasteneckú báseň do Minervy: Minerva, to spolek tvojich synov. Ruka v ruke s chrabými Maďarmi, sladkozvukou našou slovenčinou, život nový, slávny ti vyčarí. — A veľkošarišský rodák i veľký americký pracovník a redaktor, rev. Jozef Kossalko, v americkej „Zastave“: Ja som Slovák z Uherskej krajiny pochádzajúci a milujem vlasť a narod muj z celých duší a sily mej a nebudzem nikdy zradčiteľom vlasť mej, na ktorej perách som bul pestovan a vychovan, ani nikdy nebudzem odbojným synem cirkvi“. Tieto faktá ovšem nemôžeme hodnotiť podľa našich dnešných mierok, iba z hľadiska ich doby.

⁴⁰¹ A. Pražák, Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovoú, Praha 1922, 8 a ď.

Severovýchodné Uhorsko bolo natoľko v dosahu západoeurópskeho duchovného prúdenia, že nemohlo byť uchránené pred touto vlnou prehodnocovania výrazových významov v smysle etnickom. V kruhoch inteligencie dostával výraz „Ruthen“ dobe primeraný výlučne nacionálny význam, strácajúc svoju pôvodnú významovú časť sociálne-právnu a konfesijnú. Slovo „Ruthen“ podliehalo tedy práve opačnému významovému vývoju jak v stredoveku. Nešlo pri tom o zjav mimoriadny. Z histórie vieme, že je to proces bežný v každom období, aj v našom. Ovšem takáto evolúcia významu slov je možná len v okruhu pôsobnosti podnetu. V našom prípade šlo o podnety, zasahujúce len triedy intelektuálne. Nový nacionalizmus zostával ešte dlho, najmä v našich oblastiach až do nedávnych desaťročí, pojmom čisto intelektuálnych vrstiev, ako zostávala aj s ním spiata politika v očiach nevzdelaných širokých mas národa „pánskym huncútstvom“. Zato je celkom prirodzené, že *ľudový* východoslovenský pojem „rusnak“, zachovávajúci pôvodný význam výrazov „Ruthenus“ a „Valachus“, jaký mali v 14. a 18. stol., stratil identitu s nimi. A práve v narušení pôvodnej identity, resp. s neparalelnom vývoji významu tvarov rusnak a Ruthenus, spočíva zdroj problému Slovjakov-rusnakov, t. j. východných Slovákov gréckeho obradu. Ako sme videli, z existencie rusnakov-Slovjakov nerobil predtým problém ani ich biskup, ani uhorský snem, ani zemepáni, na území ktorých sa iure valachico (ruthenico) usadzovali. Problematičnosť — ani nie tak ich existencie, ktorá sa nikdy nepopierala — ako skôr problematičnosť ich slovenského pôvodu vznikla až vtedy, keď slovom Ruthenus prestalo sa označovať náboženstvo a slovo sa špecifikovalo výlučne na jednu etnickú složku z bývalých Ruthenov (=rusnakov). S postupujúcou stratou rozdielu medzi obcami pôvodu valašského a predvalašského postupovala pravda zároveň aj strata sociálne-právnej časti pôvodného významu slovenského „rusnak“, ale konfesijná časť zostala nehnutá. Tak i dnes rusnak a gréckokatolík je východoslovenskému človeku to isté. Jedine pod Vihorlatom, ako som sa o tom osobne presvedčil (Nemecká Poruba, Jovsa),⁴⁰² zúžil sa význam, i to nie vlastného slova rusnak, ale len jeho deminutívnej formy: slovom Rusnačok, Rusnačkove označujú sa tam Rusíni, ale slovom rusnak, tak ako všade inde na Východe — označuje sa gréckokatolík.

Že slovenské „rusnak“ neprekonalu u ľudu to isté zúženie významu

⁴⁰² Vďaka za upozornenie patrí Dr. J. Murinovi z Michaloviec. Podľa jeho tvrdenia tak sa rozoznáva aj v Sečovciach, Trebišove a na okolí. *šic!*

jako u inteligencie latinskej „Ruthenus“, to zaiste nemohlo v očiach pomery nezaujúcich prispieť k diferenciacii Slovjakov a Rusínov. Najmä v staršej dobe (18. stol.) rečové chápanie národnosti bolo zriedkavou výnimkou.⁴⁰³ Veď z religiozity sa skôr začalo usudzovať na nacionalitu, než z lingvistiky. — A nestojí mimo komplexu národnej tragédie vsl. ľudu, že sa pozdejšie o mätenie pojmov v jeho neprospech zaslúžili najviac jeho západní bratia slovenskí a že to robili titulom „slovanstva“. Štúrovské zbožnenie sily ruského carizmu položilo západným bratom na oči pseudoslovenské okuliare,^{403a} ktoré jim ukazovali Rusa i tam, kde pozerali na svojho slovenského brata. Nebolo to len za to, že Západ nežil a necítil národne s ním, ale i zato, že pre ideologiu a politické výpočty štúrovcov bolo dôležitejšie, že Rusi susedia so Slovákmí v Tatrách, ako to, že aj za Tatrami i na Tise majú svojich slovenských bratov. Nôta bene keď existencia rozsiahlej vsl. rečovej oblasti nijak nepridávala, ale uberala dôvody jich kroku. Len hypotézou o ruskosti i poľskosti východnej a českosti západnej slovenčiny mohli zdôvodniť postavenie strednej na piedestal reči najpôvodnejšej, najčistejšej a preto i najslovenskejšej a ovšem spisovnej. — Možno sa čudovať, keď v dobe panslavizmu opustené východné Slovensko sa obrátilo chrbtom k Slovanom, ktorí mu brali jeho kmeňové sebavedomie i historický podklad a hľadalo záchranu pod korunou sv. Štefana? Z historického hľadiska nie, lebo hungarizácia a rusifikácia východoslovenského živlu nie je bez symptomov spolupôsobenia štúrovej a epigonsko-štúrovej ideologie.⁴⁰⁴ Jej vliv na národne prebudenú časť rusínskej inteligencie bol

⁴⁰³ Veľmi správne to uviedol J. Húsek (c. d. 7), len škoda, že v práci toho nechal.

^{403a} Z nezamlčovania chýb štúrovského panslavizmu nijako nemožno vyvodzovať nedostatok slovenského uvedomenia u autora, ktorý kollárovské (dnes možno povedať, stalinovské) slovanstvo kultúrnej vzájomnosti a vzájomného rešpektu, slovanstvo humanity, neznajúce vojenského, hospodárskeho, kultúrneho a politického násillia, nezaprel v dobrom ani v zlom. — Srv. O. Halaga, Mesianizmus našich susedov v čas. Vsl. akademik I. (Košice, 1945), č. 2 a 3 (=Akademický východ ČSR) i článok „O priateľstve“ (=slovensko-ruskom) v Jednote sv. CM III. (Michalovce, 1944) č. 5, str. 7—9.

⁴⁰⁴ J. Kollár odcitoval v knihe Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka na str. 217—220 list „šarišských Slováku“, kde píše: dobré a potrebné by bolo, aby se hlasy a soudy, rady a žádosti ze všech slovenských krajů, stolic a nářečí spolu sebraly a ve zvláštním spisu na světlo vydaly: aby tak někdo zapomenutým a opovrženým nebyl, jako jsme my Šaryšané od Štúra a jeho druhů.“ A Palárik odcitoval iný vsl. list v čas. Cyrill a Method I. 16: „... Keď... pulnu šle bodu ponechavace, jak totym Bernolákovcom, tak i Štúrovcom, žeby vo svojej reči... hutorili a dopisovac mohli, i my Šariščane se hlasime a žadame, aby se tyž na našu reč ohledlo. Ku tomu mame pravo, jak toty Trnavčane a Liptáci, lebo i nas nebarz menej jak tamtych. Lebo keď nema byc staroslovenčina (=čs.), tehda nej tyž naša reč bojuje za svojo prava...“

Mnohí gr. kat. knázi a učitelia po r. 1918 len z opozície k zavádzanej štúrovčine pridávali sa k Rusínom s heslom: My Šariščane, Zemplinčane, Ungvarčane (ap.), my máme svoju reč. A ona môže byc prave tak ruska jak slovačka. A keď volic medzi nima, ta radši tu, co vo švece hoc-

veľký, a bohužiaľ, aj názory štúrovcov a ich epigonov, pri vtedajšom nedostatku imonáhľadových publikácií slovenských boly brané za bernú mincu i v odborných kruhoch nemeckých, maďarských a prirodzene i ruských. To, čo sa od prvých červánkov nacionalizmu objavovalo len sporadicky, od štúrovského panslavizmu stálo sa úradným názorom jak odborných tak i oficiálnych kruhov: čto uniat — eto Rusin. Tejto Slovákmí spopularizovanej a dnes už tradičnej pohádky o masovej slovakizácii Rusínov sa rusínski romantici radi chytili, keďže jim prišla vhod nielen pri dokazovaní autochtonnosti rusínskeho živlu v karpatských horách — v smysle dobovej módy — ale i pri posúvaní jeho tzv. „historických“ hraníc až na Gemer.

Je opravdu charakteristické pre pomery na Slovensku pred prevratom r. 1918, že práve Rus Srezněvskij to bol, čo vyčítal Šafárikovi, že ku Slovákom nepripočítal i Slovjakov-uniatov prešovskej diecezy, ktorí sa len podľa viery volajú „rusnaci“, no po reči, že sú Slováci. (Slovan. národopis 1842, podľa Skultétyho).

Nosák-Nezabudov ospevoval v Orle Tatrskom však ďalej „ruskú“ Torysu a Sariš. — Už P. Zábaj-Kellner-Hostinský vymedzil síce správne vsl. oblasť, ale jej obyvateľstvu imputoval ruskú národnosť: „Jako územie Slovenov tahalo sa od Karpatov západne k Dunaji, údolami Váhu, Hrona, Nítry a Opoľa; tak územie Rusov rozprestieralo sa od Karpatov východne k Tise, t. j. riekami Bodrogu, Laborca, Olky, Muldavy, Hornátu a Slanej. Rozhraním oboch týchto území bola Kráľová hoľa a tak Horný Gemer“. Letopis MS. VI. II. str. 57. — S. Vozár vydal r. 1851 u b. bystrických Macholdov „Hlas od Tatjer“, v ktorom navrhuje zadeliť horné Uhry do dvoch distriktov: slovenského v Bratislave a rusínskeho (!) v Košiciach. — Št. Mišík ohnivo sa stavial proti Čechovi Šemberovi, že k Čechoslovákom pripočítal aj vsl. gréckokatolíkov. Podľa Mišíka treba ich považovať za Rusov i vtedy, keď hovoria slovensky a keď majú slovenskú matku, lebo je vraj pre nás potechou, že máme tak blízko Rusov. (Slov. Pohl. 1895, str. 500 a d. (Vidz p. 415).

Pochopiteľne dnes nemožno zazlievať Rusom, že si to všetko aj žiadali a nárokovali, čo im západní Slováci v „slovanstvom“ zamietení po desaťročia privlastňovali. Tak sa treba dívať na Budiloviča, že za východnú hranicu Slovenska určil gemerskú riekku Slanú, ako už pred ním Slováč-štúrovec a že tedy Východ zahrňoval už do Ruska;⁴⁰⁵ Tak

lem daco znači (argumentácia i dnes častá). „Veď zemplínskemú človekovi... bola spisovná štúrovská slovenčina práve tak cudzia a súčasne vlastná, ako reč kráľickej biblie alebo nová čeština“ (A. Matášík v Slov. kalv. hlasoch, Michalovce 1943, č. 2, str. 3). Za takej situácie bolo zásluhou, že užhorodskí baziliáni (o. Seb. Sabol) vydávaním publikácií vo východoslovenčine chránili vsl. ľud od rečovej rusifikácie, odôvodňujúc to: „Nasa odpovedz taka: medzi našim národem v davnej šariškej i zemplinkej župe jedné maju se za slovakov, druhe za rusynov a všicke hutora na jednom dialekte. Daktore inteligenty pytali nas, žeby sme pisali vecej po zapadno-slovensky, a inše zaš pytali nas, žeby sme pisali vecej po rusky. Keď posluchame prvších, krivdu robime druhym i oni budu kričec, že my slovakizujeme rusynov; keď posluchame druhych, peršve budu kričec, že my rusifikujeme slovakov!“ („Misionar“ II. [Užhorod, 1937], májové číslo).

⁴⁰⁵ Načertanije cerkovnoslav. gram. Varšava 1883 (Škultéty v SP. 1895).

treba chápať Kočubinského, podľa ktorého, čo je pravoslávne (= gr. kat.), to je ruské, ale čo na Východe není pravoslávne, to ešte není slovenské. Podľa neho: Nemnogo že vostočneje Poprada načínajetsia zapadnaja granica vengerskich Rusinov — u sela Lipnika. Po napravleniju k jugu ona idet mimo gor. Kniesen, Kesmark, Leutschau k Hernadu, zatěm pravym beregom Hernada k Abosu i Košicam. Otsiuda... sledujet tečeniju Bodvy do Miškolca, gde svoračivajet na vostok vdol' rěky Sajó, do vpadenija jeja v Tisu...⁴⁰⁶ A napokon tak, a nie rusofobsky, treba sa dívať aj na hranicu, akú určila Podkarpatskej Rusi Centr. Rus. Nar. Rada v Užhorode r. 1919:

„XIII. ďalšie zapadna i severna hranica seho okruha (Szikszo) až do rěki Hernada; po semu rěka Hernad do vplyvu rěki Torisy (Tarcza); ďalšie ko severu rěka Torisa do punkta, kde rěka perestupit hranicu stolicy Spiš i Šariš; otiuda južna hranica okruha héthárszkoho (hét-hársi) [Lipiany] i zapadna hranica liublianskoho (lublói) okruha v spišskej stolicě do Popradremete...“⁴⁰⁷

Bolo to ovocie vlastnej (západoslovenskej) sejby! Opustený vsl. ľud stál bez obrany, ponechaný na pospas dôsledkom romantických hypotéz svojich susedov západných i východných. Nebyť ČSR a českého realizmu, nevedno, kam až by tá experimentácia bola došla.

Takýmto pozadím je ovšem znehodnocovaná práca jak etnografov tak štatistikov, ba v staršej dobe i samých lingvistov, nakoľko není zisťovaním reálneho stavu, ale usporiadaním faktov, abo domnelých faktov, v smysle *apriorného* stanoviska a či napred chceného výsledku. Sám Petrov nepripisoval ani Lexikonu z r. 1773⁴⁰⁸ ani iným štatistickým a etnografickým prácam naprostú spoľahlivosť. Pri blízkosti rusínskych a východoslovenských nárečí, pri jestvovaní nárečí smiešaných a prechodných, pri výskyte obcí rusko-slovenských „medopustimo“, napísal Petrov, „čtoby v XVIII. v. dvoriane i duchovnyja lica različali russkich ot slovakov na osnovaniju dannych jazyka... I v XIX. v. i raněje vesma často otoždestvľali „ruskiju“ věru s ruskoj narodnostiu: vsěch uniatov (raněje pravoslavnyh) na rusko-slovackoj territorii sčitali russkimi, „rusnakami“, katolikov že i luteran „slovakami“...“⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ Zap. Novor. univ. 1876 — Zagran. otčet o zaňatiach Slov. nar. str. 124 (ib.). Srv. Petrov, Mat. IV. 8, p. 1.

⁴⁰⁷ Bratislava IV. 422.

⁴⁰⁸ Mat. VI. 125: sostaviteli „katalogov“ dľa Leksikona rukovodilis ne lingvistikoj. Srv. Mat. IV. 10.

⁴⁰⁹ Mat. VI. 12.

Ak i napriek konfesionalizujúcej tendencii pri určovaní národnosti a šíriacej sa fáme o ruskom pôvode Slovjakov-rusnakov máme najmä v staršej dobe dosvedčenú slovenskosť gréckokatolíkov, nemožno než skoro každý takýto prípad chápať v tom smysle, že skutočnosť sa dostala napovrch.

Podľa lexikonu z r. 1773 v týchto obciach na juhu vsl. oblasti byly grécko-kat. fary a obec i s filiami rečovala lingua sclavonica (slovensky):

Abov: Baskó, Filkeháza, Orosz-Gadna, Garadna, Kány, Kelecsény, Kétty, Király nép, Komlóska, Boldog-Kő-Várallya (i kat.), Mogyoróska, Sziget Bölse, Szolnok, F. Vadász (i kat.), Zeloba.

Gemer: Sumjác.

Szabolcs: Nyiregyháza (i kat. i kalv.).

Turňa: Barakony.

Užská: Benetine, Jenke, Jeszenő, Korumlya, Solymos, Ubris.

Zemplín: Agyagos, Bacsó, Bányácska, Cselej, Gálszecs oppidum (i kat. i kalv.), Girócz, Magyar Izsép (i kalv.), Lasztócz (i kalv. i kat.), Porubka, Rákócz, Szacsur (i kat.), Szeddliszke, Szopkócz, Topolyán, Tavama-Polyanka, Téhna, Terebes oppidum (i kat.), Terepez, Vásárhely (i kat.), Volya, Laborecz.⁴¹⁰

Aszalay zaznačil (1830—38) na východnej hranici vsl. etnika, čo slovenské: Domanince, Onokovce, R. Hrabovec, Ubľa, Ladomirov, Klenová, Kalná Roztoka, Kolonica, Topoľa, Ruskovce, Stakčín, Ulič, Ul. Krivé, Zboj, Zvala atď. a na južnej má za slovenské grécko-kat. obce: Ladmovce, Zemplín, Imreg, Boľovce, Poľany, Čičarovce, Ňarad, Stanča, Baranč, Jenkovce atď., ktoré všetky sú u Fényesa (1851) označené za ruské abo maďarské.⁴¹¹

Tabellae z 18. stol. označujú tieto grécko-kat. obce v severnom Šariši za slovenské: Ábrahánfalva, Balázsvágás, Csarnó, Csircs, Csernyina, Dobroszlava, Gerált, Gerlachó, Gyurkó, Hradiszka, Jakoris, Janó, Jesztreb, Kijó, Klemberk, Krizse, Kruzsló, Kvacsan, Lacsno,^{411a} Livó, Lubócz, Lukó, Miklósvágás, Obrucsnó, Officina vitrea (Sztebnik Hutta), Olejnok,^{411a} Orló, Orosz-Peklin, Orosz-Volya, A. Piszana, Pusztamező, Rencsissó, Soom,^{411a} Sós-Újfalu, Stelbach, Sztarin, Várgony, Vene-

⁴¹⁰ Ib.

⁴¹¹ Náš národ.

^{411a} Srv. koniec p. 239.

czia, Zavadka, Zsetek (Lexikon ruské), Boglyárka, Boksa, Décsó,^{41b} Henig,^{41c} Kozsány, Kókény,^{41d} Lenartó, Litinye, Malczó, Resso (Lexikon slov.-ruské).^{41e}

^{41b} Srv. p. 357.

^{41c} V Hanigovciach (ruská škola) je to celkom obyčajná východná slovenčina s dôsledným úzko-
hlasim (breza, mlíko, vrana, krava. Srv. „Na draže ket ideme s vozom pres mlaku, ta hvarime jažero“),
ale s rusizmami: -ity, nedôsledne prevedenou zmenou d, t, na dz, c (j. č. dzecko, mn. č. dity,
rucity), zmenou e>i (nevidili, lipše, na voži, on šídit, hrabli, koni), nedôsledne prevedenou
zmenou s, z na š, ž (huša ša pase [tvrdá a bez t], huši ša pasut), nedôsledne koncovkou 3.
os. prít. č. (robiat, idut, učat ša), neutrum na a: kurča, hača, ftača, kača (vsl. je e). Podľa
tvrdenia A. Lokaja (v r. 1947/8 20-ročný žiak V. tr. ruského gymn. v Humennom) nemá ha-
nigovská hvara nijakého slova, čo by nemala východná slovenčina (sám som ani inakšieho nezba-
dal). Podľa neho len už zomrelý najstarší Hanigovčan hovoril ruskejšie ako dnešná generácia.
Pri kontrole tejto výpovede u jeho otca, (asi 45 roč.), otec to veľmi rezolútne poprel, bo „lipše
po rusky“ znali len tí, čo boli v Rusku (v zajatí). — *Vôbec s tvrdením mladých, že starší znali
ešte trocha po rusky, čo najstarší občania rázne popierajú, stretávam sa často.* Hneď v susednom
Milpoši, asi 25—30-ročná dcéra Ondy Urvinítka (nar. 1872), ktorú som presvedčoval, že v Mil-
poši vedia aj rusky, odpovedala; že ne „Tu še ešči šmeju z Hanigovčanoch, že po rusky hvara.
... Zaletaňa dakus po rusky tak znala, no ale ona bula v tej druhej doline“ (Olejnikov srv.
p. 239). Jej matka však to poprela: „a ja še pametam na ňu, a ja neznam, žeby bula hutorela
po rusky“. Keď som na to nahluchlému otcovi povedal: None, že Zaletaňa i vašo rodyče znali
ešči po rusky?, starý sa veľmi roztrúcal, že to nepravda, že „zkadzi by to znali.“ To lem mladé
už znajú, bo chodia do ruskej školy. (Od r. 1945 je tu ruská škola.) V snahe vidieť ako sa
vymoče s popletenia, vravím mu na to: No-ta vy nerusnaci? Starý najprv sa zarazil a nato,
s dôrazom na posledné slovo povedal krátko: *My rusnaci Slovjaci.* — Súdím, že snaha imputovať
starým ruskú reč (okrem skutočných prípadov) súvisí s vlivom rúsfikujúcich farárov a učiteľov.

Žeby sa hanigovská hvara bola za storočie nejak sblížila so slovenskou, popiera reč darovného
listu z r. 1817:

Ga nižeg podepsani Obiwatel Hanigowszkig, Znamo činim stímto psanim, kemukolwek wedety
prinadležy i že ga y spolu zmogy Manželku wlasni (Ortaš?) na Babgim, na Hurach Hanigowszkich
ležicig, zwlasznima mogima Rukami wisztawanig, popod drahu do Garku Čsopkowa se procia-
gicig; od zapadu Slunce zPanom W. Pechy Lacusowu Luku y od polNocy, od szieho (?) ale
Slunca z Pana W. Pechy Jandova ohraniceni: pri pritomnosti celeg Obci Hanigowszkeg, zdob-
reg mogeg, y Mogeg Manželky wuly, y pripamecy zdraweho a dobreho rozumu poručam, odda-
wam, y za poručeni Uzňawam, gu Fare Hanigowszkeg a Fundussu polowičku za darmo wečnima
časy; za druhu polowičku wmogeg welkeg potrebe od Obci Nasseg z Cassi Cirkewneg prigal
sem Nemecke zlaty 50. togest pedesat wo Walutach, aby takim spusobem wcalye Ostal menowa-
nig ku Fare, a Funduschu Farskemu mohel prigsz a zParocha na Parocha Osztauwacz y ne ynakszy
i Pomogeg ale smrty, y ponad drahu a po nad Kolibu Panszku ktery částku do smrty sebe zo-
strimujem, po smrty ku wisse menugicemu odkazu wečnima Časy y totu částku poručam; pod
totu Condicigy, aby Duchowne Otcowe a Parochowe na mogy Dussu y mogeg Manželky nižeg
podepsaneg pri Omssach Swatich nezapominaly i ktemu mne, zmogu Manželku po smrty bez
wsseckeplaci statečnye pochowaly. Co pre wekssu wiru aspravedliwost pri pritomnosti Celeg
Obci Hanigowszkeg swlasnima Rukamy križily kladicha potverdzugem, že od mogeho predse-
wzety neodstupim, y zmogu Manželku any zkussicz nežadam. Datum in Henigh die 10^a Augusty
1817°.

Cala obec Hanigowszka z Richtarom
Janko Szawko × Richtar
Andrej Schurin × Burgar
Stephan Demkov × vo
Demetrius Hawrilyak × w

Janko Waszkow ×
Maria Manželka ×
obiwatel Hanigowszkig

et aliis Incolis Pos... (?) Presentibus

^{41d} Srv. p. 418.

^{41e} Mat. VI. 19, p. 3.

Kolonizačný prúd tzv. „Poliakiv“ z ruskej Haliče najmä v druhej
polovici minulého storočia, ale predovšetkým spomenuté názorové ovzdu-
šie nemohlo pravda zostať bez vlivu na počet osád, vykazovaných šta-
tistikou jako ruské:

Meno obce	Počet gréckok. v %							
	Lexikon 1773	Korabinsky 1786	Czoernig 1855	Hnatiuk 1900	Czambel 1906	Tomašivskij 1910	Fényes 1851	Sčítanie 1900
Nechval Poľanka	sl.	—	r.	r.	r.	r.	99	100
Girovce	sl.	sl.	sl. r.	sl.	r.	r.	74	77,1
Michalov	sl.	sl.	r.	—	r.	r.	100	100
Novosedlica	sl.	sl.	r. sl.	—	r.	r.	99,3	100
Bystré	sl.	sl.	r. sl.	r.	r.	r.	100	100
Breznicka	sl.	sl.	r.	r.	r.	r.	100	100
Bačkov	sl.	sl.	—	—	sl.	r.	68,8	63,8
Vlača	sl.	sl.	sl. r.	r.	sl.	r.	76,5	64,1
Šambrun	sl.	sl.	r.	r.	r.	r.	97,5	67,1
Niž. Tvarožec	r.	sl.	sl.	r.	r.	r.	—	—
Gerlachov	r.	sl.	r.	sl.	r.	r.	—	—
Beloveža	sl. r.	r.	r.	r.	r.	r.	98,6	98,6
Kurov	sl. r.	r.	r.	r.	r.	r.	58,4	91,8
Malcov	sl. r.	—	sl. r.	r.	r.	r.	59,8	85,1
Bogľarka	sl. r.	sl.	r.	r.	r.	r.	93,6	91,2
Lucina ^{41a}	sl. r.	sl.	r.	r.	r.	r.	90,5	92,1
Hanigovce	sl. r.	sl.	r.	r.	r.	r.	96,5	95,9
Duplín	sl.	sl.	sl. r.	sl.	sl.	r. sl.	13	51,9
Šandal	sl.	sl.	r.	r.	r.	r.	74,1	49,2

A podobná situácia bola nielen v Šariši, ale vo všetkých vsl. župách.
Dr. Stodola uvádza 46 obcí v Šariši a Zemplíne, v ktorých úradné
sčítanie r. 1900 zaznamenalo 483 Rusínov a 9731 Slovákov, ale o desať

^{41a} V r. 1947 som zistil, že tunajší ľud rozpráva vzorne čistou východnou slovenčinou a to
bez ohľadu na to či starý, či malé deti. Len asi 14-ročné dievča mi miešalo da (hej) -ity ap.,
lebo vraj oni sa tak učia v škole (od r. 1945 je tu ruská škola). Na otázku, či i doma tak
rečujú, mi odpovedalo, že nie, lebo oni nechodili do ruskej školy.

Pred storočím, a samozrejme i pred prevratom robili sa tu zápisy vo východnej slovenčine,
ktorá bola dorozumievacou rečou s ľuďmi. Kontrakty ap. písaly sa takou rečou ako všade inde
na slovenských valaloch:

rokov (1910) už 9862 Rusínov a len 363 Slovákov. V štyroch severovýchodných župách napočítala štatistika r. 1900 Rusínov 138.894 a Slovákov 363.688. Ale r. 1910 v tých istých župách už len 328.239 Slovákov, ale až 151.571 Rusínov, v tom aj výše 23.000 Rusínov „slovensky hovoriacich“.⁴¹⁴

A zatiaľ na Slovensku a v rusínskych kruhoch šla legenda o masovej slovakizácii Rusínov.⁴¹⁵ Len hlas Petrova znel do toho nepovšimnutý:

„Kontrakt.

Ga nižeg podepsani Gurko Tutoki Obiwatel Luczinszky stímto wisnawam, že ga Fundus mog pod menem Borodacsowszky, chteri kupeni zase od potomkoch Borodacs Ganka až 3/8 Urbarszkeho Sedlactwa, a chteri Fundus se nachadza pri Czirkwi Luczinszkei pod No som predal Panu nassemu Plebanovi na wibudowanye Fari Luczinszkei na Orek tojest [!] na weki tak, gak ga chasznoval za 55 fr öst.: tojest pedeset pejtz zlati öst. chteri Fundus ga dnesneisi dzen pri pritomnostzy Swetkoch oddawam orešetim [!] spůsobem, tak že anyi ga, anyi potomczí mogo nikdi pravo nejake do tego Fundusa sebe robicz nyemožu. — Czo pre veksu pevnost pismo tojest kontrakt ten so sebe dawam, a pri pritomnistry [!] podpisanich Swetkoch zwlasnu ruku czahajicze križikem pri podpisczu mena mojeho potverdzujem.

Sig. Litiny dne 15 Julia 1865.

Swetkowie:

+ Gurko Mudry	×	Gurko Tutoky
+ Gurko Mízsik		Obiwatel a Sedlak Luczinszky
Obiwatyle Lucinszke		podpisatel mena A. Rojkovits

R

(Originál darovaný gr.kat. farárom Ir. Bačinským Svojine.)

⁴¹³ Podľa materiálu, uvádzaného Petrovom v Mat. VI. — Nespolahlivosť Czambela, Hnatiuka ai. je očividná, hoc svoje tvrdenia vydávali za autopsické. Napr. taký Hnatiuk, čo videl Rusína i v Slovákoví, sotva bol napr. v Hačave, o ktorej tvrdí, že už hovorí po slovensky, hoc ako som zistil je tam síce východná slovenčina, ale s rusizmami. Naproti tomu o čisto slovenských obciach tvrdia (ako vidno i Slováka Czambel), že sú ruské.

⁴¹⁴ Slov. menšiny na rozhraní maďarsko-slovenskom. Praha 1919, str. 11—13.

⁴¹⁵ Denacionalizácia postupajet duže skoro i za jakijs čas ne budet pevno vže pidstavi začislíati Slovjakiv do Rusiniv, liše do Slovakiv. Hnatiuk, Rusini priaševskoj jeparchii. Zap. Ševč. Lvov 1900, str. 12, p. 1. — A Mišík v Slov. Pohľ. 1895 na str. 625: So slovanského stanoviska vôbec nepadá tak veľmi na váhu, či v severo-východ. stoliciah Uhorska býva menej Rusov, než Slovákov, a naopak; veď sme všetci svoji. Predsa myslím, že v užšom etnograf. smysle nebolo by správne, keby sme umenšovali počet uhor. Rusov len preto, že spis. a šar. uníati *vravia rečou*, ktorá je viac slovenská, než ruská. „U nás v Uhorsku je štatistika... nestydatou fľandrou šovinizmu, ktorá chce svetu nadišputovať, že národ ruský nemá v Maďarorságu zvláštno významu, nežije tu v toľkom počte, ako sa myslelo, ale že sú tu z veľkej čiastky Slováci grécko-katol. nábož., — — —“ (Ib. 567/8). Či nekonštatoval správne J. Húsek, že „slovenský východ byl včubec neznámou pevninou samým Slováckům“ (c. d. str. 345/6.)

„V Šarišskej stólicě nabľudajetsia koje gdě postupatelnoje dviženije russkago elementa na russko-slovackoj granicě.“⁴¹⁶ A nielen na hranici, ale aj v kompaktnej slovenskej oblasti tvorily sa ruské ostrovy. Darmo zakrikoval Tomašivskij legendistov: „dejaki doslidniki *cilkom bezosnovni* prohologujuť svitovi, ščo bucim to uh. Rusini veličežnimi masami na našich očach... vinarodovľujuť sia u korisť... Slovakiv. V dijsnosti holovna etnografična teritoria Uhorskich Rusiniv (nerachujuči ďalšich ostroviv) majže ne zminila sia za jakich 500 lit“. Jako vidíme, zmenila sa, ale v neprospech Slovákov.⁴¹⁷

Problém Slovjakov-rusnakov nadobudnul ožehavých foriem, keď sami kňazi začali pliesť ľud pri popisoch otázkou, na jakú vsl. grécko-katolík môže len kladne odpovedať, ale z čoho sa falzifikáciou smyslu fabrikovali Rusíni (Ta co vy, nerusnaci?).⁴¹⁸ Zhungarizovaný gr.kat. klérus sa stal po r. 1918 z opozície k novým pomerom, okrem málo výnimiek, slúžkou rusifikačnej politiky a viac sa zaoberal svojimi veriacimi z hľadiska otázok, náležiacich vlastne historikom a lingvistom, než z hľadiska ich kultúrneho a mravného povznesenia i večnej spásy. Bohužiaľ, nemožno povedať, že biskupské sídlo nebolo ohniskom protislovenských ťažení. Menej mukačevské, viac prešovské. Z toho povstal potom známy boj počas prvej ČSR o samostatné sloven-

⁴¹⁶ Mat. VI. 148.

⁴¹⁷ Etnohraf. karta... Stati po slavianověděniju 1910, č. 3, str. 211 (Petrov).

⁴¹⁸ Takýmto balamútením ukrajinských kňazov uvádzajú štatistiky i v novej dobe za Rusínov Slovjakov-rusnakov v Keresture a Kucure (Juhoslávia). Srv. východoslovensky tlačené „Ruski novini“ roč. XIV. z 9. IV. 1937 na str. 3: „No največší uspech Čitalňa ukazala u tim, da (srbizmus) še naš rusky (vsl. i gr.kat. =rusky!) narod organizuje, da še upozna jeden z druhim, valal z valalom i tak pridze do nacionalnej svidomosci (!), že sme jedno i to Rusnaci“ (!!)

— Tak operujú vsl. termínmi a vsl. rečou, dostal sa ľud do cudzej sféry bez toho, aby si toho bol uvedomil. Veď spieva ďalej „po svojemu“: Pojdzeme do kraju, dze nas radzi maju. Jak povandrujeme, co mi pic budzeme? Vodu zos Dunaja, vinko zos Tokaja... Srv. p. 357 a Sl. Pohľ. XIX. 1899, str. 555—7 i Pastrnek, Rusíni jazyka slovenského (Sbornik po slaviano-vedeniju II. [1907] 19). Takým mätením pojmov uvádza ako ruské až čl. štatistika šarišskú Fufanku, Kokyňu, Laškovce, Suché ai., ktoré ani za Uhorska neboly za ruské zapisované. A nie i bez takého mätenia pojmov zmenil sa vyučovací jazyk slovenský na ruský v mnohých slovenských gr. kat. obciach po r. 1944. (Do 31. XII. 1945 prirastlo Rusom (Ukrajincom) 114 ľudových škôl (190 tried), 13 mešt. škôl (39 tried) a 2 detské domy (Kostjor 1946 č. 1, str. 15).

ské biskupstvo.⁴¹⁰ Pravda, dnes sa tou otázkou nehýbe, lebo i cirkevné kruhy už rešpektujú vôľu slovenských veriacich.⁴²⁰ Je to jeden z dôsledkov toho, že sa života ujala prvá neslobodou nezafažená generácia východoslovenskej inteligencie. Jej účasťou sa problém podstatne zjednodušuje, vyjasňuje a likviduje v smysle „j'y suis — et j'y reste!“

Bývalo zvykom zmieňovať sa, najmä zásluhou termínu „rusnak“, nepriaznivo o národnej uvedomelosti a povedomí etnickej svojskosti východoslovenského ľudu. Už samé výrazy: „po našemu“ (=vsl.), „naš človek“ (východný Slováč), „svojina“, „sami svojo“, (východní Slováci), „my po svojemu“ ap. hovoria o neinformovanosti podobných zmienok.⁴²¹

Áno, na Východnom Slovensku nebývalo a niet v ľude šovinistických treníc.⁴²² Ale len preto, že na základe svojej povahy a histórie má ono vlastné, nie stredoslovenské ani české, prejavovacie formy, jako má na ne i vlastné výrazy. Veď už hneď o pojme národ, národnosť niet medzinárodne platnej definície, keďže každý národ si tento pojem vytvoril na základe svojho historického vývoja. V Rusku hlavným znakom národnosti bývala viera, v Nemecku rasa a reč, vo Francii teritórium a dejiny, vo Švajčiarsku štátna príslušnosť atď. Úlohou štatistika, etnografa a historika je vziť sa v prvom rade do miestnych pomerov, náhľadov, termínov a pojmov a až potom, podľa pojmov a termínov na mieste zistených, zachycovať stav číselne, robiť uzávery, Nemeckou terminológiou nič nesvedieme v Amerike a naším pojmom národnosti nemožno zisťovať národnosť Francúzov a Švajčiarov.

⁴¹⁰ Srv. zľahčujúci tón, akým sa o slovenských veriacich zvyklo vtedy vyjadrovať, napr. u Alexandra I. Ilkoviča, Šansy akcii za učreždenije slovackej gr. katolíckej eparchie v „Ruskom Narodnom Holose“ roč. 1935 č. 193/4 a v brožúre Otzyvy po voprosu karpatorussko-slovackich otnošenj, vydanej v Prešove r. 1936 Theodorom Rojkovičom. Akcija slovakov stol' beznadežna, čto bylo by, tak skazat, niže dostoinstva cerkovnych vlastej teriat vremia na bezplodnuju polemiku i reagirovat na provokativnyja zajavlenija „gr.-kat. slovakov“. (Ib. 8.) Tým tónom vynikala najmä biskupskému sídlu blízka tzv. „Priaševskaja Rus“.

⁴²⁰ Srv. list biskupa Pavla Gojdiča, uverejnený v 1. č. čas. Cyril a Metod r. 1947: Pochívá, húževnatá a obetavá práca, neustále prehlbovanie náboženskej kultúry, smelé hlásania Christových ideí a pravdy a odvážny boj za práva a slobodu Cirkvi, svedomia a náboženského presvedčenia — nech i naďalej charakterizujú *mojich drahých synov a dcéry — slovenských grékokatolíkov...*

⁴²¹ Srv. p. 422.

⁴²² Húsek c. d. 360: východní Slováci jsou jiní povahou a pod., než na př. Slováci střední a západní. Zvláště je to patrné na jejich nábožensko-cirkevní snášenlivosti. — Východ „nebral účasti na společném boji národním „za tú našu slovenčinu“. Vždyť tam se nemuselo bojovat za slovenštinu, ježto ona byla z potřeby „panskou řečí“. (Ib. 346). Tu sa ona „sčítala takže praviťstvom kak by oficialnym četvertym jazykom, posle lat., nem. i maď.“ Petrov, Mat.

Videli sme, že Východné Slovensko malo svoj vlastný historický vývin. Ako ho objektívne nemožno poprieť, tak nemožno nerešpektovať pojmy a termíny, ktoré si na základe svojej histórie vsl. ľud vytvoril. Kto tak činí, nemôže sa pozastaviť, keď neovlivnený vsl. človek je pri otázke „Akej ste národnosti?“ tak bezradný, jako by bol Čech pri otázke „Jaké jste lidovosti?“ Slovo „národ“ znamená totiž vo vsl. reči nie „Nation“, ale „Volk“. Sám pojem „národnosti“ je na Východe totožný s pojmom obcovacej reči. Len opýtaním sa na materinskú reč možno dostať od vsl. ľudí správnu odpoveď v smysle jich nacionálneho cítenia.^{423a} Je to konečne pochopiteľné u ľudu, ktorý sa cez stáročia zachoval — vzdorujúc prívalom cudzoty so všetkých strán i zvnútra — nie vlastným politickým útvarom, nie samostatnou kultúrou (žijúc práve na kolbišti rôznych kultúrnych prúdov), ani nežil na svojom národnom území samojediný, ba rozpadával sa až na štyri konfesie,⁴²³ ale vždycky mal jednotnú reč. Túto reč naučil sa považovať za hlavný znak svojej spolupatričnosti, a len jej zbožňovaním ubránil sa na tomto nebezpečnom mieste pred hroziacim zánikom.⁴²⁴

Azda okrem írskoho katolicizmu niet príkladu, aby niektorá náboženská složka v europskom národe mala dvojnásobnú väčšinu svojich súvercov v cudzine jako Slovjací-rusnaci, z ktorých len v USA žije kolo 150.000 emigrantov a jich potomkov, okrem gr.-kat. slovenských emigrantov v Kanade, Argentíne a už staršej emigrácie v Maďarsku (väčšinou pomaďarčenej), potom v Juhoslávii, Bulharsku a Rumunsku. Spolu je jich viacej ako je polovica všetkých Rusínov na býv. Podkarpat-

^{423a} Srv. PhC B. Hanudľová „Vsl. bratom Ukrajincom“: Naša spoločná zem sblížila nás natoľko, že „svojimi“ sme si zostávali i v cudzine. Vaši i naši otcovia mali tak silné povedomie spolupatričnosti, že vytvárali quasi spoločnú východoslovenskú národnosť, v ktorej sa robil len rozdiel rečový. Pozostatok po tom je dodnes i to, že otázke „čo si?“ rozumie vás i náš ľud v smysle náboženskom. Národným delítkom je otázka: jak rečuješ? (Východoslovenský akademik I. [Košice 1945], č. 2. str. 19).

⁴²³ A. Boháč podľa pomerov v Tešíne, kde, ako udáva, každý protestant je Poliakom a každý katolík Čechom, zavrhol reč a horlil za konfesiónálne určenie národnosti vsl. obyvateľstva: čo sjednotený (gr.-kat.) — to Ukrajinec, čo luterán — to Nemeč, čo kalvín — to Maďar. — Kto len trocha pozná pomery a históriu Východného Slovenska sa s takou mienkou nemôže ani zapodievať.

⁴²⁴ Petrov, Mat. IV. 8: Slovacckaja inteligencija, osobenno aristokratija, voobščee malo dorozit svojim jazykom, no v *massach prostago naroda živet bezsozdatel'noje uporstvo v uderžaniji nacionalnosti*. Takoe uporstvo v sojedineniji s podvižnostiu slovakov, s ich sposobnostiu k kolonizacii, plodovitostiu i energiej, dělajet slovakov opasnymi dla sošednych narodov. Srv. A. Boháč v Ná-

skej Rusi a u nás i po všetkých rusínskych kolonizačných vlnách. A pri tom vieme o neustálej katolizácii resp. latinizácii, ktorou strácali len rusnaci-Slovjaci, keďže rímskokatolíkov rusínskej reči v oblasti východoslovenskej niet. Pre historika a lingvistu, ktorý si je vedomý, jak si vytrvale držia Rusíni svoju reč aj v modernej dobe čulého styku, jaký umožňuje rýchla i pohodlná komunikácia, noviny, rozhlas a ktorému sa nemôže ubrániť ani kedysi len na seba odkázaný a od sveta odrezaný rusínsky horal,⁴²⁵ i toto stačí, aby odmietol legendu: čo grécko-katolíck — to Rusín. Predchádzajúci historický rozbor dokázal, jak nepravdivá to legenda nielen pre prítomnosť, ale i pre minulosť. Čas podobných legiend už náleží, síce veľmi tragickéj, ale nenávratnej histórii východoslovenského ľudu. Jej dôsledky možno len umele predlžovať, nijako však nie zachrániť.

Hoc som neopomenul zdôrazniť, že grécko-slovanskú vieru vo vsl. oblasti *nemožno považovať za bezprostredne zachovanú z doby sv. Cyrila a Metoda* a tým menej možno uznať politickú jednotu Potisia s Veľkomoravskou ríšou, preda nutno priznať, že cyrilometodejský obrad je „starou virou“ slovenských Tisčanov a že jako k takej sa priznávali Slovjaci, požívajúci ochranu valašsko-rusnackého práva, i za vieru dávnych predkov právom ju mali tí, čo zostali pri viere latinskej a napokon, že skutočnosti zodpovedá aj ľudová tradícia, ktorá vsl. ľud stotožňuje s vsl. územím a jeho prvou slovanskou historiou.

rodopis. věst. českoslov. (Praha 1915), str. 179/180; Slováci stojí nad Ukrajinci zvláště menší úmrtnosti, jež svědčí o větší jejich úrovni hospodářské a kulturní její následek jest vyšší vzrůst přirozený. A v něm můžeme také spoluviděti příčinu toho, proč Slováci pronikají pomalu do obcí ukrajinských....

⁴²⁵ Srv. p. 411 c.

ZÁVEREČNÁ POZNÁMKA

I keď si plne uvedomujem, že nijaký vedecký problém není uzavretý a v záujme historickej pravdy som vždy ochotný opraviť svoj náhľad, preda, jako som presvedčený, v jednom nebudem prekonaný: nik nevyvráti, že východoslovenské etnikum je pôvodné a na svojej terajšej oblasti najstaršie a nik nedokáže, že jeho pravoslávna (teraz gr.-kat.) čiastka je výlučným a tým menej novodobým produktom „slovakizácie“ Rusínov.

ЗАСЕЛЕНИЕ ОБЛАСТИ. Р. ТИСЫ СЛАВЯНАМИ И ВОСТОЧНО-СЛОВАЦКИЕ ГРЕКО-КАТОЛИКИ.

(РЕЗЮМЕ).

Уже с самых древних времен верховье р. Тисы вследствие своей географической целостности составляло самостоятельную историческую единицу. В первом столетии перед Рождеством Христовым, когда на западной территории теперешней Чехословацкой республики существовало государство боев, создал Бурвиста в области Тисы, даже для Рима небезопасное, дацкое государство. После даков и их последователей готов и гепидов; а потом господства гунов и аваров начинают брать перевес славяне. *Annales regni Francorum* упоминают, как соседей Болгарии в области р. Тисы (*contermini Bulgaris*), абодритов, называемых простонародно *Praedenesenti*, которые в первой четверти 9. столетия ориентируются на Римско-германскую империю. Географ баварский, вспоминая за Моравой и болгарями еще раз мораванов, описывает положение, когда болгарское господство уже распространилось между Дунаем и Тисой. По всей вероятности было это результатом карательной экспедиции против абодритских славян за их отпадение от союза с болгарями и присоединение к союзу римско-германскому. В рамках этой экспедиции абодриты были принуждены искать новые места для своего поселения у подножья северных Карпат. В таком понимании можно принять сообщение Анонима о поселении горнотисских славян из Болгарии, т. е. с территории, где господствовали уже болгары, хотя мы соглашаемся с констатированием языковедов, что предвенгерские славяне не были болгарями.

Мысль о болгарском господстве над славянскими княжествами в области Тисы, о котором говорит Аноним, в принципе допустима; больше того — правдоподобна. Однако, согласно последним языко-научным исследованиям, о каком-либо более или менее компактном болгарском большинстве в области Тисы, за исключением пограничных мест в Новограде и Гемере, не может быть речи.

Согласно констатированию венгерских славистов Степана Кнежата и особенно Елемира Моора, а также словацкого лингвиста Ивана Станислава, предвенгерские славяне не могли быть ни болгарями, ни сербами, ни русинами, потому что языковые памятники по ним показывают на

характер западно-славянский, наиболее близкий теперешнему восточно-словацкому языку.

Хотя восточно-словацкий элемент распространяется на территории предвенгерских славян, и согласно Кнежтатю, восточно-словацкие топики доказывают, что здешние словаки являются непосредственными потомками предвенгерских славян, все же восточно-словацкая речь не имеет ани этих болгаризмов, как словацкая речь, территориально самая близкая — речь средней Словакии (сегодня литературная).

На русское влияние на этих предвенгерских славян думать нельзя, так как этих славян отделяли от русских племен нерусские белохорватские племена, которых остатками, возможно, являются лемковяне, подгальяне и селезяки.

Археология, хотя и не очень богата, однако в достаточной мере доказывает сношения с Востоком и Западом со времен Филиппа Македонского, особенно во времена римско-провинциальные; причем, как можно предполагать, соляные залежи в Марморощской Слатине и около Прешова уже издавна были употребляемы. Принимая во внимание такую культурную ориентацию, нормально предполагать, что уже перед славянской миссией св. Кирилла и Мефодия христианство оказывало свое влияние и на область Тисы, а именно с юго-запада и востока. Ввиду географического положения области Тисы нужно заключить, что миссия славянских апостолов, пришедшая в 863. году в Великоморавскую империю из Греции, не могла пройти областью Тисы без того, чтобы не обратила внимания на эту землю, находящуюся в соседстве с хозарами, где апостолы уже раньше проводили свою миссионерскую деятельность.

Жизнеописание апостолов Кирилла и Мефодия (13—14 стол.) считает Мефодия епископом «верхней» Моравии, что позволяет предполагать существование и «нижней» Моравии (помимо Панонии и Святополковой Моравии, которые были епархией Мефодия), о которой мимо Географа баварского и Анонима венгерского говорит и славянский текст Солуньской легенды.

Так как из источников выходит, что область Тисы, на которой простиралась эта «нижняя Моравия», признавала господство болгаров, нельзя поэтому судьбу христианства греческого ритуала в верхней Моравии (с Вихингом) делать аналогичной с христианством в области Тисы.

В 879 году в соборе константинопольского патриарха Фотия вспоминается и архиепископ моравский Агафон, что безусловно касается этой нижней Моравии в области Тисы. Создание самостоятельной церковной организации в потисской Моравии могло быть тем легче, что ее можно было надвязать на традицию церковной организации со времен гепидов, о которой пишет Пильгрин папе Бенедикту 7., и с которой возможно связывается отождествление хорватов славянского обряда с давними жителями в области Тисы, готами, в документах сплитского синода и также имя Бихорской епархии перед концом 12. столетия («orosiensis»), которое производится вероятно из трацкого языка.

Хотя приход венгров был опасностью для славянских княжеств и

славян в области Тисы, все же во время Арпадов Венгрия не была опасна для восточного обряда. Этот обряд поддерживался самим царствовавшим двором и то настолько, что это ему ставили в упрек папы.

Родственные и государственные отношения с православной Галицией были восточному обряду только выгодны, так что в первой половине 13. столетия признавался он очень часто как венграм, так и немцами. Что такой ход событий имел особенное значение для верховья Тисы, теперешней восточной Словакии, видно из православных церковных терминов, употребляемых на восточной Словакии в кат. церквях, из которых много гереняли и венгры и особенно из имен восточного обряда в Reg. var. (первая половина 13. столетия).

От первой половины 14. столетия местное население восточной Словакии на охрану греко-славянской веры начинает пользоваться выгодами валашского права, под защитой которого и сохранило эту веру до позднейших времен.

Против старому мнению, что население восточной Словакии по своему происхождению не является первоначальной славянской скупиней, но ословаченными русинами или поляками, говорят следующие данные:

1. Географические условия: Татранско-матранский барьер гор и девственных лесов был препятствием для живых сношений почти до конца среднего века. А когда колонизация распространилась и до высших пространств, то какраз был то восточно-словацкий элемент, который перешел и на западную сторону, но не наоборот.

2. Исторические источники строго различают славян из области Тисы и славян Болгарии и Киевско-Галицкой Руси. (Ruthenia, Ruscia).

3. Барьер остается границей не только между Великой Моравией и Великой Болгарией, но и империей Болеслава Храброго и Владимира Великого; после раздела Венгрии между Андреем и Владиславом; во время государства олигархов Чака и Омодеев; административно-церковных округов Спишской препозитуры (в 13. столетии епископата) и гонтиянского архидиаконства; капитанатов (королевских заместников) за господства турков; церковных округов во время реформации; административного разделения Венгрии в годах 1718—1848, 1849—1866. атд.

4. На татранско-матранской границе бывала так само страж, как на границе северной или моравской.

5. Экономическая ориентация Востока была на север и юг (всегда были более живые сношения с Польшей и Венгрией, чем со словацким западом.

6. Язык населения: язык средней Словакии наиболее родственный наречию самого крайнего востока Словакии (сотаци) и наоборот самый далекий от восточно-словенского наречия, которое территориально наиболее близко к средней Словакии.

Восточно-словацкая речь указывает на самостоятельное, на чехо-словацком западе независимое, развитие. Есть по крайней мере в таком самостоятельном отношении к языку средней Словакии, как этот к языку чешскому.

7. Восточно-словенский элемент имеет с населением северо-западной Словакии, Моравии и Чехии более родственные антропологические особенности, чем с соседними словаками средней Словакии (высший рост, светлая кожа атд.).

8. Название «словак» есть только западно-словацкое. Население восточной Словакии зовется «словак» (из старого славянин-славян).

9. Этническое самосознание: словаки и словаки имеют сознание своей народной самостоятельности и отдельности. И как словак не считает словака за равноценного чистого словака, так само словак, покуда не находится под влиянием школы и книги, не считает своего западного соседа за чистого словака и зовет его чехом а его язык чешским языком.

10. Восточнословацкая речь имеет в себе меньше русизмов (респ. с русским языком общих элементов), как речь средней Словакии, но сама уже с давних времен оказывала влияние на речь соседних русинов.

11. Старейшая номенклатура восточной Словакии не имеет в себе знаков так характерных для языка русского или украинского, но имеет много знаков типических для языка восточно-словацкого.

Сообщение Анонима и других о болгарях в области Тисы возможно поэтому принят, только в значении политическом, как это обычно было в среднем веке.

Самый старейший источник венгерский, Аноним, говорит, что в его время (12 столетие) живут в Венгрии русины не компактно, но разбросано, на многих местах. Согласно запискам Регистра варадинского сами русины говорят о себе, что они гости и поэтому, в отличие от коренного населения, свободные.

Название «рутен» и «орос» не всегда можно спокойно применять к русинам. Первое название (рутен) знакомо уже в начале среднего века в Галии, потом в средней Германии на Рюане. В продолжении целого среднего века вплоть до недавних столетий название «рутен» является обычным выражением для обозначения особы, которая принадлежит к греко-славянскому обряду. Ведь и Далимилова хроника пишет о греке св. Мефодии, что был русин.

Другое название «орос» появляется уже в римско-провинциальный период в Дации (Rusidava, Rosia ип.) и часто распространяется на личное имя «Врус» («Orosius»), в записках 11. столетия в большом количестве упоминаемых.

Название «рутен», появляясь в записках восточной Словакии как личное имя, показывает, что рутены не были здесь заселены компактно.

В разнородных местах Венгрии на ряду с венграми и немцами упоминаются в старом периоде только словаки (Sclavi-tóti).

Русский элемент стал проникать на Подкарпатье в более значительной мере только во времена валашской колонизации, в продолжении которой заселил теперешнюю Закарпатскую Украину, а на теперешней восточной Словакии самые северные границы Земплина и местами Шарыша и Спиша. В рамках с валашской колонизацией пришло на восточную Словакию

несравненно меньше румынов, как на Подкарпатскую Русь и Украину, так как ее уже словаки верхней Тисы в значительной мере словакизовали.

В период, когда Востоком ЧСР проходила волна валашской колонизации (первая четверть 13. столетия), Подкарпатская Русь еще не была так заселена, чтобы могла пополнить персонал восточно-словацких валахов в большем количестве. Сама Украина сначала не изобиловала большим валашским колонизационным потенциалом, ибо сама принимала значительную колонизацию валашских румынов.

Когда валашская колонизация из Закарпат. Украины продвинулась в область западнее Дуклы, теперешняя восточная Словакия была уже валахами насыщена, и так украинско-польская колонизация направлялась больше на среднюю Словакию.

В Венгрии в дальнейшем развитии валашской колонизации взаимно заменяются слова Valachus и Ruthenus, как синоним, так как в Венгрии шло о то самое ius hospitum с этими двумя названиями. Согласно с источниками того времени называли «валах» и «рутен» обозначали в Венгрии: а) пастухов в отличие от земледельцев, б) всех, кто принадлежал к общине, заложенной или дотованной валашско-русским правом, в) всех православных (од времен унии греко-кат.).

Народная восточно-словацкая речь эти социально-юридические и конфессиональные понятия среднего века переложила на названия валах (олах) и руснак, а так последнее название (руснак) возникло из социально-юридического названия русин — (первоначально этникон), чехословацким локализующим суффиксом — «ны» русинны, руснак, что являлось противоположностью форм — долинный крестьянин (словак). Название руснак (горнак, пользующийся материальными и конфессиональными выгодами валашского или русского права) абсолютно ничего не говорит о национальности его носителя.

Валашское право значит реставрирование, респ. регенерацию греко-славянской веры в области восточной Словакии. От этого права осталось этой вере воспоминание в названии — «вера валашская» (fides Valachorum) респ. русская (fides Ruthenorum). Что восточно-словацкий народ видел в ней веру своих предков, респ. что она у него до начала валашской колонизации сохранилась будь-то как вероисповедание, или как ременищенция — указывает старое народное название гр.-кат. веры «старая вера».

О численности валашских респ. православных составных частей в восточно-словацком этнике имеем много доказательств в многочисленных восточно-словацких языковых элементах, занесенных валахами на польское Подгалие и украинскую Галицию. Из за них некоторые русские и украинские авторы считают лемковян за издревле обруселых словаков. Галицкие и подкарпатские памятники, 16 и 17 столетий, писанные зрусифицированным церковным болгарским языком, полны восточно-словацких языковых элементов.

О словаках валахах валашской, т. е. православной веры, говорит и постановление венгерского сейма в половине 15-го столетия. В 1603 году

вспоминает Мукачевский епископ между своими верующими и словаков, хотя употребляет только термин (episcopus Ruthenorum a ecclesia Ruthenorum). Руснаки с 17-го и 18-го столетий пишут, поют и молятся на восточно-словацком языке, имеют восточно-словацкие имена и даже на эмиграции (Югославия), вопреки тому, что несколько столетий были отрезаны от своей Родины, сохранили до сего времени восточно-словацкую речь, как свой литературный язык.

Значительная часть до сегодня сохранившегося русинского населения восточной Словакии происходит из 18-го и 19-го столетий, когда по изгнанию Турков из Венгрии настало большое колонизационное движение населения с севера на юг. Русская колонизация из Галиции не переставала до 1918 года. Этих последних переселенцев из Галиции самих нижин-долин русины зовут поляками и не очень их ценят.

Идентификация средневекового значения слова «рутен» со значением слова «руснак» нарушилась во времена романтического национализма, рожденного французской революцией. Этническое развитие слова «рутен», которое являлось словом культурных слоев общества, не могло изменить значения слова широких масс народа — «руснак», на которое национализм культурных слоев общества не влиял и так оно осталось в стадии средневекового развития. И в этом именно и лежит возникновение проблемы словяков — руснаков, которые за свою восточно-словацкую речь и название словяк-руснак были загадкой для соседей. Словак Штур и его последователи старались эту загадку решить в смысле своего панславизма (т. е. терминологии Сталина не панславизма, а царского панрусизма) так, что словяки-руснаки это русины, денационализированные языком средней Словакии. Пропагандой этой легенды с одной стороны поднималось значение языка средней Словакии с другой стороны оправдывалось введение его в литературу. Фаворитизацией идеи, что на востоке русинско-польский язык был словакофицирован, а на западе словацкий язык был чешскофицирован, выходило, что только в горах средней Словакии остался словацкий язык в чистоте. Ввиду этого нельзя конечно ставить в упрек русским или украинцам, если они присваивают, или предъявляют права на то, что им сами признавали известные словаки.

Этим, априоризмом, что кроется за кулисами, обезцениваются труды этнографов, статистиков, особенно в древнейших временах, а также труды историков и лингвистов. Это не осталось без влияния на то, что многие словацкие деревни с населением греко-католического вероисповедания записаны венгерскими статистиками, как деревни русские. На ряду с этим априоризмом основной ошибкой было еще то, что авторы не старались познакомиться с прошлым и настоящим восточной Словакии, не посвящали должного внимания восточно-словацким понятиям и выражениям, и их смыслу. Труды этих авторов, часто и бессознательно, не были безпристрастным констатированием действительности, а только подбором фактов, часто только предполагаемых, мнимых; фактов в смысле априорных, наперед схваченных выводов. Одним из последствий такой атмосферы является то, что часто школьная молодежь греко-кат. деревень твердит, что

стариками еще немного знали по русски. Эти же очень часто решительно отвергают, чтобы помнили на русскую речь своих родителей, или вообще старшей генерации.

Частично благодаря русскому происхождению священников, частично благодаря нежеланию, чтобы в церквях и школах вводился Штуровский язык (язык средней Словакии); частично благодаря смятению, которое было внесено различным развитием значения слова «рутен» и слова «руснак» — дал себя греко-католическому клиру, особенно после 1918 года, к службам русификации, используя при этом сознание восточных Словаков своих региональных особенностей против национального единства с Словаками западными.

Голую жизненную реальность аргумента гр.-кат. Словаков: »j 'y suis et j 'y reste!«, не могли однако изменить ни авторитеты романтического национализма, ни авторитеты научные, ни авторитеты государственно-политические и церковные. И только в взаимном уважении словаков к русскому и русских (украинцев) к восточно-словацкому есть гарантия традиционной славянской дружбы этих народов.

LA COLONISATION SLAVE DES RÉGIONS DE LA TISA ET LES GRÉCO-CATHOLIQUES SLOVAQUES ORIENTAUX

(RÉSUMÉ)

Les régions de la Haute Tisa représentaient, par leur unité géographique, un ensemble historique spécial même dans les époques les plus anciennes. Au Ier siècle avant J. Chr., pendant l'existence de l'empire des Boyohêmes dans le territoire de la Tchécoslovaquie occidentale, Burvista a créé dans le pays de la Tisa, un empire des Daces tellement fort, qu'il fut dangereux même à l'empire romain. Après les Daces et leurs successeurs Goths, Gépides, et après la domination des Huns et des Avars, ce sont les Slaves qui étaient arrivés au surpoids. Les Annales regni Francorum font connaissance des Abodrites („vulgo Praedenecenti“) au pays de la Tisa en voisinage des Bulgares. Ils s'orientent, au premier quart du IXe s., vers l'empire romain-allemand. Le Géographe bavarois décrit, en faisant mention, après la Moravie (Marharii) et la Bulgarie, encore d'un autre pays des Moraves (Merehani), l'état accompli par l'occupation bulgare du territoire, situé entre la rivière de la Tisa et du fleuve du Danube. C'était vraisemblablement la conséquence d'une expédition punissable contre les Slaves abodrites qui abandonnèrent l'alliation bulgare et se rangèrent à l'alliation romain-allemande. Pendant cette expédition, les Abodrites furent peut-être forcés d'aller chercher leurs demeures futures au pied des Carpathes du Nord. Ainsi peut on accepter l'information d'Anonyme hongrois qui nous fait savoir que les Slaves de cette région ont été amenés par les Bulgares de la „Bulgarie“, bien que les constatations de la linguistique moderne ne nous laissent point en doute qu'il n'y s'agissait pas des Bulgares ethniques. La suzeraineté bulgare sur les principautés slaves dans les régions de la Tisa, mentionnée par l'Anonyme et les autres, est en principe plausible, même plus vraisemblable. En tout cas on ne peut point parler d'ethnique bulgare compact établi dans les régions de la Tisa, excepté les lieux de garde au pied de la grande barrière

(Novohrad—Gemer). Les slavistes hongrois Et. Kniezsa et El. Moór ainsi que le linguiste slovaque J. Stanislav, ont constaté que les Slaves avant-hongrois ne pouvaient être ni des Bulgares, ni des Serbes, ni moins encore des Ruthènes, parce que les restes de leur langue montrent le caractère des langues slaves occidentales, qui est le plus proche de la langue slovaque orientale. Quoique l'élément slovaque oriental est étendu sur le territoire, habitué en partie par les Slaves avant-hongrois, et la toponymie de la Slovaquie Orientale fait preuve (d'après la constatation d'Et. Kniezsa) que les Slovaques orientaux descendent immédiatement des Slaves avant-hongrois, néanmoins la langue slovaque orientale n'a même de ces bulgarismes qu'on trouve dans le slovaque territorialement le plus prochain (maintenant littéraire).

On ne peut point supposer les influences russes sur cet élément slave avant-hongrois, parce qu'il était séparé de la population russe par les tribus non-russes des Croites Blancs (très proches au ethnique tchécoslovaque par leur langue), les restes desquelles soient vraisemblablement les Lemaques et les Podhalanes en Galicie autant que les Silésiens.

L'archéologie ne donne pas abondamment mais suffisamment la preuve des rapports avec l'Orient et l'Occident depuis du temps de Philippe le Macédoin et surtout du temps des provinces romaines. Les mines de sel en Slatina (Marmaroš) et près de Prešov (Šariš) semblent d'être utilisées depuis longtemps. En vue d'une telle orientation culturelle il est évident que le christianisme est parvenu en partie même aux environs de la Tisa déjà avant la mission slave de SS. Cyrille et Méthode particulièrement de Sud-Ouest. Par rapport à la situation géographique de pays de la Tisa, il faut conclure que la mission des apôtres slaves, venue de la Grèce en 863 dans l'empire de la Grande Moravie, n'a pas passé le territoire de la Tisa sans diriger leur attention sur les régions dans le voisinage avec le territoire des Chazars parmi lesquels ils ont déjà missionné. La Biographie des apôtres Cyrille et Méthode (du XIIIe ou XIVe s.) regarde Méthode comme l'évêque de la Moravie supérieure et d'après cela on peut présumer l'existence de la Moravie inférieure (excepté la Pannonie et la Moravie de Svatopluk qui étaient la diocèse de Méthode), mentionnée par le Géographe bavarois, par l'Anonyme hongrois et aussi par le text slave de la Légende de

Salonique. Il résulte des sources que le territoire de la Tisa, où la Moravie inférieure s'étendait, était sous la souveraineté de l'empire des Bulgares. C'est pourquoi les destinées du christianisme gréco-slave n'étaient pas analogues en Moravie supérieure (avec Wiching) et en Moravie inférieure (sous la suzeraineté des Bulgares, appartenant au rite gréco-slave). En 879 on cite en sobor de Fotios, patriarche de Constantinople, aussi Agathon, l'archevêque morave, c'est à dire de la Moravie inférieure (de la Tisa). L'établissement d'organisation ecclésiastique en Moravie de la Tisa pouvait être plus facile, parce qu'il y avait déjà la possibilité de se rentrer à la tradition d'organisation ecclésiastique d'autrefois, mentionné par Pilgrinus au pape Benoît VII. C'est cette tradition avec laquelle peut être en relation du fait, que le document de la synode de Split (Spalato) identifie les Croites de rite slave et que l'épiscopat de Bichor (Bihar) est nommé en XIIe siècle „orosiensis“, qui peut tirer son origine de la langue des Thraces ou des Daces.

Quoique l'invasion des Magyars fût dangereuse pour les principautés slaves dans les régions de la Tisa et pour les Slaves, la Hongrie arpadienne n'a pas pourtant signifié aucun danger pour le rite oriental qui était tellement favorisé et subventionné par la maison royale que les papes eux-mêmes ont aussi adressé leurs reproches aux rois dont les relations de famille et de dynastie avec la Galicie orthodoxe étaient profitables pour le rite oriental. Ce rite-là fut accepté dans la première moitié du XIIIe s. même par les Magyars et les Allemands.

Cette évolution était extraordinairement importante pour le territoire de la Tisa supérieure, maintenant la Slovaquie Orientale. On peut le reconnaître d'après les termes ecclésiastiques oriento-slovaques, employés là aussi dans les églises rom.-cath. bien qu'ils tirent leur origine de la religion gréco-slave. Son antiquité y est témoignée par le caractère des noms, cités par le Regestrum varadiense (XIIIe s.) concernant le milieu gréco-slave. Depuis la première moitié du XIVe siècle, la population oriento-slovaque pouvait tirer profit des privilèges, offerts par le droit valaque (*ius hospitum*), pour sa foi gréco-slave. Toutes les communes de la Slovaquie Orientale, fondées sous la protection du droit valaque, ont sauvé le rite gréco-slave jusqu'à présent.

Celon les opinions anciennes, l'élément oriento-slovaque ne repré-

sente aucune groupe originale, parce qu'il descend des Ruthènes ou des Polonais slovaquisés. Cela contredisent:

1. La situation géographique: la barrière des hautes montagnes et des forêts vierges de Tatra-Matra a mis obstacle aux relations plus vives presque à la fin du moyen âge et, après la colonisation des plus hautes régions, c'était l'élément oriento-slovaque qui a franchit la barrière en colonisant sa déclivité d'ouest.

2. Les sources historiques distinguent précisément les Slaves de la Tisa et ceux de la Bulgarie propre, comme aussi de la Ruthénie de Kiyev et de la Galicie.

3. La barrière reste une limite non seulement de la Grande-Moravie et de la Grande-Bulgarie, mais aussi de l'empire de Boleslas le Brave (Chrobry) et de Vladimir le Grand; après la division de la Hongrie entre André et Ladislas (László), pendant la domination des oligarches Chak et Omodé, en plus ancienne détermination des districts ecclésiastiques de la prépositure (au XIIIe s. de l'épiscopat) de Spiš et de l'archidiaconat de Hont, des Camères de mines au moyen âge, des plus hauts Capitanats (gouverneurs royaux) pendant la domination des Turques, des districts ecclésiastiques pendant la réformation, de la division administrative de l'État hongrois en 1718—1848 et ainsi 1849—60 etc.

4. Les lisières de la barrières étaient, au moyen âge, occupées par les gardes de même, que celles de la frontière hongroise du Nord ou d' Ouest.

5. L'orientation économique de la Slovaquie Orientale était du nord-sud (les relations avec la Pologne, la Galicie et avec la Hongrie étaient aussi après la grande colonisation plus vives que celles avec la Slovaquie Occidentale).

6. La langue des peuples: Ce sont les idioms territorialement les plus éloignés (Sotaques de Zemplin et d'Uh) qui sont les plus proches aux idioms slovaques centraux comme les idioms avoisinés. La langue slovaque orientale fait remarquer qu'elle a fait une évolution autonome, indépendante de celle de l'occident tchécoslovaque. Elle est, au moins, ainsi indépendante et autonome du slovaque centrale que celui-ci du tchéque.

7. L'élément slovaque oriental a des qualités anthropologiques plus proches à la population de la Slovaquie du Nord-Ouest, de la Mo-

ravie et de la Bohême, qu' aux Slovaques centraux (le développement plus haut, le teint blond etc.).

8. Le nom „Slovaque“ est /exclusivement slovaque occidental (<Slovan-Slave). Le peuple slovaque de l'Est se nomme, lui-même, „Slovjak“ — Sloviaque (<Slovianin-Slave).

9. La connaissance de race: les „Slovaques“ et les „Sloviaques“ ont une connaissance d'indépendance et d'exclusivité ethnique. Le „Slovaque“ ne compte pas le „Sloviaque“ parmi les Slovaques nets de pur sang et de même prix, ainsique le „Sloviaque“ ne tient point pour un tel „Sloviaque“ son voisin occidental (naturellement tant qu'il ne soit pas influencé par l'école et par le livre), en l'appellant un „Tchèque“ et le slovaque central (maintenant littéraire) une langue „tchèque“.

10. La langue slovaque orientale n'a pas même de bulgarismes et de russismes (resp. éléments paralels avec le bulgare ou avec le russe), qu' on trouve dans le slovaque central; mais l'influence du slovaque oriental est bien vue dans la langue ruthène voisine.

11. La plus ancienne nomenclature de la Slovaquie Orientale manque des éléments qui caractérisent le russe, mais il y a beaucoup d'éléments qui sont typiques pour le slovaque oriental.

Alors on ne peut qu'accepter les informations de l'Anonyme hongrois et d'autres sources historiques, qui concernent la bulgarité du territoire de la Tisa, mais c'est uniquement au sens politique. Ce qui était d'ailleurs tout courant pendant les siècles avant le nationalisme moderne. — On peut dire la même chose des Ruthènes, mentionnés par la plus ancienne source hongroise, l'Anonyme. D'après celui-ci ce sont les Ruthènes qui vivent au XIIe siècle en Hongrie disparus en plusieurs lieux. Devant le tribunal à Varadin (la première moitié du XIIIe siècle) les Ruthènes eux-mêmes constatent qu'ils sont les hôtes et, à cause de cela, libres, non pas les indigènes.

Quant au nom de „Ruthène“ et d' „Oros“, on ne peut pas le donner toujours en relation avec le nom des Russes. Le premier nom est déjà connu au moyen âge en Gaule, ensuite en Allemagne du Nord (Rügen) et depuis le moyen âge jusqu'aux siècles précédents. Il est un terme courant pour marquer un fidèle du rite gréco-slave. La chronique de Dalimil écrit que le Grec S. Méthode était „Rusin“ (Ruthène). Le deuxième nom se trouve déjà au temps des provinces romaines en Dacie (Rusidava, Rosia etc.). Souvent il appartient au

possessif de „Vrus“ (Orosius). Ce nom personnel est souvent affirmé par les documents de la Hongrie du moyen âge. On y trouve le terme „Ruthène“ comme le nom personnel, parcequ'il s'agissait d'une nationalité extraordinaire qui n'y était pas encore compacte. Dans les villes polyethniques de la Hongrie, on ne connaît outre les Allemands et les Magyars que les Slovaques (Sclavi, tót).

L'élément russe commençait à pénétrer en Hongrie Subcarpatique, en plus grande mesure, seulement au temps de la colonisation valaque au cours de laquelle il a colonisé la Ruthénie subcarpatique d'aujourd'hui et en Slovaquie Orientale les plus hauts confins de Zemplin et, disparuement, ceux de Šariš et de Spiš. Au cours de la colonisation valaque, il venait en Slovaquie Orientale moins de Roumains qu'en Ruthénie Subcarpatique et en Ukraine, parce que les Slovaques de la Tisa supérieure ont beaucoup slovaquisé le métier des „valaques“ (=bergers). Quand la colonisation valaque traversait la Slovaquie Orientale (au premier quart du 13e s.), la Ruthénie Subcarpatique n'était pas encore tant peuplée pour pouvoir plus approvisionner l'ensemble des valaques. Même l'Ukraine n'abondait pas, au commencement de cette colonisation, en potentiel valaque-russe, parce qu'elle acceptait elle-même aussi une colonisation efficace des valaques Roumains. Quand la colonisation valaque s'était avancée aux régions à l'Ouest de Dukla, la colonisation valaque de la Slovaquie Orientale d'aujourd'hui était pour la plupart déjà rassasiée. Cela dirigeait les intentions des valaques ukraïno-polonais vers l'Ouest et vers le Sud-Ouest de la Pologne.

Au cours de la colonisation valaque suivante en Hongrie, le terme de Valaque et de Ruthène est échangé comme synonyme, parce qu'il y s'agissait du même *ius hospitum*. D'après les sources contemporaines le terme de Ruthène et de Valaque signifiait en Hongrie:

1. un berger comme antithèse d'un paysan, 2. un membre d'une commune, fondée par *ius valachicum* (*ruthenicum*), 3. un orthodox (de l'unie: gréco-catholique).

Ces deux notions sociales-juridiques et confessionnelles sont traduites dans la langue du peuple slovaque oriental comme „valach“ (ou „olach“) et „rusnak“. Le mot dernier tire ainsi son origine d'un des deux termes sociaux-juridiques, c'est à dire de „Rusin“, et il est formé par le suffixe tchs. localisant -ný: *rusinný* (haut) >*rusnnak* >*rusnak*. C'était une antithèse du terme de *dolinný* (bas), paysan.

Le mot de *rusnak* (=montagnard, qui prend des privilèges matériels et confessionnels du droit valaque ou ruthène) ne dit rien de la nationalité de son porteur.

Le droit valaque signifie la restauration ou plutôt la régénération de la foi gréco-slave dans le territoire slovaque oriental. C'est à celle-là que restait le nom de „la foi valaque“ (*fides Valachorum*) ou „ruthenne“ (*fides Ruthenorum*). Le vieux nom du peuple slovaque d'Orient „*stara vira*“ (la foi ancienne) décelle qu'il considérait la foi gréco-slave comme une foi de ses ancêtres, respectivement, qu'elle s'est conservée chez lui jusqu'au commencement de la colonisation valaque soit comme une confession soit comme une reminiscence. On a beaucoup de preuves que les Slovaques orientaux faisaient une partie assez nombreuse des valaques ou bien des orthodox dans les éléments de la langue oriento-slovaque, emportés par les valaques à Podhale de Pologne et en Galicie ruthenne. C'est pourquoi plusieurs auteurs russes et ukraïniens considèrent les Lemaques ruthènes comme des Slovaques ukraïnisés. Les monuments de Galicie et de Ruthénie Subcarpatique des XVIe et XVIIe siècles, écrits en bulgare ecclésiastique russifié, abondent en éléments linguistiques oriento-slovaques. C'est aussi des Slovaques-bergers, appartenant à la foi „valaque“, c'est à dire gréco-slave, que la résolution de l'assemblée hongroise parle dans la première moitié du XVe siècle. En 1603 l'évêque gréco-slave de Mukačevo cite, parmi ses fidèles, aussi les Slovaques (tót), quoiqu'il n'emploie que le terme „*episcopus Ruthenorum*“ et „*ecclesia Ruthenorum*“. Les rousnaques (*rusnaci*) en écrivant ils emploient au XVIIe et XVIIIe siècles le mélange de paléoslave russifié et de slovaque oriental; ils chantent et prient leur Seigneur en slovaque oriental; ils ont les noms de type slovaque oriental, et même dans l'émigration (Yougoslavie) ils tiennent jusqu'aujourd'hui la langue slovaque (=slovaque orientale) de ses ancêtres comme leur langue littéraire, quoique ce soit une branche détachée de sa patrie, il y a quelques siècles, et même quoiqu'on n'y use plus le slovaque orientale dans la littérature de 1918. Comme dans les siècles précédents le terme de *Ruthenus*, ainsi de nos jours le terme de rousnaque représente une acception confessionnelle, non pas nationale.

Le gros de la population ruthène d'aujourd'hui dans la Slovaquie Orientale est provenu du XVIIIe et XIXe s., depuis quand on date le nouveau mouvement de la grande colonisation des paysans en

Hongrie, d'où, à ce temps, les Turques étaient expulsés. La colonisation ruthenne de la Galicie n'a point cessé jusqu'à l'année 1918. Les Ruthènes de bas, nommés „Bliachi“ (Blaši), eux-mêmes appellent ces colonistes postérieurs de la Galicie „Polaki“ (Polonais), en les dédaignant.

L'identité de l'acception du mot médiéval de Ruthenus avec l'acception du mot de rousnaque était brisée jusqu'au temps du nationalisme romantique, née de la Grande Révolution française. Le développement ethnisable, comme l'apportait la nouvelle mode, de l'acception du mot des groupes instruites (Ruthenus) ne pouvait pas subir le mot des masses incultes du peuple (rusnak), qui n'était pas influencé par le nationalisme des hommes cultivés et, à cause de cela, il s'est fixé dans son acception en état des siècles précédés. C'est ici, qu'est né le problème des Slovaques-rousnaques qui furent ainsi une devinette pour leurs voisins parce qu'ils parlaient en slovaque oriental et qu'ils se nommaient Slovaques-rousnaques. L. Štúr et ses partisans qui ont rompu, il y a cent ans, l'unité littéraire tchécoslovaque en mettant en usage le slovaque central, s'efforçaient de résoudre cette devinette au sens de leur panslavisme, c'est à dire panslavisme: que les Slovaques-rousnaques sont les Russes dénacionnalisés par les Slovaques centraux. En propageant les légendes de ce genre, ils levaient tantôt l'importance du slovaque central, tantôt ils motivaient leur pas en favorisant le mythe du mélange de langue ruthéno-polonaise slovaquisée du côté oriental et du slovaque tchéquisé du côté occidental et enfin du slovaque bien conservé en intégrité de mille années (de SS Cyrille et Méthode) dans les forêts de la Slovaquie centrale. Alors les Slovaques d'aujourd'hui ne peuvent pas prendre en mal les Russes et les Ukrainiens, s'il s'appropriaient et réclamaient, eux-mêmes, des choses, que les plus reconnus Slovaques leur déjà adjugeaient selon la devise: gréco-catholique — c'est russe.

C'était le fond de ce genre d'apriorisme par lequel est déprécié le travail des ethnographes, des statistiques et, surtout dans les décades passées, aussi des historiens et des linguistes. C'est ce que ne restait pas sans influence au nombre des communes gréco-catholiques slovaques, citées dans les statistiques de l'Autriche-Hongrie comme russes. Outre cet apriorisme, la faute principale en était, que les auteurs ne faisaient pas d'efforts pour s'initier avant tout à l'histoire et à la présence slovaque orientale, et qu'ils n'ont point attiré les

regards aux acceptions et aux termes des Slovaques, formés par leur circonstances historiques et économiques. Plusieurs ouvrages de ces auteurs ne sont pas une constatation des faits, mais seulement leur classement selon les conclusions d'apriori ou voulues déjà d'avance.

D'une part à cause d'origine russe (ukrainienne), de l'autre à cause de l'aversion pour l'introduction de la langue de Štúr (slovaque central) aux églises et aux écoles, comme aussi à cause de confusion produite par une évolution différente des mots de Ruthenus et de rusnak, le clergé gréco-catholique se mettait (surtout après 1918) aux services de la russification, en tirant profit du panslavisme russophil des Slovaques d'Ouest (régeant aux offices compétents de la Slovaquie) en abusant de la connaissance d'individualité de la tribu oriento-slovaque contre l'ensemble national avec les appartenants occidentaux de la nation slovaque.

Toutes les autorités, soit du nationalisme romantique, soit de la science, soit de la puissance politique ou ecclésiastique, étaient forcées de céder à la réalité toute simple de la vie et à son argument: j'y suis et j'y reste!